

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SAFEVİLERİN ANADOLU FAALİYETLERİ **(ŞAH İSMAİL'İN ÖLÜMÜNE KADAR)**

Yüksek Lisans Tezi

Sultan PAÇACI VURGUN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

"Safevilerin Anadolu Faaliyetleri (Şah İsmail'in Ölümüne Kadar)" isimli "**Yüksek Lisans**" tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Sultan PAÇACI VURGUN

SAFEVİLERİN ANADOLU FAALİYETLERİ

(ŞAH İSMAİL'İN ÖLÜMÜNE KADAR)

Sultan PAÇACI VURGUN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2021

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

ÖZET

İran coğrafyasında Cengizhan İmparatorluğu'nun istilasına beraberinde siyasi, ekonomik ve sosyal buhranlar da getirmişti. Bu buhranlar yaşanırken XIV. yüzyıl başlarında Erdebil şehrinde Safiyüddin İshak Erdebilî, Safeviyye Tarikatı'nı kurmuştu. Safeviyye Tarikatı başlangıçta Sünnî bir karakter taşıyor iken daha sonraki şeyhlerle beraber bünyesine bir takım Şîî unsurları alarak siyasi bir çehreye bürünmüş, bu siyasi çehre ile Erdebil şeyhleri şah ünvanını alarak müridlerinin karşısına artık sadece dini bir lider olarak değil bunun yanında siyasi bir gücün timsali olarak da çıkmaya başlamışlardı. Bu güç ile rahat yaşamaya alışkın olan Anadolu'daki Türkmen aşiretleri, hakim devlet olan Osmanlı'nın merkezileşme çabalarına ayak uyduramamalarını, konulan vergileri ödeyecek güçte olmamalarını ve devletin asli unsuru iken geri plana atıldıklarını düşünüp Osmanlı Devleti'ne küsmüşlerdi. Bunun yanında bu grup grupların dini olarak da farklı bir heyecana kapıldıklarını gören Safevi şeyhleri, bu zümreleri kendilerine bağlayıp Anadolu'da propaganda faaliyetlerini yürüttüler. Bu Türkmen grupların yardımı ile de Tebriz'de Şîî inançlı bir devlet tesis etmişlerdir.

Anahtar Kelime: Safeviler, Türkmenler, Erdebil Tekkesi, Kızılbaş

ANATOLIAN ACTIVITIES OF THE SAFAVIDS

(UNTIL THE DEATH OF SHAH ISMAIL)

Sultan PAÇACI VURGUN

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences

Department of History Master's Thesis, September 2021

Thesis advisor: Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

ABSTRACT

The invasion of the Genghis Khan Empire in Iran brought along political, economic and social depressions. While these depressions were going on, XIV. Safiyüddin İshak Erdebili had founded the Safavid Sect in the city of Ardebil at the beginning of the century. While the Safavid Sect had a Sunni character at the beginning, it took on a political face by incorporating some Shiite elements together with the later sheikhs. The Turkmen tribes in Anatolia, accustomed to living comfortably with this power, were offended by the Ottoman Empire, thinking that they could not keep up with the centralization efforts of the dominant state, the Ottoman Empire, that they were not strong enough to pay the taxes, and that they were pushed into the background when they were the main element of the state. In addition, the Safavid sheikhs, who saw that these groups had a different excitement in terms of religion, tied these groups to themselves and carried out propaganda activities in Anatolia. With the help of these Turkmen groups, they established a Shiite state in Tabriz.

Keywords: Safavids, Turkomans, Erdebil Order's, Qizilbash

ÖN SÖZ

Safevi Tarikat'ı şeyhleri ilk zamanlarda hak din olan İslâm'a ve Hz. Muhammed (S.A.V.)'in sünnetine uygun bir şekilde irşad faaliyetleri yürütmektelerdi. Dünyevî işlerden uzak bir düşünce ile hareket eden tekke, kısa zamanda sayısı çok mürid topluluğu oluşturmaya muvaffak olmuştur. İlhanlı Devleti ve Osmanlı Devleti yöneticilerinden dahi, itimat ve hürmet gören bu tarikat, mürşid ve onun tayin ettiği halifeler vasıtasıyla öğrencilerini Anadolu ve uzak yerlerdeki kişilere ulaştırarak, daha çok taraftar toplamaya mâlik olmuştu.

Hanefî ve Şafî itikade sahip olan tekkenin yapısı, giderek Şîî temayülleri içine alarak siyasi bir çehreye bürünmüştü. Anadolu'da bulunan Türkmen oymakları ise Osmanlı Devleti'nin bazı uygulamaları ve kurucu unsur iken geri plana atılmalarıyla birlikte devlete küsmüş hem de onlar için dini açıdan yeni bir heyecan uyandıran Safevi şeyhlerine bağlanmışlardı. Safevi şeyhleri ise bu Türkmen zümreleri kullanarak tarikatlarını devlet haline dönüştürmeyi bilmişlerdi. Bu Türkmen zümreler aracılığı ile Anadolu'daki propaganda faaliyetleri sonucunda bölgede bir takım değişikliklere ve karşılıklara neden olmuşlardı.

Araştırmamızın Giriş bölümünde Safevilerin ortaya çıktıkları bölge olan İran ve faaliyet alanları Anadolu'yu anlatıp Erdebil şehrinin tarihinden kısaca bahsettik. I.bölümde Safevi Tarikatı'nın ilk kurucularına ve Anadolu ile ilk temaslarına değinilirken, II. bölümde adeta başları Erdebil'de fakat gövdeleri Anadolu'da olan ve siyasallaşan Safevi Tarikatı'nın Anadolu faaliyetleri hakkında bilgileri ortaya koymaya çalıştık. III. bölüm yani araştırmamızın son bölümünde ise Anadolu'daki Türkmenler sayesinde kurulan Safevi Devleti'nin Anadolu üzerindeki tesirlerini izah etmeye çaba gösterdik.

Tez çalışmamın hazırlanmasında ve yürütülmesinde bana desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Kader Altın'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu süreçte her türlü yardımını esirgemeyen kardeşim Kübra Paçacı'ya, beni yetiştiren ve desteğini esirgemeyen aileme ve merhum babama, benim sürekli arkamda olan ve manevi desteğini eksik etmeyen değerli eşim Ramazan Vurgun'a müteşekkirim.

Sultan PAÇACI VURGUN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
GİRİŞ	1
1.Safevilere Kadar İran Ve Anadolu'nun Genel Durumu	1
2.Erdebil Şehri Ve Kısa Tarihçesi.....	26
BİRİNCİ BÖLÜM.....	29
SAFEVİ TARIKATI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI, İLK TEMSİLCİLERİ VE ANADOLU İLE İLK TEMASLAR.....	29
1.1.Safevilerin Menşei Ve Seyyidliği Meselesi.....	29
1.2.Şeyh Safiyüddin Erdebilî Ve Tarikatın Kuruluşu.....	35
1.3.Sadreddin Musa Dönemi.....	38
1.4.Aleaddin Erdebilî Dönemi.....	40
1.5.Şeyh İbrahim Dönem.....	42
1.6.Safevi Halifeleri.....	44
İKİNCİ BÖLÜM.....	48
SİYASİ FAALİYETLERİN BAŞLAMASI VE ANADOLU'YA ETKİLERİ.....	48
2.1.Şeyh Cüneyd Dönemi.....	48
2.1.1.Şeyh Cüneyd'in Anadolu Faaliyetleri.....	50
2.1.1.1.Karaman'da Yurt Edinme Çalışmaları Ve Suriye'ye Kaçış.....	51
2.1.1.2.Trabzon'u Kuşatma Teşebbüsü.....	53
2.1.1.3.Şeyh Cüneyd'in Akkoyunlulara Sığınması,Diyarbakır Temasları..	54

2.1.2.Çerkesler Üzerine Sefere Çıkışı Ve Şeyh Cüneyd'in Ölümü.....	57
2.2.Şeyh Haydar Dönemi.....	58
2.2.1.Şeyh Haydar'ın Erken Dönem Ve Anadolu Faaliyetleri.....	60
2.2.2.Safevilerde Kızılbaşlılığın Tezahürü.....	64
2.2.3.Şirvan Seferi Ve Şeyh Haydar'ın Ölümü.....	66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	69
SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE ŞAH İSMAİL.....	69
3.1.Şah İsmail'in Ortaya Çıkışı Ve Anadolu Siyaseti.....	69
3.2.Şerur Mücadelesi, Devletin Kuruluşu Ve Sınırlarının Genişlemesi.....	72
3.2.1.Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Rol Oynayan Türkmen Aşiretler...	76
3.2.2.Şah İsmail'in Devleti Şiileştirme Çabaları.....	79
3.3.Şah İsmail Ve Safevilerin Anadolu'dan Aldığı Destekler.....	83
3.3.1.Anadolu'dan Safevi Devleti'ne Yapılan Göçler Ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Önlemler.....	83
3.3.2.Anadolu'da Kızılbaşların Çıkardığı İsyanlar.....	88
3.3.3.Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail İle Mücadelesi: Çaldıran Savaşı..	94
SONUÇ.....	99
KAYNAKLAR.....	101

GİRİŞ

1.Safevilere Kadar İran Ve Anadolu'nun Genel Durumu

Türkistan¹ diye anılan Ön Asya önemli devlete, milletlere ve büyük uygarlıklara vatan olmuş bir coğrafya idi.

Antikçağlara kadar uzanan İran ise eski çağlardan beri insan yerleşmelerinin var olduğu bir yer olmuştur. İran coğrafyasında ilk çağlarda Hint-Avrupa toplulukları ile hangi tarihte geldikleri belli olmayan Orta Asya halkı olan Ön Turanlılar ve Elamlılar yaşamaktaydı. Elam Uygarlığı, İran'ı önemli bir uygarlık merkezi haline getirmişse de M.Ö.IX yüzyılda göç yoluyla İran'a gelen Medler , burada imparatorluklarını kurarak kendilerinden sonra İran'ı kapsayacak olan Pers İmparatorluğu'nun da kurulmasına ön ayak olacaktır.²

Medlerin tarihe karışmasının ardından, Perslerin soyundan olan ve Medlere tabii olan Ahamenişler, İran'da II. Kyros zamanında güçlü bir imparatorluk olarak hüküm sürdüler. Pers İmparatorluğu bütün Anadolu'yu işgal ederek Ege Denizi'ne kadar uzanan sahada hakimiyet kurdu.³

¹ İlk olarak eski İranlıların daha sonra ise Arapların; Türklerin Orta Asya'da yurt edindikleri bölgeleri tanımlamak amacıyla kullandıkları ve XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan olarak andıkları bu yer; İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan oradan da Mançurya'ya ulaşan, Moğolistan ile birlikte Güney Sibirya'yı kapsayarak, Ural Dağları ve Volga Irmağı'nın Hazar Denizi'ne ulaştığı geniş bir alanı içine alan bölgeyi ifade eder. Ahmet Taşağıl , “ Türkistan” , *İA* , C.41, İstanbul 2012 , s.556

² Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas Ve Zamanı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.41-42; Hasan Bahar, *Eski Çağ Uygarlıkları Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya 2013, s.298-299

³ Esko Naskalı, “İran”, *DİA*, C.XXII, İstanbul 2000, s.39

M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'da ise Hititler, Hurriler, Urartular, İyonlar, Frigler, Lidyalılar, Kimmerler, Persler olmak üzere birçok kavim hüküm sürmekteydi. M.Ö.800 yıllarına kadar Anadolu'da varlık gösteren Hititler, kendi hakimiyetlerine son veren Frigyalılara harabe bir coğrafya bırakmıştı. Frigler ise varlıklarını gösterdiği M.Ö.800-M.Ö.620 yıllık zaman sürecinden sonra, yangın yerleri ve birçok harabe bıraktı. Manisa yakınlarında başkentini kuran Lidyalılar ise daha çok Batı Anadolu ağırlıklı olarak Anadolu'da hüküm sürdüler. Hitit ve Friglerin harabelerine Lidyalıların yıkıntıları da ilave olunca Anadolu o dönemde bir nevi harabeyi andırmaktaydı. Daha sonraları buraya Truvalılar, Makedonyalılar, Bergamalılar, Kapadokyalılar gelerek kendi şehirlerini yeniden inşa etseler de hepsi yeni gelen kavimlerin önemli abidelerine zarar vererek, Anadolu'daki harabe görüntünün mimarı olmuşlardır.⁴

33 krallığı yıkan Makedon kral Büyük İskender⁵, Darius'la Kilikya'da bulunan İssus'ta savaştılar, İskender galip geldi. Darius ise iki kişi tarafından öldürüldü. Böylece İskender Pers İmparatorluğu'nu sona erdirdi.⁶ Anadolu'da Hellenizm'i canlandıran İskender'in imparatorluğu⁷ Anadolu'ya, Hindistan'a kadar bütün İran'a,

⁴ Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.22; Bülent İplikçioglu, "Anadolu", *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s.109; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devri'ndeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990, s.15-17

⁵ Esas adı Alexandros olan İskender, M.Ö.356 yılında Makedonya'da doğdu. Makedonyalı II.Philippos ile Epiros Prensesi olan Olympias'ın oğlu idi. Babasının 336 yılında suikast ile öldürülmesi nedeniyle onun yerine Makedonya'nın kralı olan İskender'in ilk işi de babasının intikamını almak oldu. Trakya'daki kavimlerin üzerine harekete geçti. Yunan Devleti'ne Makedon hakimiyetini kabul ettirdi. Mahmut Kaya, "İskender", *İA*, C.22, İstanbul 2000, s.555; Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.99-100; Bülent İplikçioglu, *Hellen ve Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.42-45

⁶ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999, s.108; Dareius, İskender'in yanına elçilerini göndererek kralın annesinin, eşinin ve çocuklarının kurtuluşu için bir nevi fideye olarak on bin talent ile, Fırat'ın berisinde kalan toprakları İskender'e vereceğini söylemiş hatta son olarak da kendi kızı ile evlendirerek böylece bir dostluk önermişti. Ancak İskender: "*Ne senin parana ihtiyacım var, ne de topraklarının bütünü yerine yalnız bir parçasını alırım. Senin sahip olduğun topraklarla insanla, paralarla servetler hep benimdir. Eğer işime gelirse, sen bana vermek istemesen bile kızımı alıp evlenebilirim. Eger benim merhametime sığınarak bir şeyler elde etmek istiyorsan, şahsen sen bana gel.*" cevabını verdi. Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, (çev. Bekir Sıtkı Baykal), Dharma Yayınları, İstanbul 2007, s.270

⁷ Elmar Schwertheim, *Antikçağ'da Anadolu*, (çev. Nuran Batu), Kitabevi Yayınevi, s.52

Ön Asya ve Mısır'a kadar yayılmıştır. Ancak bu imparatorluk onun M.Ö.323'te ölümüyle birlikte bir takım anlaşmazlıklara neden olmuştur.⁸ Büyük İskender'in ölümünün ardından onun halefleri olan Selekuslar buralara hakim oldular. Sirderya çevresinde, Selekus hükümdarı olan Antioch, Antakya gibi bir şehir kurdu. Fakat Part sülalesi ortaya çıktı ve Part İmparatorluğu'nu kurdular (M.Ö.250). Böylece Sasaniler Orta Doğu ve Anadolu bölgelerinde Romalılarla karşı karşıya kalmışlardır.⁹

Partlar, İran coğrafyasına Orta Asya'dan göçen İskit-Turani bir kavim idi. Yaklaşık 500 yıllık hükümdarlık süresince önemli ticaret kollarına hükmetmesi hasebiyle Roma ile uzun süreli savaşlar yaşamıştır. Bu yorgunlukla birlikte Fars hakimi Erdeşir, Partlara karşı mukavemet göstererek Sasani İmparatorluğu'nu kurdu (M.S.224).¹⁰ Pers hanedanı olan Sasaniler kurdukları büyük imparatorlukla, yaptıkları reformlarla ve İran Platosu'nda ulaştıkları sınırlarla Ahemenişlere denk bir imparatorluk oldular. Bu gücü Ortadoğu ve Orta Asya'nın zenginliğinden alıyorlardı. Günümüze kadar bir kısmının kaldığı anıtlar ve şehirler imar ettiler.¹¹

I. Şapur zamanında İran ve Hristiyan dinlerinden etkilenerak gnostik bir din ortaya konuldu. Mani'nin ortaya çıkardığı bu dine Maniheizm denildi ve bu dine büyük kral da girmişti. Maniheizmin kurulduğu yer olan Babilonya'da uzun süre etkisini göstermesinin yanında, Türkler arasında da başarılı olmuştur. Yaklaşık iki asrın ardından 484'te Akhunlarla yapılan savaşın mağlubiyetiyle karışıklıklar çıkmış, ülke Kubad devrinde zayıflamaya başlayınca yine İran'ın gnostik akımlarına uygun olan yeni bir inanç sistemi ortaya çıktı. Mal ve kadın ülkeyi karıştıran iki şey olarak kabul edilmiş buna binaen de mal ve kadın ülkenin ortak malıdır düşüncesine dayanan

⁸ İplikçioğlu, "Anadolu", s.109

⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, s.38-39; Bu sırada Batı Akdeniz'e hakim olan Roma İmparatorluğu yönünü Doğu Akdeniz bölgesine çevirerek Büyük İskender'in halefleri olan Selekuslarla Magnesia (Manisa) ve Makedonyalı Antigonoslarla da Pydna muharebelerini kazanarak Makedonya ve Küçük Asya'da varlıklarını gösteren ilk izleri bırakmış oldular. İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.48

¹⁰ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas Ve Zamanı*, s.43; Taberî, Erdeşir'in, amcasının oğlu Dara'nın (Darius) İskender ile savaşırken öldürülmesi üzerine intikam için Fars'ta harekete geçtiğini söyler. Bkz.Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C.III, (çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.964

¹¹ Gene R.Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s.81

Mazdek'in fikirleri uygulamaya konulmuştur.¹² Mazdek'in fikirlerinin uygulamaya konulması, zayıflayan Sasanilerin durumunu daha da kötüye götürünce veliaht I. Hüsrev, hareketi kanlı bir şekilde bastırarak uygulama terkedildi. Yaptığı reformlarla devlete parlak bir dönem yaşatan I. Hüsrev, Eftalitleri (Akhunlar) mağlup etti, ticaret yollarını elinde tutabilmek için de Yemen'i alarak eyaleti haline getirdi.¹³ Kendisi izlemiş olduğu başarılı politika ile Adil lakabı alarak Anuşirvan denildi.

IV. yüzyılın son yıllarında Bizans İmparatorluğu kendi halkından bir kısmını Nasturîliği savundukları için ülkeden kovdu. Sasani İmparatorluğu da Zerdüştilik'i devletin resmi dini yapınca kendilerine sığınan Nasturîler ile Yahudileri de koruma altına aldılar. Bu azınlıklar belli vergiler vererek ülkede serbestçe hareket edebiliyorlardı. Zerdüştilik resmi din olunca buna uygun olarak, kilise düzeni de kuruldu. Bu dine göre tapınaklarda ateş yaktıklarından dolayı Arap Müslümanlar bunlara “*Mecusi*” adını vermişlerdir.¹⁴

Anuşirvan'ın ardından anne tarafından Türk olduğu için “*Türkzâde*” olarak anılan IV. Hürmüz geçti. Ancak gerçekleşen bir ayaklanma ile hayatını kaybetti. Yerine geçen oğlu II. Hüsrev İran'da tekrardan birliği sağlamış ve Bizans ile mücadele içine girmiştir. Bu sayede Anadolu'ya Sasani akınları tekrar başlamıştır. Öyle ki Avarların o sıralarda kuşattığı İstanbul'a kadar ilerlemişlerdi. Fakat Bizans İmparatoru

¹² Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, (çev. Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s.46; Mehmet Bayrak, *Alevilik ve Kürtler*, Öz-Ge Yayınları, 1997, s.582; Maniheizm, Zerdüştilik ve Mazdekizm gibi sapkın bir çok inanç sistemi, din ve mezhebin ortaya çıktığı ve İran'ın da bunların etkisinde kalarak Sünnî İslâm mezhebinin karşısına Şiilik maskesi adı altında İslâmiyeti çökertmeyi amaçladığını söyleyen Zekeriyâ Kitapçı yine aynı eserinde İran milli şuurunun İslâmiyet için takındığı tavrı anlatmıştır. Zekeriyâ Kitapçı, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler: II*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2005, s.11-12; Osman Turan ise Sasanilerin olduğu dönemde İranlıların imanlarının zayıfladığını, materyalist düşüncenin gelişerek X. yüzyılda etkin hale geldiğini, sosyal tabaka arasındaki uçurumun belirgin hal alıp bu mücadelelerin dini kalıplara sokularak bir nifak halini aldığını söyler. Ayrıca bu tabakalaşmanın ortaya çıkardığı Mazdek ve Batınî mezheplerin, İslâm Medeniyeti'nin nizam ve intizamını bozan cereyanlar olduklarını da dile getirir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, (başlarken kısmından), s.XIII; Türklerin bu inançlarla olan etkileşimlerine bakmak için Bkz. Osman Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.513-515

¹³ Naskalı, “İran”, s.395

¹⁴ Claude Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, (haz. Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008, s.30-31

Heroklios'un savunması ile geri çekildiler. Uzun süren Sasani-Bizans çekişmesi, Bizans'ın üstünlüğü ile sona erdi.¹⁵

Sasanilerin, Bizans ile mücadeleleri gücünü kırmıştı ve bu da İran topraklarından silinmesine yol açmıştı. Bu durumdan istifade etmek isteyen Araplar VII. yüzyılda İran'a akınlar düzenleyerek burada İslâmiyet'i yaymaya çalışmışlardır.

İslâm orduları Hz. Ömer döneminde, son Sasani hükümdarı III. Yezidigerd'in ordusunu Kadisiye'de (636), Celûla'da (642) ve son olarak da Nihavend'de (642) mağlup ederek İran'a baştan başa hakim oldular. Hiçbir mukavemet olmadan yağma yoluyla veyahut barış yoluyla İslâm ordularına katılan Türklerin bir kısmını İran'a iskân ettirdiler.¹⁶

Müslümanlar, Irak-ı Acem ve Azerbaycan şehirlerini fethedince III. Yezdigerd Sistan'a kaçtı. Ancak direnişi netice vermedi. Böylece Sasani Devleti tarihten silindi (31/651). Arapların fethettiği yerler gerek savaşarak gerekse barış yoluyla veya belli bir vergi ödenmesi karşılığında mahalli hükümdarların idaresine bırakıldı. İslâmiyet büyük ölçüde Horasan¹⁷ ve Orta İran'da yayıldı. Ancak Fars ve Kirman gibi uzak şehirlerde Zerdüşti inancı kendisini korumaya devam etmekteydi.¹⁸

¹⁵ Esko Naskalı , “Sasani” , *İA*, C.36, 2009, s.175; Abdülkerim Özaydın , “Türklerin İslâmiyeti Kabulü” , *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.411; İrfan Aycan , “Emeviler Dönemi Türk-Arap İlişkileri ve Türklerin İslâmlaşma Sürecinin Başlangıcı” , *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.557

¹⁶ Ali Kafkasyalı, *İran Coğrafyası'nda Türkler, İran Türklerini Tanıyalım*, Bilgeoğuz, İstanbul 2011, s.49, Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, s. 111; Zekeriyya Kitapçı, *Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s.15; Nihavend Savaşı, Müslüman Arapların Huzistan'ın yönetim merkezi olan Ahvaz'ı fethetmeleri üzerine İran halkının Merv'de bulunan hükümdarlarına mektuplar göndererek Müslümanlara karşı kışkırtması , buna karşılık İran Kisrası'nın da Horasan ve Hilvan'daki hükümdarlarına bu durumu bildirmeleri üzerine anlaşılarak harekete geçmesiyle olmuştur. Bkz. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil Fi't-Tarîh Tercümesi , C.XII , (çev. Ahmet Ağırakça, Redaktör: Mertol Tulum), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.11; Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, s.34; Aycan, “Emeviler Dönemi Türk-Arap İlişkileri ve Türklerin İslâmlaşma Sürecinin Başlangıcı” , s.558; Nihavend Savaşı için ayrıca Bkz. Belâzurî, *Futuhü'l-Buldan*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s.344-349

¹⁷ İran'ın kuzeydoğusunda bulunan bir şehirdir. Günümüz coğrafyasında toprakları; Merv, Nesa ve Serahs yöresi Türkmenistan; Belh ve Herat yöresi Afganistan; kalan kısımları da İran'ın içerisinde kalmak suretiyle üç parçaya ayrılmıştır. Osman Çetin, “Horasan”, *İA*, C.18, İstanbul 1998, s.234

¹⁸ Osman Özgüdenli, “İran/Fetihten Safevilere Kadar”, *İA*, C.XXII, İstanbul 2000, s.396; Fatih Topaloğlu, “İran Coğrafyası'nın Şiileşme Süreci: İlk Dönem, Emeviler, Abbasiler”, Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri Sempozyumu, (27-29 Eylül), *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.2, Çorum 2013, s.45

Fars Kùltürü ve İran, yerini artık yeni bir kùltür ve inanca bırakmıştı. Ancak İslâmiyet'i zorla kabul etmelerine rağmen kùltür bakımından ortaya çıkan her yeni gelişmeye uzak kalmayı seçmişlerdi.

İslâmiyet'in yayılmaya başlamasının sonraki yıllarında ordu, Müslüman Arapların idaresindeydi. Bu süreçte bir takım gerilim ve ihtilâflar önemli ayrılıkları beraberinde getiren dini bir çatışma halini aldı. Bu ayrılık Hz. Osman'ın (644-656) şehit edilmesi ve yerine dördüncü halife sıfatıyla Hz. Ali (656-661)'nin geçmesi üzerine baş gösterdi.¹⁹

Bilindiğı üzere Hz. Osman şehit edilince Hz. Ali halife seçildi. Ancak Hz. Peygamber'in eşi Hz. Ayşe ve bazı Emevi ailesinin ileri gelenleri buna karşı çıkınca taraflar arasında savaşlar meydana geldi. Önceleri Hz. Ali'nin safında olan daha sonra saf değıştiren Haricîler, Hz. Ali'yi öldürünce Muaviye'nin halifeliğini kabul etmeyen İran, Irak, Horasan ve Hicaz'daki Müslümanlar, Hz. Hasan'ı halife tanıdıklarını bildirdiler. Bu sırada Muaviye öldü ve yerine oğlu Yezid'i halife ilan ettiler. Ancak Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ve ileri gelen bazı Müslümanlar Yezid'in halifeliğini kabul etmediler. Çoğunluğunu Şiîlerin oluşturduğu Kufe halkı, Hüseyin'i halife seçeceklerini bu yüzden yanlarına gelmesini söylediler. Ancak Hüseyin, Irak'a vardığı zaman Kerbela'da Emevi ordusuyla karşılaştı ve hapsedilerek Yezid'in adamları tarafından şehit edildi. Bu olay Müslümanları; Sünnîler ve Şiîler olarak ikiye ayırdı ve kısa bir zaman sonra da Şiîliğin siyasi niteliğı artarak bir mezhep haline gelmesine yol açan bir vaka olmuştur. Bu mezhebi de en çok İran halkı benimsedi.²⁰

¹⁹ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.113; Bu dönemdeki çatışmalar ve ayrılıklar için. Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s.63-71

²⁰ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara 2006, s.5-6; İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, CXI, İstanbul 1995, s.87-95; G.Levi Della Vida, "Emeviler", *DİA*, II.Maarif Matbaası, İstanbul 1944, s.240-248; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 1992, s.4; Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İfav Yayınları, İstanbul 2010, s.58-59; Bahriye Üçok, "Emeviler-Abbasiler", LXXXIV, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s.16-25

I.Yezid'in Mevalî politikaları²¹, İran'da bu hanedana karşı yapılan muhalefetlerin merkezi haline getirdi. Abbasilerden Ebû'l-Abbas es-Seffâh²² adına hutbe okundu ve 750 yılında ortaya çıkan Hz. Ali yanlısı isyan hareketi ile II. Mervan öldürüldü. Emevi Devleti yıkılarak Abbasi Devleti kuruldu. Abbasiler, Arap ve bir kısım İranlıların Şiî destekçileri reddederek Sünnî görüşü benimsediler. Devlet merkezini Dımaşk'tan, Bağdat'a kurunca Sasani geçmişi hatırlattı. Eski Sasanilerin kurumlarından etkilenen Abbasiler, devletin idaresinde İranlılara yer verince, Sasanilerin bürokratik geleneğini devam ettirmiş oldular. Mevalî ile Araplar arasındaki eşitsizlikler ortadan kalkınca Bağdat'ın adı kozmopolitlikle anılmaya başlandı.²³

Abbasi yönetiminin birliği Halife Harun Reşid zamanında en başarılı dönemini yaşadı. Ancak Harun Reşid'in vefatının ardından taht mücadeleleri baş gösterdi. Harun Reşid'in oğulları Emin ve Me'mun'un giriştiği veraset mücadeleleriyle birlikte devlet zayıflamaya başladı. Abbasi ailesine mensup olan Emin'i Araplar desteklerken, annesi İranlı bir cariye olan Me'mun'u da İranlılar halife olarak kabul etmekteydiler. Sonuç olarak Me'mun halife oldu ve devletin kurumlarında bulunan Arapların tümünü uzaklaştırdı.²⁴

IX. yüzyıl ortalarında Abbasi Devleti'nde zayıflama baş gösterince Horasan ve Maverâünnehir'de²⁵ İran asıllı halklar mahalli hanedanlıklar kurdular. Tahirîler (821

²¹ Terim anlamında, İslâmiyetin ilk zamanlarında kendi istekleri ile Müslümanlığı seçen; Doğu'da İranlılar ve Türklerin, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberîlerin ve Mısır'da Kıptîlerin Gayrimüslim olduklarını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. İsmail Yiğit, "Mevalî", *İA*, C.29, Ankara 2004, s.424; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.157; M.Şemseddin Günaltay, "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyası'nın Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *Belleten*, C.VII, S.25, TTK, Ankara 1943, s.59

²² Müslümanların Peygamberi Hz. Muhammed'in amcası olan Abbasın torunu, Muhammed b.Ali b.Abbas'ın oğludur. Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.I, s.198; Hz.Peygamber (S.A.V.), Abbas b. Muttalib'e halifeliğin çocuklarına geçeceğini müjdelemişti. Abbasoğulları da aralarında bu müjdeyi konuşuyorlardı. Bir gün Ebû Haşim el-Hanefîyye Şam'a gittiği zaman orada Muhammed b.Ali b.Abdullah ile karşılaştı ve şöyle dedi: "Ey amcamın oğlu! Sana bir sır vereceğim onu kimseye söyleme. Bu iş size dönecek ve insanlar sizin idareniz altına girecek." dedi. O da: "Biliyorum bunu kimse işitmesin." diye karşılık verdi. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fî't-Tarih Tercümesi*, C.V, (çev. Yunus Apaydın, Redaktör: Mertol Tulum), Bahar Yayınları, İstanbul 1986, s.334

²³ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.114

²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *İA*, CI, İstanbul 1988, s.34; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s.5-6

²⁵ İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından Ceyhun Nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye verilen isimdir. İslâm fütuhâtından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun Nehri'ne izafeten nehrin öte

873)²⁶, Saffarîler (867-1003)²⁷, Sâmânîler (819-1005)²⁸ ve Büveyhîler (932-1062)²⁹ olarak ortaya çıkan bu hanedanlıklar Abbasi yönetimini tanıyor gibi görünseler de asıl amaçları kendi hakimiyetlerini kurmaktı.³⁰

Horasan'daki Saffarî hakimiyetine son veren Sâmânîler, Dihkan³¹ ailesine mensup Belh kökenlilerdi. Bunlar Maverâünnehir valileri olarak görev üstlenmişlerdi. Abbasiler gibi ordusunda Türkler bulunmaktaydı. Sâmânîler; Sasaniler ve Safeviler arasındaki dönemde önemli bir rol üstlenmiş bu sayede de İran'ın eski unsurları XIV.

tarafında bulunan bölge anlamında geçmektedir. Modern dönemde ise Maverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Osman Özgüdenli, "Maverâünnehir", *DİA*, C.28, İstanbul 2003, s.177-180

²⁶ Adını kurucusu olan Tâhîr b. Hüseyin'den alan bu hanedan, Horasan'a hakim olan ilk hanedan oldu. Hârunnürreşîd zamanında Rey valisi olarak atanan Tâhîr b. Hüseyin, Halife Emin ve kardeşi Me'mûn arasındaki anlaşmazlıkta, Me'mûn'un tarafında yer alarak halife olmasında büyük rol oynamışsa da bir süre sonra kendisini ortadan kaldırır endişesi ile tayinini Horasan'a yaptırdı ve böylece hanedanın kurulmasını sağlamış oldu. Burada bir hükümdar edası takınan Hüseyin, halife Me'mûn'un adına hutbe okutmadı ve bastırdığı sikkelerde halifenin adına yer vermedi. Tâhîr b. Hüseyin'in ölümünün ardından Tâhîriler, Horasan'daki topraklarını kaybettiler ve Saffârîlerin ortaya çıkışı ile hakimiyetlerini kaybettiler. Hasan Kurt, "Tâhîriler", *DİA*, C.39, İstanbul 2010, s.403; W.Barthold, "Tâhîriler", *DİA*, C.XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.636-637; Hasan Kurt, "Tâhîr b. Hüseyin", *DİA*, C.39, İstanbul 2010, s.399; V.V.Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kervan Yayınları, İstanbul 1990, s.225

²⁷ Hanedanın kurucusu olan Ya'kub b. Leys es-Saffâr (861), Tâhîrilere son vererek Horasan'da hakimiyet sürdü. Kendisinden sonra yerine kardeşi Amr'ın geçmesini istemesi üzerine; Amr, Abbasi halifesi olan Mu'temid-Alellah'a biatını bildirdi. Bu durum karşısında hoşnut kalan halife, ona Bağdat sâhibü's-şurtalığını verdi. Mu'tazîd-Billâh'ın halife olması ile de Horasan'a vali olarak tayin edildi. Amr'ın muvaffak olduğu başarılar, halifenin gözünde değer bulmuş bu cihetle de Amr'a, Horasan'ın Ceyhun Nehri'ne kadar olan yerleri vermesine neden oldu. İran'da hakimiyetini giderek artıran Amr b. Leys, Maverâünnehir'in de idaresini istemesi üzerine halife Maverâünnehir'in valisi olan Sâmânî emirini azlederek yerine Amr'ı vali olarak atadı. Bu da Saffârîler ile Sâmânîler arasında savaşa neden oldu. Amr b. Leys, bu savaşta esir düşünce Horasan'daki Saffârî hakimiyeti son buldu. Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DİA*, C.35, s.464; T.W.Haig, "Saffârîler", *DİA*, IX, MEB, İstanbul, 1967, s.59-60

²⁸ Maverâünnehir ve Horasan'ı içine alan geniş bir coğrafyada hüküm süren İslâm devletidir. Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.64-69; V.F.Büchner, "Sâmânîler", *DİA*, C.X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s.140-143; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995, s.2-3; Aydın Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni: Sâmânîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s.17; Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", *AÜİFD*, C.XLIV, S.2, s.109-129

²⁹ Hanedanın adını Sasani hükümdarı Behram-ı Gur'un soyundan aldığı rivayet edilen Büveyhîler; Irak ve İran'da hüküm süren Deylem asıllı bir hanedandır. Detaylı bilgi için Bkz. Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s.496-500; Özgüdenli, "İran", s.397; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.4

³⁰ Özgüdenli, "İran", s.397; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.3-4

³¹ Sasaniler döneminde İran ve Orta Asya'da köylerin idaresinden sorumlu olup soylular sınıfına mensup kişilerdir. Faruk Sümer, "Dihkan", *DİA*, C.IX, İstanbul 1994, s.289; V.V.Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (terc. Ragıp Hulusi Özdem), TTK, Ankara 2017, s.68; M.Fuad Köprülü, *Türk Tarih-i Dinisi*, (haz. Metin Ergun), Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s.70

yüzyılda tekrar ortaya çıkmasına neden olacaktıdır. Hatta Orta Asya ve İran'da bulunan Selçuklu, Gazneli ve İlhanlılar için de bir hükümdarlık örneği teşkil etmiş Orta Asya'daki Türklere ve batıdaki Araplara karşı İran kimliğinin kesin temelini atmışlardır.³²

Sâmânîler, II. Nasr (913-942) ve I. Nuh (942-954) devirlerinde parlak bir dönem yaşamışlardır. Uzun süredir Arapların hakimiyetlerinde kalan İran milli şuuru yeniden canlandı. II. Nasr döneminde yaşayan lirik şair Rudek'in eserinde Arapça kelimeler vardı, bunları arındırdı. Rudek'in yarım kalan eseri Şehname ise Firdevsî tarafından Gazneliler devrinde tamamlanabildi. Bu eser yeni Farsça dilinin ilk büyük edebiyat eseri olmuştur. Sâmânîler bunun yanında I. Nuh devrinde veziri olan tarihçi Belamî'ye hamilik yaptılar. Belamî, Taberî'nin Arapça olan tarihini Farsça'ya tercüme etmiş ve İran tarih yazıcılığının kurucusu olmuştur.³³

Sâmânîlerin ordusunda Türklerin de bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Yüksek askeri ve idari mevkiler elde eden bu askerler Sâmânîlerin gücünün zayıflamaya başlamasıyla bir takım durum ve kabiliyetlerine dayanarak müstakil devletler kurma fikrine kapıldılar. Sebüktingin bunun en güzel örneği idi. Sâmânîlere tabii olan Sebüktingin, Gazne³⁴ ve Kâbil'de³⁵ hakimiyetini ilan etti. Bu sırada Karahanlılar³⁶ Maverâünnehir'i ele geçirmişti ancak Horasan'a hakim olamamışlardı.

³² Garthwaite, *İran Tarihi*, s.116-117; Detaylı bilgi için ayrıca Bkz.Zekeriyya Kitapçı, *Türk Boyları Arasında Hidayet Fırtınası: Sâmânîler, Karahanlılar, Selçuklular*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005, s.75-78; Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, s.56

³³ Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s.154-155

³⁴ XI. yüzyılın ilk yarısında kurulan büyük Türk-İslâm devletlerinden biri olan Gaznelilere ismini veren şehir Gazne, günümüzde Afganistan topraklarının içinde olup, başkent Kâbil'in de batısında yer almaktadır. Aynı zamanda Hindistan'a giden tek yol olma özelliği sayesinde stratejik açıdan önemli bir yere de sahiptir. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s.1

³⁵ Hindukuş Dağları'nın güneyinden Hindistan'a giden yol üzerinde kurulmuş olup, Afganistan'a başkentlik yapmış şehirdir. Detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Kavas, "Kâbil", *İA*, C.24, İstanbul 2001, s.28-29

³⁶ Karahanlı Devleti, genel görüşe göre Türk olan Karluklar kabilesine mensuplardır. Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, s.58; Orta Asya'da ilk defa büyük bir Müslüman devleti kurmaya muvaffak oldular. Asıl adları Karahanlı olmamakla beraber hükümdarlarının kullandıkları Kara ünvanları nedeniyle XIX. yüzyılda bu isimle anılmaya başlandı. Karahanlılar, devletlerini Isık Gölü civarında kurdular ve daha sonra Kaşgar'ı başkent yapmışlardı. Sâmânîleri de ortadan kaldırınca Maverâünnehir'e yerleştiler. Karahanlıların İslâmiyet'i kabul etmeleri Türk Tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çağatay Uluçay, *İlk Türk Müslüman Devletleri*, Ötüken, İstanbul 2012, s.19; Ali b. Salih el-Muheyimîd, "Karahanlılar Devleti'nin Gazneli Devletlerle Siyasi İlişkileri (389-536/999-1141)", (çev. Ali Aksu), *İSTEM*, S.15-2010, s.295-297; Kökenleri hakkında; Türkmen, Uygur, Yağma, Karluk, Çiğil,

Sebüktigin ölünce oğlu Gazneli Mahmut (999-1030)³⁷, devletin sınırlarını Horasan’a kadar taşıyıp, Belh şehrini payitaht yaptı.³⁸

Bu sıralarda Oğuzların³⁹ Üç Ok kolunun, Kınık⁴⁰ boyuna mensup olan Selçuklular⁴¹,Maveraünnehir’de uzun seneler mücadele verdikten sonra Horasan’a

Karluk-Yağma ve Tukey-Göktürk olmak üzere yedi ayrı görüş ortaya atılmıştır. Abdülkerim Özaydın, “Karahanlılar”, *DİA*, C.24, s.405; X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkler arasında İslâmlaşma giderek artmıştı. Müslüman devlet olan Karahanlı Devleti de Türk şehirlerini alarak batıya doğru fetihler düzenlemiş, Türkistan ve Horasan’da hüküm süren Sâ mânîlere son vermiş böylece XI. yüzyılın başlarından sonra artık İslâmlaşma ve muhacerat genişleyerek Müslüman Oğuzların güneye ve İslâm ülkelerine göç etmelerine olanak sağlamışlardır. Osman Turan, *Selçukluklar Zamanında Türkiye*, s.6-7; Jürgen Paul, “Karahanlılar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.830-846; Ayrıca detaylı bilgi için Bkz. Reşat Genç, “Karahanlılar Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.804-829

³⁷ Buhara’da dünyaya gelen Mahmut, Gazneli Devleti’nin hükümdarı olan Sebüktigin’in oğludur. Sebüktigin ölünce yerine oğlu İsmail’in geçmesini vasiyet etmişti. Ancak Mahmut, kardeşinin hakimiyetini tanımadı. Kardeşi İsmail ile giriştiği mücadelede galip gelerek Gazne tahtına oturdu. Erdoğan Merçil, “Gaznevi Mahmut”, *DİA*, C.27, Ankara 2003, s.362; Mahmut’un zamanında devlet en ihtişamlı dönemini yaşadı. Karahanlılar ile ilişkiler onunla başladı. Bu ilişkiler Selçuklular ile yapılan Dandanakan Savaşı’na kadar devam etti (421-432/1030-1041). Ali b. Salih el-Muheymîd, “Karahanlılar Devleti’nin Gazneli Devletlerle Siyasi İlişkileri, (389-536/999-1141)”, s.299

³⁸ Mirza Bala, “İran”, *DİA*, C.V, s.1019-1020; Erdoğan Merçil, “Sipehsâlârlar: I.Sâ mânîler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVI, S.1, Temmuz-2011, s.139-150; Sebüktigin Samanoğulları zamanında Müslüman olmuştur. Gazneli Mahmut zamanında ise ilk İslâmi Türk şiiirinin görülmesi onun Türk geleneklerine önem verdiğini göstermektedir. Togan, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, s.152

³⁹ Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olan bu Türk kavminin adı ilk defa Göktürk Kitabelerinde geçmektedir. Dokuz boya ayrılmışlardır. Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *DİA*, C.33, İstanbul 2007,s.325; Ünlü Macar bilgini Nemeth, Oğuz adını ok+uz olarak incelemiştir. Ona göre ok, boy (Kâbile); z ise çokluk bildiren edat olduğu için Oğuz, Boylar anlamına gelmektedir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s.151; Müslüman olan Oğuzlara Türkmen adı verilmiştir. M.Fuad Köprülü, *Türk Tarih-i Dinisi*, s.106; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.9; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012,s.1; Mustafa İlbey, *Geçmişten Günümüze Türkmenler (Oğuzlar)*, Hdy Yayınları, Ankara 2010, s.40; Fatih M. Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s.92

⁴⁰ Selçukluların mensup olduğu Oğuz boyudur. Faruk Sümer, “Kınık”, *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.418-419; İlbey, *Geçmişten Günümüze Türkmenler (Oğuzlar)*, s.86; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016,s.12; Ali Öngül, *Büyük Selçuklular*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.1

⁴¹ Selçukluların atalarından olan Selçuk Bey, Oğuzların Kınık boyuna mensup idi. Sayısız mal ve mülk sahibi olan Selçuklular muntazam ordusu ile sayıca kalabalık bir soydu. Otlaklarının yetersizliği sebebiyle Türkistan’dan Maveraünnehir’e göç ettiler. Reşidüddîn Fazlullah, *Camii’t-Tevârîh*, (çev. Erkan Göksu-Hüseyn Güneş) Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.70-71; Togan, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş* s.182; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972,s.4; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.54; Selçuk’un babası Dukak’tı. Demir yay anlamına gelen Dukak, yiğit, ileriye görebilen, disiplinli biriydi. Türklerin başbuğuydu ve onun emir ve sözlerine herkes itaat eder ihtimam gösterirdi. İbnü’l-Esir, İzzeddin Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, IX, (çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Zülfikâr Tüccar), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016, s.361; ; Gregory Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, C.I, s.292; el-Hüseynî Nasr İbn Ali, *el-Ahbarü’d-Devleti’s-Selçukîyye*, (tahk. Muhammed İkbâl), Lahor 1993, (çev. Necati Lugal), Ankara 1999, s.1-2; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu*

gelmeyi amaçlıyorlardı. Aslında Selçuklular Horasan'a gelmeden önce burası Türkmenlerle doluydu. Selçuklu beyleri olan Tuğrul ve Çağrı Bey, Gazneli hükümdar Sultan Mesud'a kendilerine burada görev verilmesi istediklerini içeren bir mektup gönderdiler. Ancak Sultan Mesud bunu reddettiği gibi üzerlerine de kuvvet gönderdi. Gazneliler ile Selçuklular arasında süren çekişmeler Selçukluların 1040 (431) yılında Dandanakan zaferiyle son buldu ve böylece Selçuklular devletlerinin temellerini atmış oldular.⁴²

Bu zaferin ardından Çağrı Bey Merv'i, Tuğrul Bey Nişabur'u, amcaları Musa Bey de Herat'ı aldı.⁴³ Dandanakan zaferi, Selçukluların Horasan'da bir devlet kurmasının ardından Sünnî-İslâm aleminin gücünün ve kudretinin himayesinin Selçuklulara geçtiğini gösteren önemli bir zafer olmuştur.⁴⁴ Selçuklu bu zaferle de kalmamış aynı zamanda Irak-ı Acem'de gücü zayıflayan Abbasileri İran'dan söküp atan Büveyhîlerle mücadele içine girmiştir. Bunun yanında bir de Mısır'da ortaya çıkan Fatımîler de güçlü bir İsmailî propagandası gütmektedir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girerek Şîî Büveyhî hakimiyetine son vermesiyle ilk defa İran coğrafyası tek bir devletin sınırları altında birleşti. Bundan böyle Selçuklular Sünnîliğin ve halifeliğin kurtarıcısı ve koruyucusu olmuştur.⁴⁵

İmparatorluğu Tarihi, C.I, TTK, Ankara 2000, s.6; Ayrıca Selçuk adının menşei için Bkz.Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.11-12

⁴² Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü*, Berfin Yayınları, İstanbul 1994, s.28; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarîh*, s.90-91; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.323; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 1988, s.28; Ali Sevim, Dandanakan Savaşı ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Ali Sevim, "Dandanakan", *DİA*, C.VIII, s.456-457

⁴³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s.92; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s.27

⁴⁴ Ali Sevim, "Dandanakan", *DİA*, s.457; Uluçay, *İlk Türk Müslüman Devletleri*, s.61-62

⁴⁵ Büveyhîlerin Bağdat askeri valisi olan Türk asıllı Arslan Besasiri, halife el-Kaîm Biemrillâh ve veziri İbnü'l-Müslime'nin, Selçuklularla birlikte Büveyhoğullarına karşı mücadeleye girişmeleri ve Bağdat askeri valiliğinin de Selçuklulara verilmesiyle tüm yetkilerini kaybetmişti. Hal böyle olunca da Mısır Fatımî halifesi ve bazı Arap emirlerinin de destek ve yardımlarıyla Rahbe'de bir ordu kurmaya muvaffak oldu. Tuğrul Bey'in, İbrahim Ynal isyanını bastırmak için Bağdat'tan ayrılması da onun için kaçırılmayacak bir fırsattı. Bu fırsatı değerlendiren Besasiri, halife ve vezirini esir alarak şehirde Mısır Fatımîleri adına Şîî hutbesi okuttu. Ancak İbrahim Ynal isyanını bastıran Tuğrul Bey, Bağdat'a gelerek Arslan Besasiri ve yandaşlarını yenilgiye uğratarak Bağdat'ta asayişini tekrar sağladı. İbnü'l-Cevzî Sıbt, *Miratü'z-Zaman fî Tarihi'l- Ayân* (Kayıp Uyunü't-Tevarîh'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)", (çev. Ali Sevim), *Belgeler, Türk Tarihi Belgeler Dergisi*, C.XIV, S.18, Ankara 1992, s.10; İbnü'l- Kalânîsî Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarîh-i Dîmaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.436-500-1044/500-1044/45-1106/7)", (çev. Ali Sevim), *Belgeler, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, C.XXIX, S.33, Ankara 2008, s.3-6; İbnü'l Adîm Ebû'l

XI-XII. yüzyıllarda İran, Azerbaycan ve özellikle Horasan, Büyük Selçuklu Devleti'nin bu topraklarda kurulup gelişmesiyle Müslümanlığı kabul eden Türklerle dolmuştu. Selçuklu Devleti bu bölgelerde yığılan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak, onlara yurt tahsis etmek, düzenin bozulmasına engel olmak için artan nüfus potansiyelini başka bir araziye aktarılması arayışına girdi. Bunun için en uygun arazi Anadolu idi. Cihan hakimiyeti ülküsüyle Selçuklular, Anadolu'ya gelerek Bizans mukavemetini de kırmayı düşünüyorlardı.⁴⁶ Anadolu'ya yapılan akınların nedeni ile ilgili diğer bir görüş de Karahanlılar ve Gaznelilerin baskılarından bunalmalarıdır.⁴⁷ Anadolu'ya yapılan Türk akınlarına mukabil, akınları nihayete erdirmek amacıyla Bizans İmparatorluğu'nun başına Romanus Diogenes (1067-1071) getirildi.⁴⁸

Bizans, tüm maddi imkânlarını seferber ederek büyük bir ordu kurmuştu. Ancak bu ordu 1071 yılında Malazgirt Ovası'nda bertaraf edilince, zaferin ardından Türk kuvvetleri kolayca Anadolu içlerine akınlar yaparak Adalar Denizi'ne, Marmara kıyılarına ve fethettikleri bölgelere yerleştiler. Erzurum'da Saltuklular (1072-1202), Erzincan-Şebinkarahisar arasında Mengücekliler (1080-1228), Sivas-Tokat-Amasya ve Kayseri'de Danişmendliler (1080-1178), Van Gölü Havzası'nda Sökmenliler (Ahlatşahlar) (1110-1207), Mardin'de Artuklular (1102-1409) gibi Türk devletleri kurularak artık Anadolu bir Türk yurdu haline gelmiştir.⁴⁹

Kasım Ömer b.Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Buğyetü't-taleb fî Tarihî Haleb: Selçuklularla İlgili Hâl Tercümeleri, Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, (çev.Ali Sevim), TTK, Ankara 1992, s.1-10; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.35; Ahmet Ak, *Selçuklular Döneminde Maturudilik*, Yayınevi, Ankara 2009, s.32-33

⁴⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *İA*, C.III, İstanbul 1991, s.110; Bülent İplikçioğlu, "Anadolu", *İA*, C.III, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.109; Bülent İplikçioğlu, "Anadolu", *İA*, s.109; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2013, s.11; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.15; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *DİA*, C.X, Eskişehir 1997, s.358

⁴⁷ Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.19-20; Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, s.20

⁴⁸ M.Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s.40; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.23

⁴⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.72-73; Sıbt, *İbnü'l-Cevzi Mir'atü'z-zaman fî Tarihi'l-Ayan (Kayıp Uyünü'r-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)*, s.47-50; el-Hüseynî, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.32-37; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, s.208; M.Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, s.51-53; Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.210-220; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s.57-65; İsmail Aka, *900. Yıldönümü Dolayısıyla İslâm Dünyası'nda Türk Hakimiyeti ve Malazgirt Zaferi*, (Töre, Sa:31,Ağustos, 1971,s.10-12), *Makaleler*, C.I, (yay. haz. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), Berikan Kitabevi, Ankara, 2005, s.17-20;

Bu zafere rağmen Bizanslılar, Haçlı seferlerinin Türklere yaşattığı sarsıntıya dayanarak Anadolu'yu tekrar kurtaracaklarını düşünüyorlardı. Fakat bu inançları II. Kılıçarslan'ın 1176 yılında kazandığı Kumdanlı (Myriocephalon) Zaferi ile tamamen sona erdi. Bizanslılar çöküntüye uğradı, Türkler ise ilerlemeye başlayınca I. Haçlı seferlerinin yaşatmış olduğu buhranlar⁵⁰ da böylece son bulmuş oldu.⁵¹

Sultan Alparslan'ın öldürülmesiyle yerine daha önce veliaht tayin edilen Melikşah (465-485/1072-1092)⁵² sultan olarak kabul gördü. Melikşah devrinde önemli olan tarihi olay Süleymanşah'ın, Bizans'ın şehri olan İznik'i (1075) fethedip temellerini attığı Türkiye Selçuklu Devleti'ne (Anadolu Selçuklu) başkent yapma suretiyle devletini kurmuş olması olayıdır. Süleymanşah'ın bu devleti kurmasıyla Azerbaycan'daki Türkmen ahali hızlı bir şekilde Anadolu'ya göçmeye başladı ve

Erdoğan Merçil, *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2011, s. 103; Faruk Sümer – Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1971; Ocak, “Anadolu”, *İA*, C.3, s. 111; İbrahim Kafesoğlu, “Alparslan”, *DİA*, C.II, İstanbul 1989, s.529; Mehmet Altay Köymen, “ Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sa:1,(Haziran 1986), s.28; Malazgirt Zaferi ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Ali Sevim, “Malazgirt Muharebesi”, *DİA*, C.27, İstanbul 1995, s.481-483; Bizans kronikçisi (1071-1078) tarihleri arasındaki saltanat zamanı için şu cümleleri kurmaktadır: “*Bu imparator zamanında, bütün kara ve deniz dünyası, eğer tabir caiz ise, gayri mutekit barbarlar tarafından işgal ve tahrip edildi ve nüfuzsuz bırakıldı: bütün hristiyanlar bunlar tarafından öldürüldü, şarkın bütün evleri ve köyleri, kiliseleriyle birlikte, bunlar tarafından yakılıp yıkıldı, parçalandı ve mahvedildi*”. A.A.Vailiev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi C.I*, (çev. Arif Müfid Tansel), Maarif Matbaası, Ankara,1943, s.451

⁵⁰ İlk Haçlı Seferleri Anadolu'ya gelen Türkler için ilk zorlu mücadeleleri olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti sultanı I.Kılıç Arslan (1092-1107), Danişmendlilerden de yardım alarak Haçlı orduları ile mücadele içine girdi. Haçlı ordularına karşı İznik, Ereğli, Eskişehir, Amasya'da başarılı savunmalar yaparak, ağır yenilgiler yaşattı. Ancak bu başarılarla rağmen ilk Haçlı Seferleri henüz yeni kurulan Türkiye Selçuklularına ağır sonuçlar yaşattı. Başta İznik olmak üzere, bütün sahillere ve çevreleri Bizans ve Haçlıların eline geçince, Türkiye Selçukluları İç Anadolu'ya çekilerek, dört taraftan sarılmış ve kara parçası haline gelmiştir. Bunun yanında I.Kılıç Arslan'ın ölümü ile devlet ağır bir bunalımın içine girmiş ve Selçuklu tahtı üç sene boş kalmıştır. Sultan I.Mesud (1116-1155) bu kötü gidişatı Türklerin lehine çevirerek Bizans İmparatoru Manuel'i Konya önlerinde başarısızlığa uğratarak ülkesini müdafaa etmeyi bildi. Manuel, Anadolu'yu tekrar geri almakta kararlı oldu ise de II. Kılıç Arslan da Anadolu'yu koruma azminde idi. Bu azim de Miryokefalon Zaferi ile kendini göstermiştir. Salim Koca, *Selçuklular Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, (haz. Selcen Koca- İsa Sarı), Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s.225-226; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I.Kılıç Arslan*, TTK Basımevi, Ankara 1996, s.20-46

⁵¹ Şehabeddin Tekindağ, *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde 16. 05.1966-31.05.1966 Arası Verilen Konferanslar), Trabzon 1967, s.11; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.210; İbn Bibi, *El Evamirü'l Alâ'iyye Fi'l Umurül Alâ'iyye I*, (çev. Mürsel Öztürk), T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1996, s.13-14; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK, Ankara 2011, s.2; Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s.68; Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihi'nin Temel Meseleleri*, s.227-229; Faruk Sümer, “Türkiye Kültür Tarihi'ne Umumi Bir Bakış”, *AÜDTCF Dergisi*, C.XX, S:3-4, (1962), s.219

⁵² İbrahim Kafesoğlu, “Melikşah”, *İA*, C.VII, Eskişehir 1997, s. 665-673; el-Hüseynî, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.38-42

böylece bu diyarda Türk nüfuzu hızla arttı. Süleymanşah'ın kurmuş olduğu devletle biri İran'da diğeri Anadolu'da iki Selçuklu hanedanlığı meydana gelmiştir.⁵³

Selçukluların hakim oldukları bölgede; Eş'arilik, Maturudilik, Selefilik, Şiilik, Mu'tezile yaygın olarak siyasi ve itikadi mezhepler iken, halkın çoğunluğunun mensubu olduğu fikri mezhepler ise Hanefilik, Şafilik ve Hanbelilik idi. Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde de devam eden Sünnî-Şîî çatışmaları birçok masum insanın kanının dökülmesinin yanında, devlet otoritesini de sarstığı için sultanların ve halifelerin müdahalesiyle sonlandırılmaktaydı. Bunun yanında Sünnî mezhep mensupları da kendi aralarında çatışmalar yaşamaktaydı. Bu çatışmaların en şiddetlisi genelde Eş'ariler ve Hanbelîler arasında cereyan etmekteydi.⁵⁴

İslâm Dünyası'nın siyasi liderliğini ele alan Selçuklular ise, Sünnî akideyi benimsemişlerdi. Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname'sinde; Sultan Tuğrul ve Alparslan zamanlarında bütün Türklerin kethüdalığının, memurlarının ve zanaatkârlarının Hanefî veya Şafî mezhebine mensup Horasanlılardan meydana geldiğini görmekteyiz. Hiçbir Rafizî ve Zerdüşti onların zamanlarında bir Türk'ün karşısına çıkamazlardı. Türkler onlara meşguliyet vermezlerdi. Çünkü bir işe koyuldukları zaman Türklerin işlerini zarara uğrattırlardı ve Müslümanları sıkıntılara sokarlardı. Rafizî düşünceye sahip olanlar Sultan Tuğrul ve Alparslan zamanlarında azarlanır, kethüdalık ve rikapdarlığa getirilmezlerdi.⁵⁵

Selçuklular mücadele içine girdikleri Şîî Fatımîlere karşı, Sünnîliğin koruyuculuğunu yapmışlar, Sünnî akideyi bölgede yaymak için çaba sarf etmişlerdi. Sünnîlik akidesini korumak için Şîî Fatımîlerin açtıkları Ezher Medreselerine karşılık

⁵³ Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990, s.26-27; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s.46-47; Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, s.67; Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, s.112

⁵⁴ Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", *USAD*, S.1-31, Bahar 2018, s.15-18; Ahmet Ocak, "Selçuklular", *İA*, C.36, s.376; Sünnî mezhepler arasındaki bu çatışmalar hakkında detaylı bilgi için Bkz. Sıbt, *Miratü'z-Zaman fî Tarihî'l-Ayân* (Kayıp Uyünü't-Tevarih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler), s.27-31, 46-51

⁵⁵ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, (çev. M. Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.247

olarak, Nizamiye Medreselerini⁵⁶ inşaa ettirdiler. Çünkü Ezher Medreselerinde Şîi-Batınî daileri⁵⁷ yetişmekteydi.⁵⁸ Bu yüzden Alparslan ve Melikşah dönemlerinin ünlü veziri Nizamülmülk⁵⁹ (Ö.485/1092) Batınî dönemlerinin meşhur vezirlerin yarattıkları huzursuzluklara karşı, Ehl-i Sünnet ulemasını korumak amacıyla altmış bin dinarı harcamaktan çekinmeyerek, Nizamiye Medresesini inşaa ettirmişti. Dönemin ünlü alimi İmam Gazali de bu medreselerde müderrislik yapmıştır.⁶⁰ Selçuklular kurmuş oldukları Nizamiye Medreselerinde önemli bilginleri yetiştirmişlerdir. Ebû'l Kasım Kuşeyri, Ebû İshak Şirazi ve en önemlisi de az önce de belirttiğimiz üzere Gazzali gibi bilginler İslâm dünyasında ilmi ve fikri hayat bakımından son derece önemli etkiler icra eden simalar olmuşlardır.⁶¹

Bunun yanında İslâmla alakası olmayan ve İslâmiyeti yıkma gayesi güden, haramı helal gibi gösterip Kur'an ve Sünnet çizgisinden çıkan Batınîler⁶²(İsmailîler), Ehl-i Sünnet'in hamisi olan Selçuklularla mücadele içine girmişlerdi. İsmailîyye mezhebine mensup olan Hasan Sabbah⁶³, “*ed-Davetü'l-cedide*” (yeni davet) ismini verdiği bu propaganda yoluyla aklını kullanamayan aciz kişileri bir takım vaatlerle

⁵⁶ Abdülkerim Özaydın, “Nizamiye Medresesi”, *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s.188-191; Nizamiye Medreselerindeki müderrisler hakkında bilgi almak için ayrıca Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973,s.163-169

⁵⁷ Davet eden, hak dinine çağırın anlamına gelmektedir. B.Carra De Vaux, “Dai”, *DİA*, s.461

⁵⁸ Ocak , “Selçuklular”, s.375; Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.132; Özaydın, “Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri”, s.20

⁵⁹ Alparslan ve Melikşah dönemlerinin ünlü veziridir. Detaylı bilgi için Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Nizamülmülk”, *İA*, C.33, s.194-196; Bekir Biçer, “Kuruluş Devri'nde Nizamiye Medreselerinin Müderrisleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y.6, S.XVI, Aralık 2013, s.266

⁶⁰ Özaydın, “Nizamiye Medresesi”, s.188; Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, s.202; Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, s.125; Gene, *İran Tarihi*, s.122

⁶¹ İ.Hakkı Mercan, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.99-100; Kasım Kufralı, “Gazzali”, *İA*, C.IV, İstanbul 1945, s.749; Biçer, “Kuruluş Devrinde Nizâmiye Medreselerinin Müderrisleri”, s.266-268

⁶² Hz.Ali (r.a.) neslinden gelen altıncı imam Cafer-i Sadık (öl.765) büyük oğlu olan İsmail'i şarap içmesi nedeniyle veliahtlıktan alıp yerine diğer oğlu Musa el-Kazım' veliaht ilan etmesiyle Şiîler arasında anlaşmazlıklar türedi. Bir kısım Şiî, Musa'nın imametini kabul etmeyip İsmail'in imametini kabul görüncə tarihe Batınîyye olarak geçecek bir düşüncenin de temellerini atmış oldular. Başlangıçta imamlar ve dailer tarafından gizlilik içinde yürütülen bu düşünce Hasan Sabbah ile birlikte farklı bir boyut halini almış, dailer artık fedai olarak eli kanı caniler haline dönüşmüşlerdir. Öngül, *Büyük Selçuklular*, s.158-159; Avni İlhan, “Batınîyye”, *İA*, C.V,1992, s.191; Mustafa Öz-Mustafa Muhammed Eş-Şek'a, “İsmailîyye”, *İA*, C.23, İstanbul 2001, s.128

⁶³ İmamiye Şia'sının önemli simalarından Ali b. Muhammed'in oğludur. İmamiye Şia'sının önemli merkezlerinden olan İran'ın Kum şehrinde dünyaya geldiği rivayet edilir. Fatımî daileri vasıtasıyla İsmailîyye mezhebine geçen Hasan, daha sonraki zamanlarda Alamut Kalesi'ni alarak burayı merkez yaptı. Böylece Batınîliği yaymaya çalıştı. Geniş bilgi için Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Hasan Sabbah”, *İA*, C.XVI, İstanbul 1997, s.347-350; Ak, *Selçuklular Döneminde Maturudilik*, s.47-48

kandırarak Batınî (Nizârî-İsmailî) mezhebine dahil ediyordu. Hasan Sabbah fedailerine haşhaş çektirerek beyinlerini yıkamak suretiyle Selçuklulara karşı isyana sevkedip, Selçuklu devlet adamlarını bile katlettiriyordu. Bunlardan birisi de Ehl-i Sünnet'in müdafîsi olan Nizamü'l-Mülk idi (1092). Batınîler Alamut Kalesi'ni⁶⁴ olarak faaliyetlerini buradan yürütmektelerdi. Melikşah bunlarla mücadele etmek istedi ise de başarılı olamamıştır. Haşhaşiler ancak Hülagü Han zamanında Alamut Kalesi'nin alınarak bertaraf edilmesiyle son bulacaklardır.⁶⁵

Yaklaşık iki yüzyıla yakındır yapılan göçler, Anadolu'da parçalanamayacak bir kütle bırakmıştı. Öyle ki Melikşah'ın vefatının ardından bile Selçuklu İmparatorluğu dağılırken Türkiye Selçuklu Devleti sağlam bir şekilde ilerliyor, Anadolu tüm Haçlı, Rum ve Ermeni akınlarına rağmen Türkleşmekten geri kalmıyordu.⁶⁶

II. Kılıçarslan dönemiyle birlikte Anadolu Selçuklu Devleti güç kazanarak önemli başarılarla muvaffak oldu. II. Kılıçarslan; Kayseri, Sivas, Niksar, Tokat, Amasya, Malatya gibi Orta Anadolu şehirlerine sahip olan Danişmendliler Beyliği'ni Selçuklu topraklarına katarak siyasi ve milli birliği tesis etti. Bizanslıların Anadolu'yu tekrar geri alma ümidini tamamen Miryokefalon Zaferi ile kıran Kılıçarslan, altın para bastırdı, medrese ve kervansaray inşaa ettirdi. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. Keykavus zamanında Antalya ve Sinop alınarak Selçuklu ticaretine önemli katkılar sağlandı.⁶⁷

⁶⁴ İran'ın başkenti Tahran ile Hazar Denizi'nin arasında, İran'ın kuzeyinde bulunan Elbruz Dağları üzerinde müstahkem bir kaledir. Peter Willey, *Alamut Kalesi Haşhaşiler, Hasan El Sabbah ve Fedaileri*, (çev. İlhan Kaya), Nokta Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.9; Kale, aluh amut kelimelerinin birleşimiyle kartal yuvası, kartal eğitimi manasına gelen Alamut adını almıştır. Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.537; Abdülkerim Özaydın, "Alamut", *DİA*, C.II, İstanbul 1989, s.336-337; Alamut Kalesi ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Zeki Velidî Togan, "Alamut", *DİA*, C.I, s.289-290

⁶⁵ Kerimüddin Mahmud-î Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, (çev. Nuri Gençosman, ön söz ve notlar F.N.Uzluk), Ankara 1943, s.142; el-Hüseynî, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.45; Özaydın, "Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", s.12-15; Özaydın, "Alamut", s.336-337; Peter Willey, *Alamut Kalesi Haşhaşiler, Hasan El Sabbah ve Fedaileri*, s.11-12; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa III*, s.217, 220; Uluçay, *İlk Türk Müslüman Devletleri*, s.83-87; Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.44; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.82; Claude Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", (çev. Sabri Hizmetli), *AÜİFİD*, C.V, Ankara, s.307

⁶⁶ Birdoğan, *Anadolu'da Aleviliğin Gizli Kültürü*, s.36

⁶⁷ Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları" *İA*, C.36, s.381-382; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.2-5

I. Alaaddin Keykubad devri ise Anadolu Selçuklularının altın çağı olmuştur. Milletlerarası ticari faaliyetler en yüksek seviyeye ulaşmış; Anadolu, Uluslararası alanda kervan ve transit yollarının birleştiği bir ülke halini almıştır.⁶⁸ Alaiye (Alanya) ve Suğdak'ı alarak Selçuklu donanmasına tersane yapan Alaaddin Keykubad yirmi iki sene süren devri zamanında iktisadi ve imar açısından yükselişin yaşandığı bir hükümdar olmuştur.⁶⁹

Anadolu Selçuklu sultanı I.Alaaddin Keykubad (1220-1237) da Müslümanlığı tam anlamıyla yaşayan, eski gelenekleri devam ettiren bir sultan idi. Hanefî mezhebine mensup olup, öğretilerini uygulamaktaydı, bununla birlikte güne başlarken yaptığı ilk duayı Şafiî mezhebine göre yapmaktaydı. Divan'dan çıkan buyruklara ve belgelere bakarken giriş bölümünde Allah lafzının yüceliği bulunduğu için saygı göstermekteydi.⁷⁰ Bu konu hakkında İbn Bibi de Alaaddin Keykubad'ın Hanefî mezhebine mensup olup, onun usûl ve görüşlerine göre hareket ettiğini söylemiştir. Ayrıca sabah namazlarını da Şafi mezhebine göre kıldığını da kaydetmiştir.⁷¹

Öte yandan, Moğollardan kaçan Celaleddin Harzemşah, Erzurum melikinin desteği ile Alaaddin Keykubad'a karşı harekete geçmişti. Alaaddin Keykubad, Erzincan'da Yassı Çemen Savaşı'nda⁷² Celaleddin Harzemşah'ı mağlup ederek Erzurum'u geri almıştı. Ancak daha sonraları Selçuklular yaklaşan Moğol tacizlerine maruz kalacaklardır.⁷³

⁶⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.395; Sümer, "Türkiye Kültür Tarihi Umumi Bir Bakış", s. 219, Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 382

⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* I, s.5; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", Genel Türk Tarihi, C.IV, (edt. Hasan Celal Güzel-Ali Birinci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.158-159; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devri'ndeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990, s.126-129

⁷⁰ V.Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Ankara 1988, s.311; Özgüdenli, "İran", s.398

⁷¹ İbn-i Bibi, *el-Evamirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umurü'l-Alâ'iyye*, C.I, (haz. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.245; İbn-i Bibi, *Anadolu Selçukî Tarihi*, (çev. M.Nuri Genç Osman, F.N.Uzluk), Basımevi, Ankara 1941, s.91

⁷² Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1987, s.527-528

⁷³ Tekindağ, *Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü*, s.14; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, I, (1969), Ankara 1970, s.5; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I(1243-1453)*, Tekin Yayınevi, Ankara 1979, s.68; M.Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1991, s.31

I.Alaaddin Keykubad ile yaşanan altın çağ ve bu zamana kadar uygulanan Sünnî akide, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in; zayıf, kabiliyetsiz olması ve tecrübesiz kişileri etrafında toplayarak iş yapmasıyla devletin idari mekanizmasını zayıflatmasıyla beraber, devletin kurucu unsuru olan Türkmenlerin hoşnutsuzluklarının neticesiyle ortaya çıkan Babaî Ayaklanması ile son bulmuştur.

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra devletin siyasi ve kültürel bakımlardan parlak dönemler yaşamasına rağmen toprak rejiminin bozulduğunu görmekteyiz. Türkmenlerin yaşadıkları arazilerde hayvanlarını otlatacak mera ve kışı geçirecekleri kışlak bulamayışları, Moğol baskısı ile Anadolu'ya yapılan göçlerle birlikte nüfusun artmasıyla yerleşmiş olan Türkmenlerin yeni gelenlerle uyum sağlayamayışları ve en önemlisi de devletin ana demografik gücünü oluşturan bu kitlenin, kendi topraklarında istenmeyen vatandaş gibi hissetmeleri onların, Vefaî şeyhi Horasanlı Baba İlyas'ın⁷⁴ etrafında toplanarak isyan çıkarmalarına yol açmıştır.⁷⁵

Babaîlik adında bugün bir tarikat bulunmasa da bu hareketin inanç sistemi ve gelenekleri, Kızılbaş zümrelerinin oluşturduğu Bektaşîlik tarikatına bir temel olma mahiyetinde sayarsak yanlış olmaz. Çünkü bu isyan zamanındaki Türkmenler henüz yeni Müslüman oldukları için bu dini özümseyecek zamanlarının olmaması ile birlikte eski inanç ve yaşantılarını devam ettirmektelerdi ve bu durum da Sünnîliğin yapısıyla

⁷⁴ Moğol istilasının yaşandığı Harzemşahların yıkıldığı zamanda Anadolu'ya sığınan Harizmli bir Türkmen babasıdır. Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *İA*, C.IV, İstanbul 1991, s.368; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s.94; Baba İlyas'ın Vefailikle bağlantısıyla ilgili bilgiler için Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Selçuklular, Osmanlılar ve İslâm*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.61-64

⁷⁵ Detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, s.40-44; Abu'l-Farac, Abu'l-Farac Tarihi, C.II, s.539-540; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I(1243-1453)*, s.69; Ocak, "Babaîlik", *İA*, s.373-374; Hicretin 638. yılında (1240—1241) Amasya'da bir Türkmen şeyhi Peygamberlik iddiası ile milleti kandırarak etrafında birçok kişiyi topladı. Kendisine kötü işlerinde yardım edecek arkadaşlık yapacak şeyh görünümlü İshak'ı Sumeysat'a yollayarak Baba'nın davetini bildirdi. Kısa sürede birçok Türkmen onun etrafında toplandı. "La ilahe illallah Baba Resul Allah" demeyen ve ona tabi olmayan birçok Müslüman ve Hristiyan öldürüldü. Sultan Gıyaseddin bunların üzerine asker yollayarak bertaraf etti. Esir edilen Baba İshak da sutanın huzurunda boynu vurularak katledildi. Ahmed bin Mahmud, *Selçukname II, (haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul* (haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.153; Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, s.279; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihi'nin Akışını Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2015, S.37, s.69-70

bağdaşmayan bir yapıyı yansıtmaktaydı.⁷⁶ II. Gıyaseddin'in gönderdiği ordunun Baba İshak yanlılarını mağlup etmesine rağmen ortadan tamamen kaldırılamamış olması, Bektaşîliğin kurucusu olan Hacı Bektaşî Veli'nin, onun müridi olarak faaliyetlerine devam etmesiyle kendini gösterecektir.⁷⁷

Öte yandan Selçukluların durumunu yakından takip eden Moğollar, 1242 yılında Erzurum'u talan ettikten sonra, Baycu Noyan komutasındaki Gürcü ve Ermenilerden oluşan yaklaşık otuz-kırk bin kişilik ordusunu Selçuklu ordusunun üzerine gönderdi. Sivas'ın 80 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Köseadağ mevkiisinde 1243 yılında vuku bulan savaşta, Moğollar karşısında Selçuklu ordusu sonucu çok ağır olan bir yenilgi aldı.⁷⁸ Sultan Keyhüsrev'in savaş alanındaki gösterdiği zafiyet, Köseadağ Savaşı'nı felakete dönüştürmüştür. Bozgunun sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti'nin ordusu dağılmış, teşkilatı çökmüştür. Böylece Selçukluların hakimiyet sürdüğü Anadolu savunmasız kalmış, Orta ve Doğu Anadolu'nun önemli şehirleri olan Erzincan, Erzurum, Kayseri ve Sivas birer birer düşerek, buralardaki önemli mimari eserler tahrip edilmiş ve halkları katledilmiştir.⁷⁹

Köseadağ bozgunundan sonra Türkiye Selçukluları ve Anadolu, Moğolların hakimiyeti altına girdi. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünün ardından şehzadelerin mevkiî ve ihtiras mücadeleleri Moğollar için bir fırsat olmuş, devleti artık sultanlar değil Moğollarla iş birliği yapan devlet adamları yönetmeye başlamıştır.⁸⁰ Köseadağ bozgunundan Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı zamana kadar Anadolu'da durum; şehzadelerin birbirleriyle mücadeleleri, Moğolların istilaları, mali darlık, iktisadi çöküntü ve halkın çektiği sıkıntıları gösteren bir halde idi. Bu süreç içerisinde

⁷⁶ Ocak, "Babailik", s.374; Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, s.278-279

⁷⁷ Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menâkıbeleri II*, (çev. Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 64; Franz Babinger-Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, (çev. Ragıp Hulusi), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.52

⁷⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.9-10; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I (1243-1453)*, s.70; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s.10; Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, (çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 2011, s.53; Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *İA*, C.26, Ankara 2002, s.272-273

⁷⁹ Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihi'nin Akışını Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", s.79; İbn-i Bibi, *Anadolu Selçukî Tarihi*, s.219-220

⁸⁰ Sadi Kuçur, "Selçuklular (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat)", *İA*, C.36, İstanbul 2009, s.384; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.296

Moğol işgal kuvvetleri komutanı Baycu Noyan'ın Selçuklu ordularını perişan etmesi (1256), vezir Mu'ineddin Süleyman Pervane'nin faaliyetleri sonucunda devletin iki sultanlığa ayrılması (1259), Karamanlıların isyan etmeleri, Cimri Olayı'nın yaşanması (1277), Moğollara karşı yapılan Hatiroğlu İsyanı (1276)⁸¹, Baybars'ın Anadolu'yu Moğol tasallutundan kurtarmak amacıyla Anadolu'ya girerek Kayseri'ye kadar ilerlemesi gibi olaylar yaşanmıştır.⁸²

Moğollar bu durumları idare etme için Anadolu'ya umumi valilerini göndererek, Anadolu'ya tamamen hakim olmak istemişlerdi ancak Anadolu'nun en dinamik unsuru olan Türkmenleri hesaba katmamışlardı. Türkmen beyleri fethettikleri yerlerde kendi bağımsız idarelerini düzenlemişler ve Selçuklu Devleti'nin çökmesinin ardından bu boşluğu beylikler kurarak doldurmuşlardı.⁸³ Anadolu'daki Moğol hakimiyetine karşı mücadeleler vererek, onların Anadolu'ya tam olarak hakim olmalarını engellemişlerdi. Bu beylikler kağıt üzerinde de olsa güçleri yetmediği için Moğolların bir kolu olan İlhanlılara bağlı olarak 1335 yılına kadar Anadolu'da bir şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Moğol yönetimi de Ebû Said Bahadır'ın kendi yerine varis bırakmadan vefatına kadar etkili olmuş bu zamandan sonra Anadolu'da Moğol hakimiyeti sona ermiştir. Ancak Anadolu'daki birlik de bozulmuştur. Nihayet Osmanlıları zamanla gelişerek bütün beylikleri ortadan kaldıracak ve Anadolu'da siyasi birliği sağlayacaklardır.⁸⁴

İran'da ise Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından siyasi iktidar, Selçuklu hükümdarlarının oğullarının eğitimleri için görevlendirdikleri atabeylerin yönettiği küçük hanedanlıkların eline geçti. Hatta atabeylik olarak kurulmayan fakat atabey ünvanı alan hanedanlar bile uzun süre hüküm sürdüler. Ancak Harzemşah

⁸¹ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.181-188; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s.39

⁸² İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basmevi, İstanbul 1972, s.105-106; Eflâkî, *Ariflerin Menâkıbeleri II*, s.55-69; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I (1243-1453)*, s.71-82; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.267-276

⁸³ Bu beylikler hakkında detaylı bilgiler için Bkz.Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *İA*, C.III, s.138-139; Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.270-272

⁸⁴ Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", C.VI, *Türkler Aniklopedisi*, s.1221-1222; Sümer, "Kültür Tarihi 'ne Umumi Bir Bakış", s.220; İlhanlıların Anadolu'daki iktisadi faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için Bkz. Z.Velidi Togan, "Reşidüddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", *İÜİFM*, C.XV, Yıl:1953, S.1-4,s. 32-50

Devleti'nin ortaya çıkmasıyla (1097-1231) hakimiyet el değiştirmiştir. Harizmşah Muhammed, Horasan'dan sonra Mazenderan, Maverünnehir, Kirman ve Irak-ı Acem'i topraklarına katarak uzun süredir kesintiye uğrayan İran coğrafyasında siyasi birliği yeniden tesis etmiş oldu. Fakat kısa bir süre sonra Moğolların Azerbaycan ve İran'a akınları başladı. Muhammed her ne kadar da Cengiz Han'ın güçlü ordusuna karşı koymaya çalışmışsa da başarılı olamamış ve Maverünnehir'in önemli şehirlerinin Moğollara geçmesine engel olamamıştır. Harizmşah Muhammedin ölümünün ardından yerine geçen Celaleddin Harzemşah'ın da yaklaşık on yıllık mücadelesi ve son direnişinin de 638 (1231) yılında kırılmasıyla beraber Harzemşahlar Devleti son bulmuş, İlhanlı Devleti kurulmuştur.⁸⁵

İlhanlı Devleti, 1256 yılında İran'da kurulmuş olup, 1259 yılında tam bağımsız olmuş ve Ebû Said Bahadır Han'ın (d.736/1335) ölümüne kadar hakimiyet sürmüştür.⁸⁶ Moğol Büyük Hanı Mengü Han (Möngke Han) zamanında (1251-1259) toplanan büyük Moğol Kurultayı'nda (1251) Cengizhan İmparatorluğu'nun hükümet şekli görüşülmüş, ikili hükümet şeklinin birleştirilerek Ceyhun Nehri'nden itibaren İran ve Bağdat'ı da içine alan muntazam siyasi bir iktidar kurulmasına karar verilmiştir. Kurultayın aldığı bu kararı uygulama görevi de Mengü Han'ın küçük kardeşi olan Hülagü Han'a verilmiştir.⁸⁷

Mengü Han bu tayinin ardından emrinde bulunan kalabalık bir ordu ile şarka doğru ilerledi. Asya'nın batısında nerdeyse on senedir mücadele içerisinde olmalarına rağmen nüfuzlarının yayılmaması üzerine buna fayda vermesi açısından, bölgede etkisini artıran Haşhaşilerin ve Abbasi hilafetinin kaldırılması, Moğollar için bir gereklilik arz etmekteydi. Çünkü Müslümanların itaat altına alınması ve Moğolların fütuhatlarının önünün açılması bu icraatlara bağlı idi.⁸⁸ Bu sebeple Hülagü Han, uzun

⁸⁵ Özgüdenli, "İran", s.398; Abdülkerim Özaydın, "Harzemşahlar Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1414-1420

⁸⁶ Michel M. Mazzaoui, *The Origins of the Safavids: Siism, Sufism and the Gulat*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1972, s.8

⁸⁷ Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, s.141; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. Reşat Uzman), Ötüken Neşriyat, s.337; A.Bakıxanov, *Gülüstanî-İrem*, Bakı 2010, s.86; Hülagü Han kendisine verilen bölgelere "ilhan" (il+han) yani bölge hükümdarı olarak vazifelendirilince devletin ismi de buna nispeten İlhanlılar adıyla zikredilmeye başlanmıştır. Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, C.22, s.102

⁸⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s.59

zamandan beri Sünnî akide çerçevesinde dini bir otoriteyi temsil eden Abbasi halifeliğini ve Ön Asya’da halkı korkuya salan Batınîleri ortadan kaldırdı. Böylece İslâm hakimiyeti yerini Gayrimüslim Türk ve Moğol idaresine bırakmış oldu.⁸⁹

Abbasi halifesinin elçileri ve Moğol idaresi altındaki Sünnî inançlı kişiler Hülagü’yü yapacağı saldırıdan caydırmak için şunları dile getirmişlerdir: “*Eğer halife öldürülürse tüm dünyanın düzeni değişecek, yağmur yağmayacak, bitki yeşermeyecektir. Hülagü Han, halifenin kanını akıtırsa o ve onun gibi imansız Moğolları yer yutacaktır. Bu yüzden halife öldürülmemeli.*”⁹⁰

Moğollar hangi dine mensup olursa olsun manevi bir kudrete sahip olan din adamlarının bu kudretinden çekinmişlerdir. Hülagü Han da bu yüzden Bağdat’a girmeye çekinmiş ancak hizmetinde bulunun Şîî alim Nasıru’d-Din Tusî’nin ortaya atılan iddiaları çürütmesi üzerine Bağdat’ı kuşatmıştır.⁹¹ Hatta Nasıru’d-Din Tusî’ye Merağa Rasathanesi’nin kurulması için maddi ve manevi desteğini de esirgememiştir. Hülagü Han’ın da başlarına gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önceden öğrenmek veyahut elde edecekleri başarıyı bu rasathane sayesinde öğrenebilmek düşüncesiyle her türlü desteği esirgememiş olması muhtemeldir.⁹² Hülagü Han daha sonra Suriye ve Filistin’e doğru ilerlemiş fakat Moğolların Ortadoğu’daki bu yayılışı Memlük sultanı Kutuz’un, Ketboga Noyan komutasındaki Moğol ordusunu, Ayn Calut savaşında yenip Suriye’de hakimiyetini ilan etmesiyle son bulmuştur.⁹³

Budist olan Hülagü Han, buna rağmen diğer dinlere karşı müsamahalı yaklaşmaktaydı Bu yüzden de dönemin önemli şairleri ona hitaben şiirler yazarak onu yüceltmişlerdi. Dönemin İran şairi Sadi Şirazi onun için şu kelimeleri kağıda dökmüştür. “*Kainatı yaratan Tanrı’nın bu cihan ehline indirdiği büyük bir rahmet*

⁸⁹ Togan, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, s.223; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.337-339

⁹⁰ Aleksandro Bausani, “İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran’da Din”, (terc. Mustafa Uyar), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, Ankara 2002, (ayrı basım), s.224

⁹¹ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.25-26;

⁹² Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s.183; Bakıxanov, *Gülüstani-İrem*, s.86

⁹³ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.130

odur ki: İlhan'ın yazı ve fermanına boyun eğerek yer yüzündeki boyunlar kesilmekten kurtulmuştur.”⁹⁴

İlk Osmanlı şairlerinden olan Ahmedî'ye göre ise Hülagü Han “*Kafir idi velakin kardan Bezmede ayin nedir bilürdü. Bezmede hile nedir kılurdu.*” dizelerini yazmış yine Osmanlı dönemi şairi Enveri de Hülagü Han için: “*Kafir iken ol kılur İslâma meyl, Lult ile kılurdu has-ı ama meyl.*” demiştir.⁹⁵

Cüveynî de bu konu hakkında kendi yaşadığı olayı anlatmıştır. Cüveynî, Alamut kalesini yıkıp Batınîlerin kökünü kazıyan Hülagü Han'dan buradaki önemli eserlerin zarar görmemesi gerektiğini söylemiş ve oradaki Kuran-ı Kerimlerden ve değerli kitaplardan faydalanma iznini isteyince, Han'ın bundan hoşnut olarak ona izin verdiğini dile getirmiştir. Hazineyi ve kütüphaneyi inceleyen Cüveynî burada dönem için önem arz eden “*Sergüzeşt-i Seyyidina*” isimli, Hasan Sabbah'ın hayatını ve başından geçenleri anlatan bir eser bulmuştur.⁹⁶

Babası gibi Budist olan Abaka Han da Hristiyanlara yakınlık göstermekteydi. Bu siyasi ve dini durum onun ölümü ile birlikte yerine geçen kardeşi Teküdar Han'a kadar devam etti. Müslüman olmayı seçen Teküdar, Ahmet adını aldı. Onunla başlayan İslâmlaşma süreci Gazan Han ile devam edecek ve daha sonra Mahmut ismini alarak, İslâmiyeti de devletin resmi dini yapacaktır.⁹⁷ Ahmet Teküdar'ın Müslüman oluşu kişisel olarak kalmıştır ancak Gazan Han'ın İslâmiyeti seçme girişim, İslâmın İran coğrafyasında resmileşip yayılmasına sebebiyet vermesi açısından ayrı bir önem arz etmiştir.⁹⁸ Bu döneme kadar İlhanlı idarecileri ve vezirleri tarafından küçümsenerek dışlanan halk, Gazan Han'ın bu girişimini büyük bir sevinç içerisinde karşılayarak bu günü bayram olarak kabul etmişlerdi.⁹⁹ Geldiklerinden bu zamana kadar Anadolu bozkırlarında Şamanizm inançlarını sürdüren Moğol oymakları, Türkmen beyleri

⁹⁴ Kitapçı, *Türk Boyları Arasında Hidayet Fırtınası*, s.156

⁹⁵ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, s.223-224

⁹⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.112

⁹⁷ Yuvalı, “İlhanlılar”, s.103

⁹⁸ Hanifi Şahin, “İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dini Mezhebi”, *İLTED*, Yıl:2016/1, S.45, s.113

⁹⁹ Bausani, “İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran'da Din”, s.226

vasıtasıyla bir yandan İslâmiyete geçerken bir yandan da bu topraklara yerleşmeye başladılar.¹⁰⁰

Müslüman olan Gazan Han, bundan sonra siyasi ve kültürel politikalarını İslâmî kurallara göre şekillendirmeye başlamıştı. Ülkede İslâm alimi ve din bilginlerinin nüfuzunu üst seviyelere çıkardı. Pek çok kilise, camii, medrese ve dergahlar açtı. Alacağı tüm kararları artık İslâmî ölçülere uygun olacak şekilde almaya çaba gösterdi. Böylece sadece Moğolların değil aynı zamanda artık Müslümanların da hükümdarı idi. Bu da bölge halkı üzerinde önemli tesirlere yol açmıştır.¹⁰¹

Ahmet Teküdar ile başlayan Gazan Han ile devam eden İslâmlaşma süreci Olcaytu Han'ın¹⁰² başa geçmesi ile birlikte İran ve Anadolu'da daha farklı bir boyutu ortaya çıkacaktır.

Argun'un oğlu olan Olcaytu Han, Budist bir baba ve Nasturi-Hristiyan bir anneden olup, müslümanlığı seçince Muhammed Hüdabende (Abdullah) ismini almıştır.¹⁰³ Milli tarihe ve diğer ilimlere merakı olan Olcaytu daha çok dini meselelere ilgi duyan bir hükümdar olmuştur. Doğduğu zaman Hristiyan olan ancak İslâmiyete ilgi duyduktan sonra bu dinin farklı mezheplerine de merak duymuştur. Sünnî, Şafî, Şîî ve Hanefilik mezheplerini temsil eden alimlerin münazaralarını dinleyerek ona göre mezhep değişikliklerine gitmiştir.¹⁰⁴ Zevcesinin tesiri ile önce Hanefî daha sonra da veziri Reşidüddîn'in teşviki ile Şafî mezhebini benimsemiştir. Fakat daha sonra Sünnî mezhepler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden Şîî mezhebini kabul etmiştir. Cuma hutbelerinde üç halifenin ismi şeriflerinin yerine On iki imamın isimlerini okutmuş, bastırdığı sikkelerin üzerine de On iki imamın isimlerini yazdırmıştır.¹⁰⁵

Böylece bölgede asırlardır var olan Sünnî akide giderek yerini Şîîliğe bırakacaktır. Bu dönemde izlenecek politika ile din alimleri gözden düşmüş halk ise

¹⁰⁰ Ocak, "Anadolu", s.112

¹⁰¹ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, Yıl:2000, S.31, s.25

¹⁰² T.H, "Olcaytu", *İA*, C.IX, s.388-389

¹⁰³ Osman Özgüdenli, "Olcaytuhan", *İA*, s.388-398

¹⁰⁴ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, s.230

¹⁰⁵ Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbâr*, C.III, (trc.Ahmet Nedim), Matbaa-i Amire, Kahire 1285, s.2

camilere gidememiştir. Bu yüzden Olcaytu'nun yerine tahta geçen Ebû Said, bu durumu önlemek amacı ile bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır.¹⁰⁶

Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra, İlhanlı Devleti parçalanarak yerini küçük hanedanlara bıraktı. Önce Emir Çoban'ın torunu Şeyh Hasan idareyi ele geçirerek Çobanoğullarını kurdu. Çobanoğulları hakimiyetinin sona ermesinden sonra Celayirliler kendini göstermeye başlamıştır. Ancak o dönemde güç kazanan Karakoyunlular tarafından hakimiyetlerine son verildi. Bu sırada Orta ve Güney İran'a Muzaffarîler hakim olmuştur. Togay Timur'un, Muzaffarîlerin hakimiyetlerine son vermesi ile bölgede Serdebarîler hüküm sürmeye başladılar. Ancak onların sonu da Muzaffarîler gibi olmuştur. Bunun ardından ise Timur yerel yönetimlere son vererek İran'da kendi saltanatını kurmuştur.¹⁰⁷

Ancak bu saltanat fazla uzun sürmemiş ve tesis ettiği siyasi birlik bozulmuştur. Bölgede ise Karakoyunlular¹⁰⁸ (1365-1469) ile Akkoyunlular¹⁰⁹ (1403-1507) mücadele içerisine girmişlerdir.

Karakoyunlu hakimi Cihanşah 1467 yılında Akkoyunlu hakimi Uzun Hasan tarafından öldürülünce Karakoyunlu Devleti İran coğrafyasından silindi. Hakimiyetini Irak'a, Güney'e ve Güneybatı Anadolu'ya kadar ilerleten Uzun Hasan 1478 yılında öldü. Sünnî akideyi benimseyen Akkoyunlular, Uzun Hasan'ın yerine gelen Elvend beyin Safevi şahı İsmail'e yenilmesiyle yıkıldı.¹¹⁰ Böylece İran coğrafyasında artık Safevi Devleti (1502-1736) hakimiyet sürecektir.

¹⁰⁶ Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakınoğlu'ya Etkileri", s.35

¹⁰⁷ Özgüdenli, "İran", s.399

¹⁰⁸ Oğuz boyundan olan Karakoyunlular, Moğol istilası sırasında İlhanlılar zamanında Türkistan'dan göçerek Fırat ve Dicle nehirlerine yerleşen konar-göçer bir Türkmen aşiretidir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1969, s.180; Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihi'ne Umumi Bir Bakış", *Belleten*, C.XXI, S.83, TTK, Ankara 1957, s.443-444. Ayrıca detaylı bilgiler için Bkz.İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti*, TTK, Ankara 2001

¹⁰⁹ Oğuzların Bayındır koluna bağlı olan Akkoyunluları kuran Kara Yülük lakabıyla bilinen Kara Osman beydir. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.188; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s.43-53

¹¹⁰ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.142-143; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (terc. Tevfik Bıyıkoglu), TTK, Ankara 1992, s.42-44

2. Erdebil Şehri Ve Kısa Tarihçesi

Ön Asya coğrafyasında yaklaşık iki yüz elli yılı aşkın bir tarihi olan Safeviler Devri, en az İran tarihi kadar Anadolu'daki Türkmenler üzerinde de bırakmış olduğu etkilerle bugün bile önemini koruyan bir devir olmuştur. Bir tekke ile tohumlarını atan Safevilerin tarikatlarını kurdukları yer ise Erdebil şehri idi.

Azerbaycan'nın en meşhur şehirlerinden olan Erdebil¹¹¹, Aras ırmağının sağ kollarından Karasu çayına dökülen Balıhlu-su (Balıkçay) kenarında 1.520 metre yükseklikte dört tarafı dağlarla çevrili bir ovada ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunan kadim bir Türk şehridir.¹¹² Arap coğrafyacıları Seblan dedikleri Azerbaycan'ın en yüksek dağı ve İran'ın en yüksek dağlarından biri olan Savalan dağ silsilesinin platolarındaki sulak ovada yer aldığı için; XVII. yüzyıl seyyahları Erdebil şehrini sularının verimli olmasından ötürü Venedik'e benzetmişlerdir.¹¹³ Suyunun bol olmasına rağmen şehrin etrafı ağaçtan mahrumdu fakat nerede ise hemen her evin bahçesinde meyve ağaçları bulunmaktaydı. Bunun yanında şehri çevreleyen yaylalar, otlak ve çayır haline getirilmiştir. Bu sebeplerden ötürü Olearius 1637 yılında Erdebil'i uzaktan, bir ormana benzetmiştir.¹¹⁴

Erdebil isminin nereden geldiği bilinmese de ne anlama geldiği konusunda iki ihtimal üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki dürüstlük temizlik anlamındaki erd ile mekan anlamı katan bil yahut vil ekinden gelmiş olması, diğer ihtimal ise mukaddes

¹¹¹ Şihabüddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Buldan*, C.I, Beyrut, Tarihsiz, s.145; İran memleketi olan Azerbaycan vilayetinde bulunan Erdebil, Tebriz'in yüz altmış dört kilometre uzağında ve doğusunda yer alan bir şehirdir. Bkz. Ahmet Rifat Efendi, *"Erdebil", Lügat-i Tarihiyye ve Coğrafîye I*, İstanbul 1299, s.118-119

¹¹² Mirza Bala, "Erdebil", *İA*, C.IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.287

¹¹³ W.Barthold, "Azerbaycan ve Ermenistan", (çev. İsmail Aka), *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8,Yıl:1963, S.14, Ankara, s.78-79; Mehmet Emin Resulzade, eserinde bu bölgenin dağlık olmasına rağmen ziraate elverişli olduğunu fakat arazide büyük nehirlerin olmaması yüzünden toprağın istenildiği kadar sulanamadığından behsediyor ve eğer kanallar yapılırsa mevcut bulunan suların araziye ulaşabileceği tavsiyesinde bulunuyor. Bkz. Mehmet Emin Resulzade, *İran Türkleri (Türk Yurdu ve Sebilürreşad'daki Yazıları)*, (haz. Yavuz Akpınar-İ.Murat Yıldırım-Selehattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s.8-9

¹¹⁴ Mirza Bala, "Erdebil", s.288; Şemseddin Samî, şehrin alçak yerlerinde zeytin ve incir ağaçlarının yukarılarda bağların ve diğer yerlerde kestane ağaçlarının çokluğundan, şarapları ve kestaneleri ile meşhur bir şehir olmasından arı yetiştiriciliğinden bal ve hatta bal mumu dahi yapılmasından bahseder halkının çalışkan olup kuru ve sarp dağları bile setler inşaa ederek tarlalara çevirerek pek çok mahsulat elde ettiklerini söyler. Bkz. Şemseddin Samî, *Kamusü'l-A'lâm I*, İstanbul 1308, s.105

şehir anlamına gelen Artavil olduğudur.¹¹⁵ İlk kimler tarafından kurulmuş olduğu bilinmeyen şehir¹¹⁶ Arap kaynaklarında Erdübil; X. yüzyılda Frasça olarak kaleme alınan Hududu'l-a'lem'de Erdevil şeklinde geçmektedir.¹¹⁷

Tarih sahnesine çok önceden çıkmasına rağmen şehrin ilk kimler tarafından kurulduğu bilinmemesiyle beraber, dönemin Fars ve Arap coğrafyacıları Sasani hükümdarı olan Firuz (459-484) zamanında kurulmuş olabileceğini iddia etmektedirler.¹¹⁸

Erdebil şehri, Hz. Ömer devrinde Sasani hükümdarı III. Yezdicerd'in Nihavend'de mağlup olup Azerbaycan'ın fethedilmesiyle birlikte¹¹⁹, Azerbaycan'a vali olarak atanan Huzeyfa b. Yeman'ın savaş sonucunda yapmış olduğu anlaşma ile İslâm topraklarına dahil edilmiştir.¹²⁰ Daha sonra Hz. Ali, el-Eş'as'ı Azerbaycan'a vali tayin etti. O da halkının çoğunluğunun Müslüman olduklarını ve Kur'an-ı Kerim okuduklarını görünce buraya bir camii yaptırdı ve şehir haline getirdi.¹²¹

Erdebil şehri adını İslâm tarihinde Arap hilafeti aleyhtarı olan Babek'in liderliğinde gelişen Hürremiyye Harekatı'yla¹²² (816) duyurdu. Babek, Erdebil civarındaki köylere saldırdı, kaleleri tahrip etti. Bir müddet sonra Babek İsyan bastırıldı ancak şehir, hilafet karşıtlığı isyanlarının hedefi olmaya devam etti. Bu sefer Azerbaycan hakimi Afşin Haydar b. Kavus'un kendi akrabası olan Mengü Çür'ü

¹¹⁵ Serap Şah, "Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menâkıbeleri Cilt I", *Marmara Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s.23; H.Hüseyin Alpaslan, "Anadolu'da Alevilik ve Kızılbaş Türkler", Kumsaati Yayınları, İstanbul 2011, s.147

¹¹⁶ R.N.Frye, "Ardabil", C.I, *E.I.*Leiden 1967, s.625

¹¹⁷ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Erdebil", *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, s.276-277

¹¹⁸ Muhammedoğlu, "Erdebil", s.276

¹¹⁹ Ömer Soner Huncan, "Orta Çağ İran'ını Anlamak: Firdevsî, Nizâmü'l-Mülk, Sabbâh ve Hayyâm", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2016, S.77, s.79; Bölgede Sasanilerin hakimiyetlerini sonlandıran bu zaferi Müslümanlar fetihlerin fethi diye adlandırmışlardır. Sasani elindeki bölge artık tamamen Müslümanların eline geçmiştir. Bkz. İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.III, (çev.Ahmet Ağırakça; Redaktör:Mertol Tulum), Bahar Yayınları, İstanbul, s.21

¹²⁰ Bala, "Erdebil", s.288

¹²¹ Belâzuri, *Futuhû'l-Buldan*, s.473; Zeki Velidî Togan, "Azerbaycan", *İA*, C.II, s.95

¹²² Aliyev Saleh Muhammedoğlu, "Hürremiyye", *İA*, C.18, s.500-501

şehrin amili olarak ilan etmesiyle yüz bulan Mengü Çür bir takım faaliyetlerde bulununca üzerine asker yollanarak Bağdat'a gönderildi.¹²³

Muhammed el-Afşin'in ölümünden sonra Bağdat halifesi Azerbaycan'da yaşanan olaylara seyirci kalıyordu. Muhammed'in ölümüyle Yusuf bu makamı cebrende olsa ele geçirmeye çalıştı. Halifenin bu duruma sesi çıkarmaması merkezi otoritenin eyaletlerde zayıfladığını ve o dönemde Sacoğullarının Azerbaycan'da kuvvetlenerek özerklik belirten hareketlerinin başladığını göstermektedir. Nitekim de öyle oldu ve Yusuf (289/902) tarihinde Azerbaycan'da iktidarı ele geçirerek Erdebil'de adına gümüş dirhem bastırdı.¹²⁴

Bundan sonra şehir Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında Azerbaycan Atabeylerine tabii olmuştu. X. ve XII. yüzyıllarda iktisadi ve ictimai bakımdan gelişmiş olan Erdebil, ilk önce Gürcü ordusunun saldırılarına maruz kalarak çokça Müslüman ahalisinin ölmesi olayını yaşadı. Ardında da yaklaşık on yıllık bir Moğol saldırısına maruz kaldı.¹²⁵

Moğol saldırılarından kaçarak Horosan'dan Erdebil'e gelen Yakut el-Hamevi, Moğolların şehri yakıp yıktığını ve dokuz sene sonra Erdebil'e tekrar döndüğünde şehirde imar faaliyetleri ve bir canlanma gördüğünü yazmıştır.¹²⁶

697 (1298)'de Erdebil şehrine hakim olan İlhanlılar, Gazan Mahmut Han zamanında şehri Azerbaycan'ın gelişmiş şehirlerinden biri konumuna getirdi. Bu sırada Erdebil'de kurulan Safevi Tekkesi şehre sufi bir hava getirmişti. İlhanlı yöneticilerinin de hürmet gösterdiği tekkenin kurucusu Şeyh Safiyüddin'in halefleri devletlerini kurunca Şafî mezhebine mensup olan tarikat sonraları Şîî bir hâl almış ve tekke Şîî ziyaretgâhı haline dönüşmüştür.¹²⁷

¹²³ Muhammedoğlu, "Erdebil", s.276

¹²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sacoğulları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1976, İstanbul 1979, s.109-118

¹²⁵ Muhammedoğlu, "Erdebil", s.276

¹²⁶ Mazzaoui, *The Origins of the Safavids: Siism, Sufism and the Gulat*, s.45

¹²⁷ Muhammedoğlu, "Erdebil", s.276-277

BİRİNCİ BÖLÜM

SAFEVİ TARİKATI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI, İLK TEMSİLCİLERİ VE ANADOLU İLE İLK TEMASLAR

1.1. Safevilerin Menşei Ve Seyyidliği Meselesi

Erdebil Tekkesi'nin kurucusu ve varisi olan Safevilerin etnik kökeni ile ilgili birçok ortaya görüş atılmış ve tartışma konusu olmuştur. Safiyüddin Erdebili'nin Menşei ile ilgili bilgi almak için başvuracağımız kaynak İbn-i Bezzâz adıyla tanınan Derviş Tevekkülî b.İsmail b.Hacı Muhammed el-Erdebili'nin kaleme aldığı “*Saffetü's-Safâ*” adlı eseri olacaktır.

Şeyh Safiyüddin'in oğlu Şeyh Sadreddin'in isteği üzerine yazılan o dönemde yaşanan olayların tanıklarından alınan güvenilir bilgiler çerçevesinde, kendisinin de müridi olan İbn-i Bezzâz tarafından yazılan eserin hangi tarihte kaleme alındığı belli olmasa da Şeyh Safiyüddin'nin ölümünden sonra, Şeyh Sadreddin'in ise orta yaşlarında iken yazıldığı bilinmektedir.¹²⁸ XIV. yüzyıla tekabül eden esas adı “*el-Kitabü'l-Mevâhibü's-Seniyye fî Menâkıbi's-Safeviyye*” olan eser yazıldığı dönemdeki orijinal hali ile günümüze kadar ulaşmamış, XV. yüzyıl sonlarına doğru farklı senelerde istinsah edilmiş değişik nüshaları mevcut olmuştur. İstinsah edilen en eski iki nüshanın birincisinde Safevilerin soyları ile ilgili bilgiler bulunurken ikincisinde ise seyyid olduklarına dair bilgiler bulunmaktadır.¹²⁹

Safvetü's-Safâ'da Safevilerin nesebini yedinci İmam Musa el-Kazım aracılığı ile Hz. Ali'ye ulaştığını gösteren şecere yer almaktadır.¹³⁰ Eserin I. babının I.

¹²⁸ Serap Şah, “İbn-i Bezzâz, Safvetü's-Safâ, Mukaddime ve Tahsis: Gulâm Rızâ Tabâtabâî, Meccid, Dânişgâh-i Âzâd İslâmî 1994”, (kitap tanıtım ve değerlendirme), *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:8 (2007), s.409-410

¹²⁹ Yusuf Küçükdağ-Bilal Dedeyev, “Safevilerin Nesebine Farklı Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.II/6, s.416-424

¹³⁰ Reşat Öngören; “Safiyüddin Erdebili”, *İA*, C.35, s.476; Franz Babinger; “Safiyüddin”, *İA*, C.X, s.64; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.5; Şeref Han, *Şerefname*, Osmanlı İran Tarihi, (çev.M.Emin Bozarslan), Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.134; Namıg Musalı, “Safevi Hanedanının Kökeni: Tarikattan Saltanata Giden Yol”, Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyum Bildirileri İçinde, (edt.Hüseyin Dedekargınoğlu ve Ahmet Taşgün), *Alevi İnanç Birliği Vakfı*, Ankara 2018, s.20; Bakıxanov, *Gülüstanî-İrem*, s.106

faslındaki şecere şu şekilde nakledilmiştir. Şeyh Safiyüddin Ebû'l Feth b.eş-Şeyh Eminüddin Cebrail b. Es-Salih b. Kutbiddin Ebû Bekir b. Sahabüddin Reşid b. Muhammed el-Hafız lî Kelamullah b. Avaz b. Piruz el-Kürdî es-Sencanî Piruz Şah Zerrin Külâh b. Muhammed Şeref Şah b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. İbrahim b.Cafer b. Muhammed İsmail b. Muhammed b. Ahmed Arabî b. Ebû Muhammed el-Kasım b. Ebû'l Kasım b. İmam Cafer es-Sadık b. İmam Muhammed el-Bakr b. İmam Zeynel Abidin Ali b. İmam Seyyidü'l Şüheda b. Abdullah el-Hüseyn b. Emirü'l-mü'minin ve İmamü'l-muttakin Ali b. Ebû Talib (Salavatullahi aleyhim ve ecmaîn).¹³¹

Safevilerin soyları ile ilgili bu şecere Silsiletü'n-Nesebi's-Safeviyye¹³² ve Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî¹³³ adlı eserlerde de mevcuttur. Müneccimbaşı'nın Sahayifü'l-Ahbâr adlı eserinde ise Şah İsmail'den İmam Musa Kazım'a kadar ulaşan bir şecere verilmiştir.¹³⁴ Mahmut Cemaleddin el-Hulvî ise eserinde, Şeyh Safiyüddin'in: *"Bizim ırkımızda siyadet (seyyidlik) vardır. Ama bilmiyorum Hüseyinlerden miyim yoksa Ali b. Ebû Talib'in evladından mıyım?"* dediğini kaydederken buna mukabil bir silsile paylaşmıştır.¹³⁵

Şecerelerin ardından Safvetü's-Safâ'da soylarını seyyidliğe dayandırmaya çalışıldığı belli olan üç hikayeden bahsedilmiştir. İlk hikayede Şeyh Safiyüddin'in, oğlu Şeyh Sadreddin'e: *"Bizim nesebimizde seyyidlik vardır."* demiştir. Şeyh Sadreddin ise: *"Ancak ona seyyid mi şerif mi olduğunu sormadım. Bu konu da şüphede kaldı."* demiştir. İkinci hikayede ise Şeyh Safiyüddin'in Tebriz'de bulunduğu sırada oranın alimleri ile bir arada oturur iken içeriye Seyyid Haşim b. Seyyid Hasan el-Mekki adındaki bir gencin girmesiyle Şeyh Safi genci ayağa kalkarak karşılar daha sonra içeriye ak sakallı biri girer ancak aynı hareketi ona yapmaz. Yanındakiler şaşkın

¹³¹ Şah, "Safvetü's-Safâ", s.26-27

¹³² Şeyh Abdal b. Şeyh Hüseyin b. Şeyh Abdal, *Silsiletü'n-Nesebi's-Safeviyye*, Berlin 1924, s.10

¹³³ İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I.1,2,3.Kısımlar, (çev. Ali Genceli ,Yay.haz.İsmail Aka), TTK,Ankara 2019, s.8

¹³⁴ Müneccimbaşı, *"Sahayifü'l-Ahbar"*, C.III, (trc.Ahmet Nedim), Matbaa-i Amire, Kahire 1285, s.179

¹³⁵ Silsile, İmam-ı Musa Kazım'a, Musa Kazım'dan Hamza'ya, ondan Ahmed-i Arabî'ye, ondan Seyyid Muhammed'e, ondan İsmail'e, ondan Muhammed'e ondan Firuz Şah'a ondan Avzu'l-Havvas'a, ondan Salih'e ondan Reşid'e, ondan Kutbiddin'e ondan Cibril'e, ondan da Şeyh Safiyüddin'e dayandırılmıştır. Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîyye ez-Lemezât-ı Ulviyye (Büyük Velilerin Tatlı Halleri)*, (haz.Serhan Tayşi), İfav, İstanbul 1993, s.327.

halde bakınca Şeyh Safiyüddin onlara: “Bu genç hem konuğumuz hem de akrabamdır.” diye buyurur. Haşim: “Şeyh seyyid mi? diye sorara fakat Şeyh’e, Hasanî mi Hüseyinî mi? diye sormayı unuttur. Bir müddet sonra hiçbir doktorun tedavi edemeyeceği bir hastalığa yakalanan bu genç, bir gün rüyasında Şeyh Safiyüddin’in, ağrıyan yerine elini sürerek onu iyileştirdiğini ve ona neden oğlum Sadreddin’e seyyidliğin Hüseyin’e vardığını söylemiyorsun dediği anlatılmıştır. Üçüncü ve son hikayede ise bir gün Şeyh Safi’nin oğlu Hacı Muhyiddin’in annesinin yanına gelerek: “Benim akrabalarım için sofraya hazırlamam gerek.” demiştir. Annesi ise Muhyiddin’e: “Senin akrabaların kimlerdir?” der. O da: “Seyyid Zeynüddin ve seyyidler topluluğudur.” demiştir. Bunun üzerine annesi: “Onlar senin akraban mı oluyorlar?” diye sordu. Bu sırada konuşmaları işiten Şeyh Safiyüddin: “Oğlum doğru söylüyor, onlar bizim akrabamız oluyorlar. Bizim de soyumuzda seyyidlik vardır.” demiştir.¹³⁶

Abbas Mirzalı ise eserdeki soy şeceresi ile anlatılan üç hikayenin eserdeki uyumsuzluklarından yola çıkarak sonradan eklediğini belirtmekte ve Şeyh Sadreddin’in müridi Şah Kasım Envar’ı, Gilan ve Horasan taraflarına yollayarak eserdeki sayfaların değiştirilerek ilaveler edildiğini ileri sürmektedir. Şeyh Safi ve halefleri Şeyh Şah veya Hoca olarak adlandırılmış, seyyid olarak kendilerini adlandırmamışlardır. Şeyh Safiyüddin ile aynı dönemde yaşayan İlhanlı veziri Hoca Reşidüddin Fazlullah, şeyhten bahsederken seyyid ünvanını kullanmamıştır. Şeyh Sadreddin döneminin Celayirli hakimi Sultan Ahmet Celayir, Sadreddin için seyyid ünvanını kullanmamıştır. Yine çok önemli bir eser olan İranlı Seyyid ailelerinin soylarını anlatan Ümdetül-Talip Fi Ensab-ı Al-ı Ebû Talip’te bütün İranlı seyyid ailelerine yer verilmiştir. Fakat Şeyh Safiyüddin ve ailesinden bahsedilmemiştir. Safevilerin seyyid olduğuna dair hiçbir delil bulunmamaktadır. Ancak Şah Tahmasb’tan sonra sonra seyyid diye anılmaya başlanmıştır.¹³⁷

Azerbaycanlı Tarihçi Oktay Efendiyev ise Azerbaycan Safevi Devleti adlı çalışmasında Safvetü’s-Safâ’adlı eser için, Şeyh Safiyüddin’in yaşamını efsanevi

¹³⁶ Şah, “Safvetü’s-Safâ”, s.34-35, Mirza Abbaslı, “Safevilerin Kökenine Dair”, *Belleten*, C.XL, S.158, Ankara 1976, s.291-293

¹³⁷ Abdüllatif Kazvinî, *Lubbu’t-Tevârih, Safevi Tarihi*, (çev. Hamidreza Mohammednejad), Birleşik Yayınları, Ankara 2015, s.21-23

olayları çerçevesiyle anlatılarak hikayelerle yazılmış bir sufi eser tabirini kullanmıştır. Ayrıca İranlı yazar Ahmet Kesrevi'den alıntı yaparak Safevilerin soylarının seyyidliğe dayanmadığını bunun daha sonradan İbn-i Bezzâz'ın eserine eklendiğini dile getirmiştir.¹³⁸

Safvetü's-Safâ'da, Şeyh Safiyüddin'e hangi mezbe bağlı olduğu sorulduğunda: “Biz sahabenin mezhebindeyiz, dördünü de severiz ve dört mezhep için de dua ederiz.” dediği nakledilmiştir.¹³⁹

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Safevileri öncesi veya sonrası diye ayırmadan İsnâ aşeriyye denilen On iki imama dayanan mezhepten olduklarını, soylarını siyasi amaçlı olarak Hz. Hüseyin b. Ali'ye bağladıklarını ve halis Türk olduklarını söylemiştir.¹⁴⁰ Zeki Velidî Togan, Safevilerin ilk zamanlarda koyu Sünnî olduklarını fakat Türkmenler aracılığı ile Şiîleştiklerini söylerken¹⁴¹ Hulvî de eserinde Şeyh Safiyüddin'den: ehl-i sünnet ve'l-cemaatten bir arif olarak söz etmiştir.¹⁴² Faruk Sümer ise Safevilerin Şeyh Cüneyd'den sonra seyyidlik payesi kazanmaya başladıklarını ifade etmiştir.¹⁴³

Mirza Abbaslı Safevilerin siyasi çıkarlar yüzünden şecerelerin bilinçli olarak bu hale getirilmesine göz yumduklarını, özellikle I. Şah İsmail ve oğlu Şah Tahmasb zamanında eserin bazı kısımlarına eklemeler yapıldığını söylemiş, soylarını Hz.Nuh'a hatta Hz.Adem'e kadar götürenlerin var olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴

Safvetü's-Safâ'da Safevilerin yedinci atası olan Zerrin Külâh Firuzşah'tan el-Kürdî es-Sencani diye söz edilmesine dayanarak, İranlı yazar Ahmet Kesrevi; Diyarbakır vilayeti olan es-Sencari isminin yanlışlıkla es-Sencani olarak yazıldığı

¹³⁸ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16.Yüzyıl)*, (çev. Ali Asker), Teas Press, İstanbul 2018, s.66; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s.55; Yılmaz Karadeniz, “Safevilerin Seyyidliği-Şiîliği Meselesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, S.75, Ankara 2015, s.19

¹³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, Der Yayınları İstanbul 1987, s.172-173; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s.17

¹⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK, Ankara 1988, s.225

¹⁴¹ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, s.367

¹⁴² Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîyye ez-Lemezât-ı Ulvîyye*, s.327-328

¹⁴³ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 2018, s.2

¹⁴⁴ Abbaslı, “Safevilerin Kökenine Dair”, s.323-324

fikrinden yola çıkarak, kökenlerinin Kürt menşei olduğunu, atalarının Kürdistan'dan geldiğini iddia etmiştir.¹⁴⁵

Kesrevi'nin bu iddiası bazı Türk tarihçiler tarafından da desteklenmiştir. Zeki Velidî Togan bu hususta Safeviler için şu sözleri söylemiştir: “*Cedlerinin dili Azeri Farsçası olup İlhanlılar devrinde Türkleşmiş ve Türkmenler arasına şeyh ve mürşid sıfatı ile sokulmuşlardır.*”¹⁴⁶

Safevilerin atalarının kürt kökenli olduklarını savunan diğer bir Türk yazar da Faruk Sümer olmuştur. Faruk Sümer Safevilerin seyyidlikle alakalarının olmadığını fakat Firuzşah'ın Kürt olduğunun şüphe bile bırakmayacak kadar açık olduğunu dile getirerek cümlelerini şöyle devam ettirmiştir. “*Safiyüddin İshak'ın atası Firuz Şah, Kürtlerin X. yüzyılda Azerbaycan ve Erran'a yayılmaları esnasında Erdebil'e gelmiş ve şehrin yakınında bir yere yerleşmiştir. XI. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklular, Azerbaycan, Kürdistan Erran ve Doğu Anadolu'ya geldiklerinde buralarda hakimiyet süren Revvadi, Şeddadi, Mervani ve Annazoğulları gibi birçok kürt hanedanları ile karşılaşmışlardı. Bunlardan Revvadiler Azerbaycan'ı idare ediyorlardı. Emir Ahmedil'de bunlardan olup Erdebil ve Tebriz şehirlerinin hakimi idi. Adı geçen yerler XI. yüzyılın sonlarından itibaren Ahmedil'in Türk memlûkü Aksungur ve oğulları tarafından idare edilmiştir. Karakoyunlular zamanında Erdebil'den Mugan'a kadar uzanan bölgenin Çakirlü oymağının yurdu olduğunu biliyoruz ki, İbn Arap Şah'a göre bu oymak kürt menşelidir.*”¹⁴⁷

M. Abbaslı ise Kesrevi'nin bu iddiasını ünlü Arap coğrafyacısı ve gezgini olan Şeyh'ul-İmam Yakut el-Hamavî'nin Kitab-ı Mucem el-Buldan eserindeki bilgilerle çürütmeye çalışmıştır. Kesrevi'nin dediği gibi Safevilerin Kürdistan'dan gelmediklerini, es-Sencan bölgesinin ise Merv şehri yakınlarında bir yer olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Safevilerin neseplerinde birtakım değişiklikler yapılsa da

¹⁴⁵ Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler, Tarihi Oluşumu ve Gelişimi*, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2004, s.385; Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti*, s.66

¹⁴⁶ Togan, “Azerbaycan”, s.112

¹⁴⁷ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.1-2

Safvetü's-Safâ'da Şeyh Safiyüddin için kullanılan Türk Pirî, Türk Oğlu gibi ünvanlarla adlandırılmasının değiştirilmeye cesaret edilmediğini de eklemiştir.¹⁴⁸

Safevilerin Kürt olduklarını dile getiren Ahmet Kesrevi, bu görüşünün yanında Fars unsuru taşıdıklarını da iddia etmiştir. Bu iddiasını da Safvetü's-Safâ'nın değiştirilip eklemelerin yapıldığı nüshasında Şeyh Safiyüddin adına Fars diyalektiği ile yazılan şiirleri göstererek kanıtlamaya çalışılmıştır.¹⁴⁹

Ancak Abbas Mirzalı, Şeyh Safiyüddin'in şiirinin bulunmadığını, sadece İlhanlı Ebû Said ile Emir Çoban arasındaki çatışma için kullanıldığı bir mısranın var olduğunu dile getirirken X.yüzyıldan beri Gazneliler, Selçuklular, Selçukî Atabeyleri, İlhanlılar, Timurlular ve Safevilerin saraylarında yetişen çoğu Türk hükümdarlarının ana dillerinin dışında şiirler yazdığını, bu durum onların kökeni hakkında kesin malumat veremez iken Şeyh Safiyüddin adına yazılan şiirlerin de Safevilerin kökeni hakkında kesin bilgiler veremeyeceğini söylemiştir.¹⁵⁰

Şeyh Safiyüddin'in Türk kökenli olduğunun kuşku dahi kabul etmeyecek durumda olduğunu, Fars olmadıklarını hatta Fars müridleri ile yaptığı görüşmelerde ona Türk Pirî, Türk denmesinin göz ardı edildiğini belirten Efendiyeve, eserinde dönemin önemli şahsiyeti olan Emir Abdullah'ın Şeyh Safiyüddin'e Türk Pirî dediği kayıtlıdır. Yine aynı eserde Mevlana Ahmet ve Mevlana İbrahim Tebrizi Seravi'nin söyledikleri şöyle nakledilmiştir: “*Biz Erdebil'e vardık, Şeyhin yanında (evinde), (Allah) onun ruhunu kutsasın, bize kara ekmek ve su getirdiler. Aniden birkaç Türk içeri girdi. Onlar için beyaz ekmek ve bal getirdiler.*” Efendiyeve böylece Erdebil tekkesinde Türklere imtiyazların verildiği çıkarımını yapmıştır.¹⁵¹

Safevilerin Türk kökenli olduğunu savunan diğer bir isim olan V.Barthold şöyle söylemiştir: “*Erdebil şeyhleri aslen şüphesiz ki Fars değil, Türk'tür. O zamanlarda artık Azerbaycan'ın ahalisi Türklerden ibaretti.*” Menşei konusunda V.Barthold ile aynı tezi savunan Krimski ise şunları nakletmektedir. “*Şiiliğe göredir*

¹⁴⁸ Abbaslı, “Safevilerin Kökenine Dair”, s.228-229

¹⁴⁹ Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s.388; Öngören, “Safiyüddin Erdebil-i”, s.477

¹⁵⁰ Abbaslı, “Safevilerin Kökenine Dair”, s.323-324

¹⁵¹ Efendiyeve, *Azerbaycan Safevi Devleti*, s.68-67

ki, Safeviler Milli Fars sülalesi sanılır, ama onun konuştuğu dil Türkçe, Azerbaycanca olmuştur.” I.Petruşevski ise Safevileri kuran Kızılbaşlara dikkat çekerek onların bir Türk Devleti olduğunu söylemiştir.¹⁵²

1.2.Şeyh Safiyüddin Erdebilî Ve Tarikatın Kuruluşu

Safevi Tarikatı’nın kurucusu olan ve kurdukları tarikata adını veren¹⁵³ Şeyh Safi’nin esas ismi “İshak b.Cebrail b.Ebû Bekr el-Kürdi es-Sencanî” dir. Lakabı Safiyüddin künyesi ise Ebû’l- Feth olup Erdebil civarındaki Gülheveran’da dünyaya gelmiştir.¹⁵⁴

Ailesinin yedi çocuğundan beşincisi olan Safiyüddin, küçük yaştan beri dini konulara ilgiliydi. Bulunduğu bölgede bu ilgisini karşılayabilecek bir mürşit bulamayınca Şiraz’a gitti. Şiraz’da derslerini almayı arzuladığı mürşit Şeyh Necibüddin Burguş daha önceden öldüğü için orada bulunan Şeyh Rükneddin Beyzavi ve Amir Abdullah gibi dervişlere intisab etti. Ancak Amir Abdullah ona, Hazar Denizi civarında bulunan Şeyh Zahid Tacüddin İbrahim b.Ravşan Emir Gilanî es-Sencanî’ye iltihak etmesini tavsiye etti.¹⁵⁵

Bunun üzerine Safiyüddin, kardeşinin ona para vererek Erdebil’e gitmesini engellemeye çalışmasına rağmen onu dinlemeyerek Erdebil şehrine ulaştı. Şeyh Zahid her sene Ramazan ayında tekkeden ayrılarak evinde vakit geçirdiği için, tekkeye ulaşan Safiyüddin Şeyh Zahid’i burada bulamayınca tekkede kalarak namaz ibadetini yerine getirmeye başladı. Bunu duyan Şeyh Zahid, hizmetlisine; tekkemize gelip hakkı arayan, namaz kılan bir misafirin olduğunu, onu bulup getirmesini söylemiştir. Nihayet Safiyüddin, Şeyh Zahid Gilani’nin eteğini tutarak ona intisab eylemiştir.¹⁵⁶

Bu buluşmada Safiyüddin yirmi beş Şeyh Zahid ise altmış yaşlarında idi.¹⁵⁷ Şeyh vefat edince kerimesi (kızı) olan Bibi Fatıma ile izdivaç eden Safiyüddin

¹⁵² Oktay Efendizâde, “Safevi Devleti’nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair”, C.XI, (Türk Tarih Kongresi’nden Ayrı Basım), TTK, Ankara 1994, s.813-814

¹⁵³ Hinz, Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd, s.5

¹⁵⁴ Hulvî, Lemezât-ı Hulvîyye ez-Lemezât-ı Ulviyye, s.325; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.II, s.222

¹⁵⁵ Franz Babinger, “Safiyüddin”, İA, C.X, İstanbul 1996s.64

¹⁵⁶ Münşî, Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî, C.I s.14; Şeyh Safi’nin kendisine aradığı mürşidi bulması yaklaşık dört yıl sürmüştür. Hulvî, Lemezât-ı Hulvîyye ez-Lemezât-ı Ulviyye, s.326

¹⁵⁷ Hinz, Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd, s.6; Şeyh Hüseyin, Silsiletü’n-Nesebi’s-Safeviyye, s.22

postnişliği ele almıştır.¹⁵⁸ Şeyh Zahid ölünce yerine geçen¹⁵⁹ damadı Safiyüddin Halvetiyye¹⁶⁰ ile Kalenderiyye'yi¹⁶¹ birleştirerek Erdebiliyye de denen Safeviyye tarikatını kurdu.

Kısa sürede Gilan'nın dışında Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Diyarbakır'da da tarikatının öğretileri ile taraftar sayısını artıran Şeyh Safi, Ahilik, Kübreviyye ve Mevleviyye gibi itikadi ekollerden de feyz alarak tarikatı etrafında büyük bir taraftar kitlesini toplamayı başarmıştır.¹⁶² Dest-i Kıpçak, Kırım, Azerbaycan, Taberîstan, Çin, Hindistan, Türkmenistan ve Seylan'a kadar yayılan tarikat¹⁶³ kurulduğu üç ay gibi bir süre içerisinde on üç bin mürid ve iki bin halifeye ulaşarak, bu müridler aracılığı ile yaptığı propagandalarla dönemin önemli devletlerinden Osmanlı ve Moğol idarecilerinden itibar ve maddi destekler görmüştür.¹⁶⁴

İlhanlı yöneticilerin itimadını kazanan Safiyüddin, tarikattaki faaliyetleri ile İlhanlı hakimi Gazan Han ile ünlü İlhanlı veziri Reşidüddîn Fazlullah¹⁶⁵ tarafından destek görmekteydi. Reşidüddîn, Erdebil valisine gönderdiği mektuplarda Şeyh Safi'ye hürmet göstermesini istemiştir. Son İlhanlı hakimi Ebû Said ve Emir Çoban b. Melik de dahil olmak üzere nerede ise ahâlisinin çoğu şeyhe mürid olmuştu.¹⁶⁶ Öyle ki bu durum üzerine Emir Çoban bir gün şeyhe: “*Bizim askerimizin sayısı mı çoktur,*

¹⁵⁸ Müneccimbaş, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.180

¹⁵⁹ Şeyh Zahid kendinden sonra yerine Safiyüddini bırakınca bazı kesimlerden şeyhin öz oğlunun bu postta hakkı olduğunu ileri sürdüler. Bunun üzerine Şeyh, bu şüpheleri gidermek amacı ile oğlunu ve Safiyüddin'i bir teste tabi tuttu. Müridlerine oğlunun nerede olduğunu sorunca müridleri, tekkenin haremindedir, Safiyüddin'in nerede olduğunu sorunca da tekkeye yakın bir yerde bulunduğunu söylediler. Şeyh Zahid üç kere oğluna seslenir fakat cevap alamaz. Safiyüddin'e seslenince ise o hemen şeyhin huzurunda yer alarak “lebbeyk ve sa'deyk ya şeyhi ve mürşidi” cevabını verir. Bunun üzerine Şeyh Zahid: “*Benim fikrimde tuttuğumu Cenab-ı Hak, Safiyüddine'e vermiş, Cemaleddin'e vermemiş, ben de Allah'ın emanetine hıyanet etmeyip sahibine veriyorum.*” demiştir. Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.15

¹⁶⁰ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *DİA*, C.XV, s.393-395

¹⁶¹ Nihat Azamat, “Kalenderiyye”, *İA*, C.XXIV, s.253-256

¹⁶² Abbash, “Safevîlerin Kökenine Dair”, s.296

¹⁶³ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s.22; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.286

¹⁶⁴ Şeyh Hüseyin, *Silsiletü'n-Nesebi's-Safeviyye* s.38; Yılmaz Karadeniz, “Safevi Devleti'nin Kuruluş Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2014, S.3, s.60; Mazzaoui, *The Origins of the Safavids: Siism, Sufism and the Gulat*, s.46; Kazvinî, *Lubbu't-Te-vârih*, s.35; Brocaklman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s.295; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2016

¹⁶⁵ Z.Velidî Togan, “Raşid-üd-din Tabîb”, *İA*, C.IX, s.705-712

¹⁶⁶ Öngören, “Safiyüddin Erdebilî”, s.477-478; Hınz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.6; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.225-226

yoksa sizin müridlerinizin sayısı mı çoktur?” diye sorunca şeyhten: “Sizin askerleriniz de bizim müridimizdir.” cevabını almıştır.¹⁶⁷ Şeyh Safiyüddin ve tarikat erbabı bölgedeki bu nüfuzunu daima iyi yönde kullanmış dönemin zalim idarecilerinden halkı koruyup esaretten kurtardığı için ahaliden sevgi ve itibar görmüştür.¹⁶⁸ Moğol idarecilerle yakın ilişkiler kurarak Erdebil Tekkesi’nin gelirlerinin karşılandığı Mekatibat-i Reşidi’de bulunan senette 1.500 kg. buğday, 30.000 kg. pirinç, 1.600 kg. yağ, 30.000 kg.pirinç,m1.600 kg. yağ, 3.200 kg. bal,400 kg. mısır, 30 tane erkek dana, 130 adet koyun, 190 adet kaz, 600 adet tavuk, 30 kın gülsuyu ve 10.000 dinar yardımın yapıldığı kayıtlıdır.¹⁶⁹

Safevilerin Anadolu’daki faaliyetlerinin belirgin hali Şeyh Hacı Ali dönemine denk gelse de Anadolu ile ilk temaslar tarikatın kurucusu olan Şeyh Safiyüddin’e dayanmaktaydı. Özellikle Niksar, Amasya ve Diyarbakır’da; Dulkadir, Varsak, Karaman, Menteşe beyliklerinden şeyhi ziyarete gelen müridlerin olduğu, merkezi Erdebil’de fakat faaliyetleri Anadolu’da devam eden tekkelerin varlığından söz edilmektedir. Ayrıca Amasya yakınlarında tekkesini kuran Şeyh Safiyüddin’in halifesi Şeyh Abdurrahman Erzincanî¹⁷⁰ Şeyh Safiyüddin’in torunu Alaaddin Ali’nin talebesi olmuş, onun aracılığı ile Safiyüddin Erdebilî’den aldığı feyz ile İslâm dinini ve İslâm Peygamberi Hz.Muhammed’in sünnetini yaymak için hocası tarafından Anadolu’ya görev verilerek gönderilmiştir.¹⁷¹

Abdülbaki Gölpınarlı, Şeyh Safiyüddin’in Şîî veya Sünnî olduğu kanaatine şüphe ile yaklaşmış ise de genel görüş Safiyüddin ve tekkesinin o dönemde Sünnî itikade uygun hareketler sergilediğidir.¹⁷² Erdebil Tekkesi’nin çağdaşı olan Osmanlı Devleti hakimlerinden itibar görmesi ve her yıl Osmanlı Devleti’nden Çerağ Akçesi adıyla hediyeler alması bile Sünnî inanca uygun düşmekte idi. Şeyh Safiyüddin Sünnî

¹⁶⁷ Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.180

¹⁶⁸ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatâyî Divanı, Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s.6-7

¹⁶⁹ Karadeniz, “Safevi Devleti’nin Kuruluş Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı”, s.62

¹⁷⁰ Öngören, “Safiyüddin Erdebilî”, s.278

¹⁷¹ Selehattin Yılmaz, “Abdurrahman Erzincanî”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1996, S.1, s.243; *Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar*, İfav, İstanbul 2016, s.415

¹⁷² Babinger, “Safiyüddin”, s.64; J.Andrew Boyle, “İran’ın Milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi”, (çev. Berin U. Yurdadoğ), *Belleten*, C.39, S.156, TTK, Ankara 1975, s.653

itikadın gereği olan hacc vazifesini yerine getirdikten bir süre sonra 12 Muharrem 735/12 Eylül 1334 yılında 85 yaşında iken Erdebil’de vefat etmiştir.¹⁷³

1.3.Sadreddin Musa Dönemi

Şeyh Safiyüddin ölmeden önce yerine oğlu Sadreddin Musa’yı halef seçti. Sadreddin Musa (704/1305) babasının vefatı ile Erdebil tekkesinin postuna oturduğu zaman otuz yaşında idi. Babasının sağlığında ve ölümünden sonra kardeşleri ölmüştü. Ölen kardeşlerinin çocuklarının da olmayışı ve Şeyh Safiyüddin’in vasiyeti ile birlikte kolay bir şekilde tekkenin postuna oturmuştur. Onun tahta geçtiği dönem, İlhanlı Devleti’nin çöküş zamanında bölgede saltanat mücadelelerinin baş gösterdiği; Çobanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi aşiretlerin ortaya çıktığı bir dönemdir.¹⁷⁴

Bu durumda Sadreddin Musa doğrudan veya dolaylı olarak bu çatışmaların içerisine girmiş ve müridlerini silahlandırmak zorunda kalarak siyasi olaylara karışmıştır. Şeyh Sadreddin’in siyasi meselelere karışması Safeviyye tarikatındaki bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Özellikle İlhanlı Devleti’nin yıkılması ile hakimiyeti eline alan İlhanlı emirlerinden Çobaniler reisi Melik Eşref Çobani tarafından kendisine husumet beslenmiş, hatta birkaç kere Çobani’nin suikastine maruz kalıp, kurtulduğu da söylenmiştir.¹⁷⁵ Şeyh Sadreddin’in nüfuzundan endişe duyan Melik Eşref Çobani, bir yolunu bularak onu Tebriz’de zindana attırdı. Ancak bu tutukluluk durumu, Melik Eşref’in görmüş olduğu rüyadan korkarak serbest bırakmasıyla kısa sürmüştür.¹⁷⁶ Yaptığı zulüm ve gaddarlıklarıyla tanınan Çobani, bu seferde halkı Sadreddin Musa’ya karşı kışkırtarak, emrindeki askerleri de tekrar Sadreddin’in üzerine yollamıştır. Haberi alan Şeyh Sadreddin, ona karşılık verebilecek gücünün olmadığını bildiği için 1354 yılında bazı halifeleri ile beraber Gilan’a kaçarak saklanmıştır. Burada geçirdiği süre içerisinde hem Azerbaycan’daki yandaşları ve Darü’l- İrşad’daki halifeleri hem

¹⁷³ Şeyh Hüseyin, *Silsiletü’n-Nesebi’s-Safeviyye*, s. 20

¹⁷⁴ Kazvinî, *Lubbu’t-Tevârih*, s.15-16

¹⁷⁵ Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s.403; Abbaslı, “Safevîlerin Kökenine Dair”, s.294

¹⁷⁶ Hinz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.14; Mazzaoui, *The Origins Of The Safawids*, s.54

de Cani Beg ile iyi ilişkiler kurarak, Melik Eşref Çobani'nin egemenliğinin aleyhinde çaba sarfetmiştir.¹⁷⁷

Nihayet Kızıl Ordu Hanı Cani Beg'in yardımı ile tekrar Erdebil tekkesinin postuna oturmuştur. Artık siyasi ve sosyal çatışmalara hakim olan Şeyh Sadreddin, birçok olaya da vakıf olmuştur. Gilan, Mazenderan ve Horasan'daki Şîî tasavvufi oluşumların başarılarına ilgi göstererek halifelerini Gilan ve Horasan'a göndermiştir. Yetiştirdiği ve müridi olan Seyyid Kasimü'l-Envar bunlardan birisi idi.¹⁷⁸ Babası gibi irşad faaliyetlerine devam eden Şeyh Sadreddin'e birçok önemli insan mürid olmuştur. Emir Kasimü'l- Envar bu önemli isimlerin arasında idi. Ayrıca Emir Cani Beg Özbeki ve Emir Timur da Şeyh Sadreddin'e saygı gösterirlerdi.¹⁷⁹

Tarikat postunda yaklaşık altmış sene kaldığı şeyhliği sırasında tarikata birçok mürid kazandırmış, ekonomik ve manevi gücünü artıran Şeyh Sadreddin, Anadolu ile de temaslarını sürdürerek meşhur evliya olan Somuncu Baba¹⁸⁰ lakaplı Şeyh Hamideddin-i Veli'yi halifesi olarak Anadolu'ya göndermiştir. Celayirli hükümdar Sultan Üveys, Azerbaycan hakimiyeti ile birlikte Şeyh Safiyüddin'in tekkesini çıkardığı bir fermanla tanıdığını, Şeyh Sadreddin ve sonrasında gelecek olanların da bu vakıflarda hak sahibi olduğunu beyan etmiştir.¹⁸¹ Yine aynı fermanda yöneticilerin itibarlarını kazandığını göstermek amacı ile Şeyh Sadreddin için “*Şeyhülislâm*”, “*Alimlerin ve Şeyhlerin En Büyüğü*”, “*Sultan ve Meliklerin Rehberi*” gibi isimlerle zikretmiştir.¹⁸²

Aynı dönemde yaşayan Arap tarihçisi İbn Haldun ise onun için Şeyhlerin Şeyhi unvanını kullanmıştır. Şeyh Sadreddin zamanında da babası Şeyh Safiyüddin'in zamanlarında olduğu gibi Erdebil Tekkesi müridlerini giderek artırmış, halifeler aracılığı ile Anadolu içlerinde faaliyetler devam etmiştir. Ayrıca Sünnî itikada mensup

¹⁷⁷ İsmail Kaygusuz, *İbn Bezzâz Vehhab Rahman, Makalat'ı Şayh Safi*, Alevi Akademisyen Yayınları Ankara 2009, s.29

¹⁷⁸ Abbaslı, “Safevîlerin Kökenine Dair”, s.295-296

¹⁷⁹ Müneccimbaşı, *Sahayifü'l- Ahbar*, C.III. s.180

¹⁸⁰ Haşim Şahin, “Somuncu Baba”, *İA*, C.37, s.377-378

¹⁸¹ Namıg Musalı, “Safevi Hanedanı'nın Kökeni: Tarikattan Saltanata Giden Yol”, *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu Bildirileri*, (edt.Hüseyin Dedekargınoğlu ve Ahmet Taşgün), Alevi İnanç Birliği Vakfı, Ankara 2018, s.32

¹⁸² Reşat Öngören, “Safeviyye”, *DİA*, C.35, s.460

olan Osmanlı Devleti'nin her sene Erdebil tekkesine Bursa'dan gönderdiği Çerağ Akçesi Şeyh Sadreddin zamanında da gönderilmeye devam etmiştir.¹⁸³

Uzun bir ömrün ardından Şeyh Sadreddin hacc farızasını yerine getirmiş ve dönüşünden bir müddet sonra da vefat etmiştir.(794/1392) Vefatından önce babasının yaptığı gibi o da kendisinden sonra yerine oğlu Alaaddin Ali'yi tayin etmiştir.

1.4.Aleaddin Erdebilî Dönemi

Babası Şeyh Safiyyüddin'in vefatı ve vasiyeti üzerine Erdebil tekkesinin irşad merkezine geçen (794/1392) Alaeddin Erdebilî, daha çok Hacı Ali ünvanı ile tanınmakta idi.¹⁸⁴ Siyahlara büründüğü için kendisini “*Siyahpuş*” diye zikrederlerdi.¹⁸⁵

Dönemin İran kaynakları olan Silsületü'n-nesebi's-Safeiyye ve Ravzatü's-Safâ-yı Nasırî gibi birçok kaynaktan da Timur'un Anadolu'ya yaptığı sefer dönüşünde Hacı Ali ile Timur arasında geçen görüşmeden bahsedilmektedir. Timur'un Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenmesinin ardından, Erdebil tekkesine uğrayarak Hacı Ali ile görüştüğü ve Timur'un Hacı Ali'den etkilenecek ve bu sebeple kendisine ihtiyacı olan bir hizmetinde bulunmayı istediğini söyleyince, Hacı Ali de Timur'un Anadolu seferinden dönüşünde beraberinde getirmiş olduğu esirlerin serbest bırakılmasının haricinde hiçbir isteğinin olmadığını söylediği nakledilmiştir.¹⁸⁶ Şeyhin isteği üzerine Timur, beraberinde getirdiği 30.000 kadar esiri serbest bırakarak Safevi ocağına vakıflar bağışlamıştır. Serbest kalan esirler ise minnet borcu olarak Alaeddin Erdebilî'ye intisab etmiş ve Safevi Tarikatı'na girmişlerdir. Birçoğu Anadolu'ya dönerken, bir kısmı da onların aracılığı ile Teke, Hamidoğulları ve Karamanoğulları

¹⁸³ Ömer Faruk Teber, “XVI.Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması”, *Ankara Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s.53-54; Aktaş, “Safvetü's-Safâ'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi)-İktidar Münasebetleri (XIII. Yüz yıl), s.58-59

¹⁸⁴ Nihat Azamat, “Erdebilî Alâeddin”, *DİA*, C.XI, s.279

¹⁸⁵ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, s.174; Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, s.17; Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîyye ez-Lemazât-ı Ulviyye*, s.327; Safeviyye Tarikatı için Hacı Ali dönemi önemlidir. İrşad merkezinde olduğu sürede Erdebil tekkesine bağlanan müridlerin ve vakfiyelerin sayısında hayli artış gözlenmiştir. En önemlisi de Şiî çizgiye kayma olarak bir takım belirtilerin görüleceği bir dönem olacaktır. Zira masum imamların yasını tuttuğu için siyah kisveye bürünmesi hasebiyle kendisine Siyahpuş denilmesi bu belirtilerden bir tanesidir.

¹⁸⁶ Azamat, “Erdebilî Alâeddin”, s.279; Hınz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.8-9; Tufan Gündüz, “Safeviler”, *DİA*, C.35, s.451; Ayşe Atıcı Arayancan, “Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış 2010, C.3, S.11, s.74

gibi beyliklerden Hacı Ali'ye mürid olanlar olmuşlardır.¹⁸⁷ Bu Türkmen gruplarının, minnet duydukları şeyhlerine gerekirse kendi hayatlarını bile feda edebilecek ve Hacı Ali'nin fikirlerini yayabilecek birer propagandist oldukları ifade edilmiştir.¹⁸⁸

Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî'de Timur'un Erdebil şeyhi Hacı Ali ile buluşması üç farklı şekilde anlatılmıştır. İlk karşılaşmada Timur Horasan'a sefere çıktığı sırada kamçısını nehre düşürür. Eski kıyafetli bir derviş ise kamçıyı sudan alarak Timur'a verir. Memnun olan Timur, dervişe kim olduğunu sorunca: "*Erdebil'de doğdum, Dizful'da yaşadım, Kuds-i Şerif'te öleceğim.*" der. İkinci karşılaşma ise Timur Bağdat'tan Huzistan'a sefere çıktığı sırada olmuştur. Timur burada Dizful Köprüsü üzerinde siyah giyinimli bir dervişle karşılaşır. Siyah cübbeli derviş, Timur'a: "*Ben Ceyhun Nehri'nde senin kırbacını sudan çıkarıp veren kişiyim. Seninle diğer karşılaşmamız Erdebil'de olacaktır.*" der. Aradan birkaç sene sonra Timur, beraberinde esirlerle dönerken Hacı Ali ile karşılaşır ve Hacı Ali esirlerin bırakılmasını ister.¹⁸⁹

Faruk Sümer, Alaaddin Erdebili ile Timur arasında geçen bu olayın gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Timur böyle bir olayın aksine Orta Anadolu'daki Türkmenleşmiş Kara Tatarların büyük bir kısmını da Türkistan'a göç ettirdiğini¹⁹⁰ ve Azerbaycan'da da 10.000 evlik topluluğu götürdüğünü de ifade etmiştir.¹⁹¹ Ancak Mustafa Ekinci, Faruk Sümer'in Timur ve Hacı Ali arasındaki esir olayı ile ilgili tezini katı bulmuştur, bununla birlikte esir sayısının da 30.000 olmasının doğru olamayacağını da ifade etmiştir. Hacı Ali'nin yönlendirmesi ile Şam etrafındaki Yezidi kürtleri katledilmiş böylece Hacı Ali'nin namı yayılarak Anadolu'da bulunan

¹⁸⁷ Öngören, "Safeviyye", s.460; Kazvinî, *Lubbu't Tevârih*, s.16; Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s.403-404

¹⁸⁸ Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s.16; Mustafa Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu'daki Siyasi Faaliyetleri", *Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 1997, s.55

¹⁸⁹ Münşi, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.18

¹⁹⁰ Denilir ki Timur'un Kara Tatarları göç ettirmesinde Yıldırım Bayezid'in talebi etkili olmuştur. İbn Hacer, Bayezid'in isteğini şöyle nakletmiştir: "*Biliyorum ki ben seninle kalmayacağım ve sana şu üç şeyi tavsiye ediyorum. Anadolu halkının kanını akıtma çünkü onlar İslâm için savaşıyorlar. Tatarları bu memlekette bırakma; çünkü onlar fesat ehlidir. Müslümanların kale ve hisarlarını yıkmaya, o zaman kafirleri üzerlerine musallat edersin.*" Halil Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s.182

¹⁹¹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.6

Türkmenler üzerinde etkisini iyiden iyiye göstermiştir.¹⁹² Serbest bırakılan esirler bulundukları yerlere dönmüş, Hacı Ali ve tekkesinden övgü ile söz etmişlerdir. Böylece Safevilerin Anadolu’da etki alanları genişlemiştir. Bununla birlikte tekkede kalan esirlere Rumeliler Mahallesi (Safiyan-ı Rum) denilen yerler kurulmuştu. Bir nevi özerklik mahiyeti kazanan tekke her türlü firari, eşkıyaların sığınağı haline gelmişti. Buna rağmen Hacı Ali şöhretini her yere yaymıştır. Timur’un saygı duyduğu, kutsal bir merkez haline gelen Erdebil Tekkesi artık bir takım geçişler yaşayacaktır. Şeyh Safiüddin ve Seyh Sadreddin zamanında tekke Sünnî itikade mensup idi. Ancak bu itikat Hacı Ali’den Şeyh Cüneyd’e kadar ki dönemde Sünnî çizgiden Şîî temayüllere yönelen bir geçiş dönemi olacaktır. Bu geçiş kesin çizgilerle belli olmamıştır.¹⁹³

1.5.Şeyh İbrahim Dönemi

Hacı Ali’de ataları gibi yaşamının son zamanlarında hac farızasını gerçekleştirmişti. Bu yolculukta oğlu İbrahim de bulunmaktaydı. Hac dönüşü sırasında Kudüs’te vefat edince yerine tayin ettiği oğlu Şeyh İbrahim posta geçmiştir.¹⁹⁴ “Şeyh Şah” adıyla anılan İbrahim, atalarının izinden gitmiş, irşad ve hidayet yolunda ilerlemek için etrafa halifeler göndermiştir. Bu halifeler sayesinde müridlerin çokluğu ile neredeyse tekkenin kapısı açılmaz hale gelmişti. Onun göstermiş olduğu ihsandan tüm şehir halkı fayda görmekte idi.¹⁹⁵

İrşad faaliyetleri sonucunda Safeviyye Tarikatı, İran’ın Kuzey batısı, Anadolu’nun doğusu ve Suriye’nin kuzeyinde yaşayan Türkmenler arasında yayılmaya başlamıştır.¹⁹⁶ R.Savory’de Şeyh İbrahim’in irşad faaliyetlerinin sonuçları hakkında şunları nakletmiştir: “İbrahim, Anadolu’da ve diğer yerlerde aktif bir şekilde Safevi propagandasını yaymakla uğraşan taraftarlarının ağını muhafaza etti ve onu

¹⁹² Ekinci, “Erdebil Tekkesi’nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu’daki Siyasi Faaliyetleri”,s.56

¹⁹³ Vahap Aktaş, “Safvetü’s-Safâ’ya Göre Anadolu’da Kızılbaş (Alevi)-İktidar Münasebetleri (XIII. Yüzyıl), *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş 2013, s.50

¹⁹⁴ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, s.174; Namıg Musalı, “Safevi Hanedeninin Kökeni”, s.33; Mükrimin Halil Yinanç, “Cüneyd”, *İA*, C.III, s.242

¹⁹⁵ Münşi, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.19

¹⁹⁶ Öngören, “Safeviyye”, s.461; Ali Çelik , “Çepnilerin Anadolu’nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi”,*Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara 2002, s.513-533

*güçlendirdi, Şeyh İbrahim zamanında Safevi Tekkesi etrafında toplanan müridlerin kalabalığı o kadar artmıştı kişeyhin huzuruna kabul edilebilmek, onların her birine nasip olmuyordu.*¹⁹⁷

Safevi Tarikatı için önem arz eden Anadolu’da, Şeyh İbrahim’in Hacc vazifesi dönüşünde uğrayıp, bizzat bölgeyi gözlemlemesi ile birlikte buradaki halifeler ile sıkı bağlantılar kuruldu. Önemli Safevi halifesi olan Somuncu Baba¹⁹⁸ lakaplı Şeyh Hamideddin-i Veli’nin oğlu Yusuf Hakiki Baba, Erdebil’e gelip Şeyh İbrahim’den ders almıştır.¹⁹⁹

Kendisinden önceki atalarının zamanında olduğu gibi Şeyh İbrahim zamanında da her yıl Bursa’dan gönderilen Çerağ Akçesi’nin gönderimi devam etmiştir. Tarikata babası Hacı Ali ile beraber en fazla ünü getirmişlerdi.²⁰⁰ Öyle ki Sünnî olmayan kesim ile İran, Irak ve Anadolu’da var olan Batınî zümreler bile Erdebil Tekkesi’nde nüfuz bulmaya başlamıştı.²⁰¹ Şîi inanca mensup Karakoyunlu hakimi Cihanşah’ın Gürcistan seferinde yanında Şeyh İbrahim’i de götürmesi Safevilerin siyasileşme odaklı faaliyetlerinin olduğunu ve bu faaliyet kapsamında da Erdebil dışına çıkıldığını göstermektedir.²⁰²

Şeyh İbrahim hastalanınca müridlerini etrafına toplayarak kendisinden sonra oğlu Cüneyd’e bağlanmalarını istemişti. Bu tayinden sonra da vefat etti.²⁰³ Şeyh İbrahim 815/1447 yılında vefat edince vasiyeti üzerine atalarının yanına gömülmüştür. Şeyh İbrahim’in ardından Safevi Tarikatı’nın yeni lideri ve müridleri ile Erdebil tekkesinin tarihi seyri başka bir aşamaya girecektir.

¹⁹⁷ Namıg Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Dönemi’nde Erdebil Tekkesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, S.80, Ankara 2016, s.16

¹⁹⁸ Haşim Şahin , “Somuncu Baba” , *İA*. C.37, s.377-378

¹⁹⁹ Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Dönemi’nde Erdebil Tekkesi”, s.16

²⁰⁰ Babak Javanshır, “İranda’ki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevi Dönemi-I.Şah Tahmasb Hakimiyeti’nin Sonuna Kadar /1576), *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s.103

²⁰¹ Şah , “Safvetü’s Sefa”, s.86

²⁰² Küçükdağ-Dedeyev , “Safevilerin Nasebine Farklı Bakış, s.420

²⁰³ Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I,s,19

1.6. Safevi Halifeleri

XIV. yüzyıl başlarında Erdebil şehrinde, Şeyh Safiyüddin Erdebilî, Zahidiyye tarikatının kurucusu olan Zahid Gilani'nin müridi olmuş, Gilani vefat edince de tarikat postuna oturarak Safeviyye Tarikatı'nı kurmuştur.²⁰⁴ Tarikatın irşad merkezinde bulunan Şeyh Safî, kısa sürede taraftar toplamış tarikatını geniş alanlara yaymak için de müridlerini dört bir tarafa göndermişti. Bu faaliyetleri neticesinde Azerbaycan, Diyarbakır ve Şirvan'dan birçok mürid kendisine bağlanmıştı.²⁰⁵ Şeyh Safî, bu müridleriyle birlikte Dest-i Kıpçak ve Kırım gibi bölgelerde bile irşad faaliyetleri yürütmüş ve sonucunda da tekkeye sayısı çokça taraftar bağlamayı bilmişti.²⁰⁶

Şeyh Safî'nin müridleri, Hanefî ve Şafilardan müteşekkil olsa da aralarında Mevleviyye, Kübreviyye, Ahilik vb. birçok arifane meslek sahiplerinden de taraftarlar bulunmaktaydı. Bunlarla birlikte az sayıda Budist ve Hristiyan'ın varlığından da söz edilmektedir.²⁰⁷

Safevi Tarikatı'nın makamları ile ilgili elimizde pek bir bilgi bulunmamasına rağmen her tarikatta olabileceği gibi tekkenin başında Pir ya da mürşidin bulunduğu bu makamın ise babadan oğula velayet yolu ile geçtiğini bilmekteyiz. Ayrıca mürşid ile müridler arasında uzak yerlerde olan mensuplar ile diyalogu sağlayabilecek kişiler vardı. “Vekil” ya da daha çok “Halife” adıyla anılan bu kişiler bulundukları bölgede, Safevi Tarikatı'nın öğretilerini anlatıp yaymak ve taraftar sayısını artırmakla uğraşırlardı. Halife makamına Şah İsmail ile birlikte daha büyük bir zat getirilmiş ve “Halîfet’ül-Hulefâ” tesis edilmiştir.²⁰⁸ Kısaca Hülefâ Beg diye adlandırılan bu makamdaki ilk Halîfetü'l-Hulefâ ise Taliş Hadim Beg idi.²⁰⁹

Erdebil Tekkesi için önem arz eden halifelik makamına, kabiliyetli ve seyr-i sülukunu tamamlamış kişiler alınırdı. Şeyhin seçtiği kişilerin bu görevleri yapabilecek yetenekte olması, tarikatın usûl ve adabına hakim olması gerekiyordu. Bu kişiler tekke

²⁰⁴ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türk Diyanet Yayınları, Ankara 2010, s.62-63

²⁰⁵ Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, s.15

²⁰⁶ Öngören, “Safiyüddin-i Erdebilî”, s.478

²⁰⁷ Abbaslı, “Safevilerin Kökenine Dair”, s.290

²⁰⁸ Hınz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.10

²⁰⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.83

içinde kalanlardan seçebileceği gibi taşradan olan herhangi birinden de seçilebilmekte idi.²¹⁰

Halifeler bir süre Erdebil tekkesinde tarikatın usul ve adabını öğrenmek zorundalardı. Burada öğrendikleri bilgilerden sonra aldıkları talimatlarla bulundukları memleketlere geri dönerlerdi. Bu talimatlar ise gittikleri yerlerde tarikatlarını anlatarak mürid toplamaktı.²¹¹

Safevi Tarikatı'nın kurucusu olan Şeyh Safiyüddin'in birçok müridi ve halifesi bulunmaktaydı. En tanınmış halifesi Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî idi. Doğumu ve ölümü hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız, ancak Türk boyuna mensup olan bu halifenin Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) yaşadığını bilmekteyiz. Erzincanî, Şeyh Safiyüddin'in oğlu Sadreddin Musa ve Şeyh Safiyüddin'in torunu Hacı Ali'ye talebe olmuş uzun müddet Erdebil'de kalarak ders almış hem hocasının öğrettikleri ile hem de mürşidi şeyh Safiyüddin'den aldığı feyz ile İslâm dinini ve Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ahlakını yayması ve tarikatlarına müridler toplaması için Anadolu'ya gönderilmiştir.²¹²

Amasya'ya gelen Abdurrahman-ı Erzincanî, uzun bir süre burada kalmış bir köye yerleşerek inzivaya çekilerek günlerini geçirmiştir.²¹³

Erdebil Tekkesi Sünnî itikade mensup bir tarikat iken Hacı Ali döneminden itibaren bir takım değişimlere girmiş, Şeyh Cüneyd ile tekke olma özelliğini yitirmeye başlamış ve devletlerinin kurulması ile de artık tamamen ortadan kalkıp, kendilerini var eden tekke öğretilerini yine kendileri yok etmiştir. Kuruluşunda yaşanan ilim ve irşad faaliyetleri, isimlerini verdikleri devletlerinde artık barınamaz hale gelmiştir.²¹⁴

Abdurrahman Erzincanî 'de mensubu olduğu tekkenin, Hacı Ali'den sonra değişip, Şîliğe temayül bir hal almasına üzülmüş ve bunu da öğrencilerine:

²¹⁰ Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu'daki Siyasi Faaliyetleri", s.101

²¹¹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.82

²¹² Selehaddin Yılmaz, "Abdurrahman Erzincanî", s.243; Ahmet Taşgün, "Erdebil Tekkesi'nin Rûm'da Son Temsilcilerinden Yusuf Hakikî Baba", I.Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, *Kastamonu Üniversitesi Yayınları*, (12-14 Mayıs), Kastamonu 20016, s.195

²¹³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.415

²¹⁴ Taşgün, "Erdebil Tekkesi'nin Rûm'da Son Temsilcilerinden Yusuf Hakikî Baba", s.195

“Erdebil’deki Safiyüddin Erdebilî’nin talebeleri bu zamana kadar temiz itikatli, Peygamber Efendimiz’in ve ashabının yolunda, bid’atlardan sakınıp Allah’ın emir ve yasaklarına riâyet eden, kötülöklere meydan vermeyen kimselerdi. Ama şimdi doğru yoldan ayrıldılar. İnançlarına bid’at karıştırdılar.” sözleriyle haber etmiştir.²¹⁵

Anadolu’da halife olarak görevlendirilen diğör bir isimde Somuncu Baba adıyla anılan Abdurrahman Erzincanî’nin öğrencisi olan Şeyh Hamidüddin Aksarayî idi. Aksarayî’nin Aksaray’da doğduğu bilinmekle birlikte tasavvuf alanındaki ilk eğitimini babasından aldığı sonra da Dımaşk’ta zahiri ilimler öğrendiği kaydedilmektedir. Şeyh Safiyüddin’in torunu olan Alaaddin Erdebil’i zamanında ders almıştır.²¹⁶

Şeyh Alaaddin Erdebilî, Somuncu Baba’yı halife seçip Anadolu ile görevlendirmişti. Gönderirken de beraberinde bulunan kişilere: *“Diyar-ı Acem’de emanet olarak bulunan esrâr-ı ilâhiyye onunla diyâr-Rûm’a intikal etti”* demiştir.²¹⁷

Şeyh Hamidüddin Aksarayî’nin Somuncu Baba diye anılması Bursa’da bulunduğu vakit ekmek yapıp sattığından kaynaklıydı. Bursa’da uzun süre kalmış, burada Bursa Ulu Camii’nin açılışında Cuma hutbesini okuması onun alim olarak tanınmasına sebep olmuştur. Daha sonraları ise Aksaray’a dönerek faaliyetlerine devam etmiştir. Onun öğrencilerinin arasında Hacı Bayram-ı Velî vardı.²¹⁸ Hacı Bayram-ı Velî, XIV. yüzyılın başlarında Ankara’da doğmuştur. Âşıkpaşazâde’nin onunla ilgili: *“Rûm’dan Şeyh Hacı Bayram-ı Velî oldu. Bunlar duaları makbul azizler idi.”* ifadesinden başka XV. yüzyıl kaynaklarında Hacı Bayram-ı Velî’nin hayatı hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Somuncu Baba’ya talebe olup kamil bir dereceye ulaşmıştır. Ankara’da vefat etmiştir.²¹⁹

Şeyh Cüneyd ile birlikte tekkenin öğretilerinde değişimin olduğunu söylemiştik. Yine onunla birlikte halifelerin görevleri de farklı bir çizgiye dönüşmeye başlamıştı. Halifelerin Anadolu’da propagandalar yapmalarının yanında,

²¹⁵ Yılmaz, “Abdurrahman-ı Erzincanî”, s.244

²¹⁶ Haşim Şahin, “Somuncu Baba”, s.377

²¹⁷ Azamat, “Erdebilî Alâeddin”, s.279

²¹⁸ Taşğın, “Erdebil Tekkesi’nin Rûm’da Son Temsilcilerinden Yusuf Hakikî Baba”, s.195

²¹⁹ Nihat Azamat, “Hacı Bayram-ı Velî”, İA, C,XIV, s.443

tarafarlardan tekke iin nezir adı altında vergilerin toplanması bu paranın İran'a önderilmesi, bununla birlikte Anadolu'da isyanların ıkarılması, Anadolu'daki taraftarların yerlerinden edilerek İran'a ö ettirilmesi de örevlerinin arasında sayılmıştır.²²⁰

Özellikle Şah İsmail'in devleti kurması ile birlikte toplu öler yaşanmış ve Anadolu'da halifelerin başlarını ektiğı Kızılbaş ayaklanmaları ortaya ıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesine ayak uydurmayan bazı rahat hayata alışkın Türkmen zümreler Safevilere bağlanmışlardı. Şah Kulu Halife İsyanı, Nur Ali Halife İsyanı gibi isyanlar kendilerine verilen örevler arasında yer almış, bu isyanlar başarılı bir şekilde yürütölmüş ve sonucunda da Osmanlı Devleti hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in aldıran Zaferi ile cezalandırılmışlardı.²²¹

²²⁰ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.82

²²¹ İkinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu'daki Siyasi Faaliyetleri", s.104-105

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASİ FAALİYETLERİN BAŞLAMASI VE ANADOLU'YA ETKİLERİ

2.1.Şeyh Cüneyd Dönemi

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Safevi Tarikat şeyhlerinin girişeceği propaganda faaliyetleri tarikatın ilk dönem faaliyetleri gibi olmayacak, kendilerini askeri hareketlilik içerisinde gösterecektir. Bu hareketlilik de Şeyh İbrahim hastalandığı vakit ataları gibi kendinden sonra yerine halef seçtiği Cüneyd ile başlayacaktır. Erdebil Tekkesi'nin postuna oturduğu zaman Safeviler için çok farklı bir dönemi başlatan Cüneyd, Şeyh İbrahim'in 6 oğlundan en büyüğü idi.²²² Cüneyd'in, babasının 1447'de vefat ettiği tarihte kaç yaşında olduğuna dair kesin bilgi olmamasıyla beraber altıncı çocuk olduğu için çok genç yaşta tarikat potuna oturmuş olabileceği kanaatine varabiliriz. Şeyh İbrahim'in kardeşi olan ve o dönemde önemli bir konumda olan Şeyh Cafer, yeğenin farklı görüşlerini de göz önünde bulundurarak onun posta oturmasından memnun değildi. Çünkü Şeyh Cafer, tarikat postunda kendisinin oturmasını hak görmekte idi.²²³ Şeyh Cüneyd ise şimdiye kadar siyasi emellerden uzak duran Safeviye Tarikatı'nı artık şeyh olarak değil şah olarak yöneterek, bir saltanat konumuna getirmeyi amaç edinmişti.²²⁴ Kendisinden önceki tarikat şeylerine hiç benzemeyen Şeyh Cüneyd, Müneccimbaşı'nın deyiimi ile “*aba ve ecdadının kıyafetini çıkarıp selatin tarzına girdi.*”²²⁵

Az önce de izah ettiğimiz gibi Cüneyd, kendisinden önceki şeyhlere hem yapı olarak hem de düşünce olarak benzememekte idi. İskender Beg Münşî, Cüneyd'in yapısı hakkında şunları söylemektedir: “*Yüksek uçan bir şahbaz yüce başlı bir hükümdar, cömertlik ve irşad semasının bedri, zahiri ve manevi hilafet göğünün güneşi idi. Efendilik ve dinperverlik kürsüsüne çıkıp oturduktan sonra, halkı, padişahlık davasının müjdecisi olan, irşad ve dindarlık bilgileri ile aydınlatıyordu. Uzak ve*

²²² Yinanç, “Cüneyd”, s.242

²²³ Hınz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.15, Müneccimbaşı, *Sahayifü'l- Ahbar*, C.III, s.180

²²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.226; Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, s.39

²²⁵ Müneccimbaşı, *Sahayifü'l- Ahbar*, C.III, s.181

yakından gelenler her taraftan ona yüz tutup irşadının en büyük rüknü, iradet sahiplerini kafirlerle cihat etmeye hazırlaması idi. Günden güne devlet ve haşmeti ortak kapısında iradet sahipleri çoğalıyordu.²²⁶

İskender Beg'in Şeyh Cüneyd için sarf ettiği bu sözlerden Şeyh Cüneyd'in hem dini otoriteye hem de dünyevi otoriteye temayül biri olduğunu, bu cihetle de müridlerinin sayısının ve kendi itibarının arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Giderek artan mürid ve az da olsa var olan asker sayısının artması ile güç kazanan Şeyh Cüneyd'in saltanat düşüncesinden haberdar olan Karakoyunlu hakimi Mirza Cihanşah, mevcut hakimiyetinin elinden gideceği tedirginliği ile Şeyh Cüneyd'den bu toprakları terk etmesini istemişti.²²⁷ Cihanşah koyu bir Şîî mezhebi mensubu olması hasebi ile Şîî temayülleri olan ve mezhep erbabının hoş gördüğü Şeyh Cüneyd'e karşı silahlı bir mücadelenin doğru olamayacağını düşündüğü için Şeyh Cafer'e yeğenini ülkesinin topraklarından çıkarması isteğini içeren bir mektup yazdı.²²⁸

²²⁶ Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I,s.19

²²⁷ Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, s.39; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, s.3; Başka bir görüşe göre de yeğeni Cüneyd'in posta oturmasından rahatsızlık duyup arası açılan amcası Şeyh Cafer'in oğlu, Cihanşah'ın kızlarından birisiyle evli idi. Bu akrabalık bağına da dayanarak Şeyh Cafer, Cihanşah'ı, Şeyh Cüneyd'e karşı kışkırtmıştı. Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s.295

²²⁸ Hınz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.16; Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I ,s.20; Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara 2002, s.882-891; Yazarı belli olmayan eser *Âlem-i Ara-yi Safevi'de*, Cihanşah'ın Cüneyd'e yazdığı mektup şu şekilde nakledilmiştir: "Benim mektubum sana ulaştığında halkı kendinden ve kendi sohbetlerinden uzak etmen gerekirdi, yanında olan müridleri toplatıp sakın olmalısın ben senin sufilerinden hatırcam değilim, cahillere uyup, kıyamdan dem çalşıyorsun yüreğinde saltanat arzusu yer bulsun, kolay giden işler, sözümü dinlemezsen bu haddini aşan hareketlerinden vazgeçmezsen yakın zamanda senin ve müridlerinin kovulması benim için vacip olacaktır." Bunun üzerine Şeyh Cüneyd ise şöyle cevap vermiştir: "Eğer sen Şeyh Safi evlatların tarafından hatırcam değilsen o zaman bil ki bu seni azdırmak isteyen şeytan-ı racimin vesvesesidir. Ben halvet guşasında dururken kendi atalarımın astanasında ulu yaradana ibadet etmekle meşgulüm ve kendi sufilerimi de ibadet ettiriyorum. Benim asla giyam kaldırmak ve ülke tutmak iddialarım yoktur. Eğer sana hoş gelmeye çalışan müneccimlerin seni korkutuyorlarsa ki Şeyh Safi evlatların arasından giyamcı ortaya çıkacaktır. O ben değilim ve öyle ki benim oğullarımdan ve nevelerimden de böylesi çıkacaktır. Bize ne düşünüyor ki birbirimize edavet edelim. Yok, eğer Allah-u Tealâ'nın istediği bu olsa ki, Şeyh Safi evlatlarından biri giyam kaldırsan ve bizi kendi halkımız ile bırak ve bizim seninle hiçbir düşmanlığımız yoktur. Benden hatırcam ol ve Hazreti Hûdayı alemin gazabından koru! Gerisini kendin bilirsin". Bunun üzerine Cihanşah bir müddet Şeyh Cüneyd'e dokunmama kararı almışsa da Cüneyd'in faaliyetlerine devam etmesi üzerine ikinci mektubu yazma gereği duydu. Mektupta: "Her ne kadar ben sana mani olmaya çalışsamda kendi bildiğini yaptın. Meğer gönlinde büyük bir arzu yatıyormuş. Benim devletimin sınırlarını terk et. Yoksa gelip, Erdebil'i dağıtır, çok fazla katliam

Karayusuf'un oğlu Cihanşah tarafından ülkeden terk edilmeye zorlanan Şeyh Cüneyd²²⁹ yanına aldığı bir kısım müridiyle birlikte Erdebil'den ayrılmıştır.

2.1.1.Şeyh Cüneyd'in Anadolu Faaliyetleri

Cihanşah ve amcası Şeyh Cafer'in baskılarına dayanamayan Şeyh Cüneyd kendi zamanına kadar Osmanlı padişahlarının her yıl tekkeye gönderdikleri Çerağ Akçesi adı altındaki yardımcıları hesaba katarak Anadolu'ya geldi. Ayrıca önemli halifelerinin de Anadolu'ya tayin edilmeleri de onun bu bölgeyi seçmesinde önemli bir etkendi.²³⁰

Cüneyd'in Anadolu'ya hangi cihetten gittiğini kesin olarak bilmemekle birlikte o sırada Karakoyunluların elinde olan Tebriz üzerinden gidemeyeceği için kuvvetle muhtemel Karabağ ve Ermenistan üzerinden gittiği düşünülmektedir.²³¹

Ayrıca Şiîliğin Şeyh Cüneyd'e ne zaman sirayet ettiği de yine kesin olarak bilinmemekle birlikte ya Anadolu'ya gelmeden evvel veyahut Anadolu'ya geldikten sonra Şiîliği benimsediği düşünülmektedir. Bununla birlikte Sünnî görüşlü olan amcası Şeyh Cafer'e karşı Erdebil postuna oturmak için Anadolu'daki Şiî Türkmenleri tarafına çekebilmek adına Şiîliği ön plana çıkardığı yönünde de düşünceler bulunmaktadır. Şeyh Cüneyd'in Şiîliği benimsemesinde Anadolu'daki fayda gördüğü Türkmenlerin etkisi büyük olmuştur.²³² Âşıkpaşazâde'ye göre ise; Şeyh Cüneyd, Suriye Anadolu ve Azerbaycan'daki Şiî-Batınî olan kesimin taraftarlarını kendine bağlamak amacı ile Şiîliğe yönelmiştir.²³³

Şeyh Cüneyd, siyasi ve dini fikirlerini yayarak saltanatını kuvvetlendirebilmek için faaliyetlerini sürdürebileceği yeri aramaktaydı. Bunu da Anadolu'daki ekonomik ve siyasi bakımdan tatmin edilemeyen Türkmen topluluklarında bulmuştu. Tebaanın

yaparım.” yazmakta idi. Arayancan, “Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler”, s.74-75

²²⁹ Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.180; Baha Said, “Bektaşîler, Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî, On iki imam, Cüneyd, Haydar, Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim, Balum Sultan Erkanı, Celâlîler, Şah Kalender, Bektaşî Felsefesi”, *Türk Yurdu*, C.19-5, S.189-20,1927, s.225

²³⁰ Yazıcı, “Cüneyd-i Safevî”, s.123; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.67

²³¹ Hınz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.16; Yazıcı “Cüneyd-i Safevî”, s.123-124

²³² Çetinkay, *Kızılbaş Türkler*, s.405

²³³ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.91

mezhebi yönelişini bildiği için kendisinin de Hz. Ali soyundan olduğunu beyan ederek Anadolu'daki bu grup üzerinde mühim etkiler bırakmış, 5000 veya 10.000 arasındaki kişiyi kendine bağlayarak bir kuvvet meydana getirmiştir.²³⁴

Bu sırada Sivas'ta olduğu tahmin edilen Şeyh Cüneyd, Osmanlı padişahı olan II. Murad'a; müridlerinden birkaçını yollayarak beraberinde bir seccade, tesbih ve Kuran-ı Kerim göndermiş ve kendisine kalabileceği bir yurt istemişti. Bu niyetle Kurtbeli'nin kendisine verildiği takdirde burada ikamet edeceğini, minnet olarak da dualar edeceğini iletmişti. Ancak II. Murat bu durumu istişare etmiş, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da yurt edindiği vakit var olan Şîî hareketlerini daha da artıracak tehlikesinden mütevellî bu isteği: “*Bir tahtta iki padişah oturamaz*” sözü ile reddederek²³⁵ haberini getiren müridlere 1000 akçe ile Şeyh Cüneyd'e verilmek üzere 200 duka altın vererek geri göndermiştir.²³⁶

2.1.1.1. Karaman'da Yurt Edinme Çalışmaları Ve Suriye'ye Kaçış

Cüneyd, Osmanlı topraklarında istediği şeyi elde edememişti ancak bir takım kazanımlar elde etmişti. Burada da barınamayacağını anlayan Cüneyd, o dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı olmayan Karamanlı ülkesine gitti. Karamanoğlu İbrahim Bey'den topraklarında kalmayı isteme düşüncesi ile Konya'da bulunan önemli bir tekke olan Şeyh Sadreddin Konevi zaviyesinde konaklamıştır. Tekkenin Şeyh'i ise Zeyniyye Tarikatı'nın kurucusu olan Şeyh Zeyneddin Haffi'nin halifesi Abdullâtîf Makdisî idi. Şeyh Cüneyd tekkenin kütüphanesinde Sadreddin Konevi ve Muhyiddin Arabî'nin eserlerini istinsah ettirmişti. Bu yüzden Abdullâtîf Makdisî ile Cüneyd'in arasında dini münazaralar olmaktadır.²³⁷

²³⁴ İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *İA*, C.XXV, s.549; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.9-10; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, s.762; İsmail Aka, “X.Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şîilik”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, *İSAV*, İstanbul 1993, s.89

²³⁵ Yinanç, “Cüneyd”, s.243; Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, s.174; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.415; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.67

²³⁶ Hinz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.17; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s. 226; Ahmet Cahid Haksever, “Şeyhlikten Şahlığa Safevilik ve Osmanlı Siyasetinde Tarikatlar”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı/1*, (03-04 Mayıs), Ankara 2017, s.517

²³⁷ Yinanç, “Cüneyd”, s.243; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.416, Efendiye, *Azerbaycan Safevi Devleti*, s.70; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.67-68

Aralarında geçen bu tartışmayı Âşıkpaşazâde'nin eserinden öğrenmekteyiz. Eserde olay şöyle anlatılmıştır. Şeyh Cüneyd, Abdullatif'e: “*Ataya Ashab mı evladır, yoksa evlat mı?*” diye sordu. Abdullatif'in: “*Sorduğun makamda ashaba evladır. Çünkü Ashab evladır. Çünkü Ashab, Kelam-ı Kadimde / Kuran'da Muhacirler ve Ensar diye anılmıştır. Yine dört mezhep Ashaptan alınmıştır, evlattan alınmamıştır*” cevabı üzerine Şeyh Cüneyd, Abdullatif Makdisî'ye: “*Ashap hakkında bu ayetler indiğinde sen orda mıydın?*” diye sordu. Bu soru üzerine hiddetlenen Abdullatif Makdisî: “*Sen bu inançla kafir oldun, bu inanç da sana uyanlarda kafir oldular.*” diye çıkmıştır.²³⁸

Bununla birlikte Abdullatif Maksudi, Karaman hakimi İbrahim Bey'e Cüneyd'in derdinin sufilik olmadığını, dünyevi işlere meyyali olduğunu bildirmiştir. İbrahim Bey ise Varsak aşiretinin beyine, derhal Şeyh Cüneyd'in tutuklanması emrini vermiştir. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd bu kez de yönünü Suriye'ye çevirdi. Burada Cebel Arus dağındaki eski bir haçlı kalesini tamir edip burayı kendine ve yanındaki müridlerine mesken belledi. Şeyh Cüneyd, burada bile yanına birçok mürid toplamayı başarmıştı. Osmanlı ülkesinden ve Irak'tan toplanan bu müridlerin içerisinde de önemli izler bırakan Şeyh Bedreddin isyanındaki mensuplardan da vardı.²³⁹

Cüneyd'in bölgede bulunan Türkmenler üzerindeki propagandalarından rahatsız olan; Antakya, Harım, Amik, Kilis ve Antep havalisinden bir takım Sünnî kesim ve Zeyneddin Hafi'nin müridlerinden Ahmet Bekri ve Abdülkerim Halife, Mısır Sultanı Çakmak'a, Cüneyd'in faaliyetlerini anlatan bir mektup yolladılar, Halep valisinin rahatsız olması hasebiyle Halep Ulu Hacibi, Sultan Çakmak'tan aldığı emir ile Cüneyd'in birçok askerini telef etti, Cüneyd'i ise firara sevk etti.²⁴⁰ Bu firar Canik'te son buldu. Şeyh Cüneyd: “*Beni arayan Canik'te bulsun.*” diyerek Trabzon bölgesine geçti.²⁴¹

²³⁸ Derviş Ahmed Aşıkî, *Tevârihi Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi*, (haz. Ayşe Kala), Kamer Yayınevi, İstanbul 2018, s.374

²³⁹ Hinz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.19; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar Safaviler*, s.60, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.226

²⁴⁰ Yinanç, “Cüneyd”, s.243; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s.18, Fahrettin Kırğızoğlu, *Osmanlıların Kırgız Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998, s.23

²⁴¹ Âşıkpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osman*, s.375

2.1.1.2.Trabzon’u Kuşatma Teşebbüsü

O dönemde Osmanlı Devleti’nin elinde olan Canik şehrinin halkı Şeyh Cüneyd’i güzel karşılaştı. Cüneyd’in asıl amacı Trabzon Rum İmparatorluğu’na son vererek kendi imparatorluğunu burada kurmaktır. Halkının Müslüman olmayışı, Canik valisinin Şeyh Cüneyd’in faaliyetlerine müsamaha göstermesinde etkili oldu. Şeyh Cüneyd ise Karaman’da ve Suriye’de başarısız olduğu için aradığı başarıyı Trabzon’da bulacağına inanmaktaydı. Çünkü bu bölgenin ahalisi Müslüman olmamakla birlikte cesaretsizdi. Ayrıca devletin hakimi Komnen sülalesinde anlaşmazlık ve geçimsizlik devleti güçsüz kılmıştı. Tüm bunları göz önünde bulunduran Şeyh Cüneyd’in Trabzon’da başarılı olacağı inancı iyiden iyiye artmıştı.²⁴²

Aslında Şeyh Cüneyd her ne kadar böyle düşünmüş olsa da gerçek manada Trabzon Rum İmparatorluğu’nu zapt edecek güce vakıf değildi. Buradaki dikkat çeken husus; bölgedeki Osmanlı Devleti’ne mensup Türklerin dışında kalan diğer devletlerdeki Türklerin gaza yapacağı bir bölge kalmadığı için uzun süre bölgede sessizlik hakimdi. Bu uzun sürenin ardından Şeyh Cüneyd’in yapacağı bu cihat hareketi Safevi evradında heyecan uyandırabilirdi ve en önemlisi de Şeyh Cüneyd için bu cihat hareketi, gücünün ne olduğunu görebilmesi açısından bir fırsattı.²⁴³

Şeyh Cüneyd bölgede daha önce topladığı taraftar ile Niksar emiri Taceddin oğlu Mehmet Bey’in desteğini de arkasına alarak Trabzon Rum İmparatorluğu’nun üzerine karşı harekete geçti.²⁴⁴ Cüneyd’in bu hareketinin haberini alan Trabzon hakimi Yuanis IV. Kominos, tüm kuvvetleriyle birlikte Aya-Fokas Manastırı’na dayandı. Şeyh Cüneyd ve kuvvetleri de Melicres Boğazı’na gelerek Kapanion mevkiinde yer tutmuşlardı. Buradan taarruza geçen Şeyh Cüneyd kuvvetleri Rum ordusunu perişan ederek, İmparator IV.Yuanis’in Aya Fokas’taki karargahını dağıtarak bir kısım askerini de tutsak etti.²⁴⁵

²⁴² Hinz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.19-20; Yazıcı , “Safeviler” , s.53; Baha Said, “Bektaşiler” , s. 355; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s.18

²⁴³ Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, s.60

²⁴⁴ Faruk Sümer, *Çepniler, Anadolu’daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1992, s34; Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”,s.124

²⁴⁵ Yinanç , “Cüneyd” s. 244; Bilal Dedeyev, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri”, *Uluslar-*

Cüneyd, sabaha karşı Trabzon’u zaptetmek için kale önüne gelmiş ise de başarılı olamamıştı. Trabzon’u kuşatmasına rağmen başarılı olamayan Cüneyd, Trabzon’u işgal etmekten vazgeçerek geri dönmüştü. Bu sıralarda Fatih Sultan Mehmet, emrindeki askerlerle Hızır Bey’i Trabzon üzerine cihata yollamıştı. Bu haberden dolayı olmalı ki Şeyh Cüneyd, Trabzon’u zapt edemediği için çekilmek durumunda kalmıştır. Şeyh Cüneyd’in hücumları şehri çöl haline getirmişti. Bu durumu kullanan Hızır Bey, yaptığı müzakere ile Trabzon Rum İmparatoru’ndan Osmanlı Devleti’ne her yıl 300 altın vergi verilmesini sağlamıştır.²⁴⁶ Cüneyd ise Hızır Bey’den çekinerek, Trabzon’u terk edip Akkoyunlu hakimi olan Uzun Hasan’a sığınmıştır.²⁴⁷

2.1.1.3. Şeyh Cüneyd’in Akkoyunlulara Sığınması, Diyarbakır Temasları

Şeyh Cüneyd Trabzon kuşatmasını bırakarak Hısn-ı Keyfe gelmişti. Ahsenü’t-Tevârih’e göre o dönem Akkoyunlu hakimiyetine sahip Uzun Hasan, bölgedeki diğer devlet olan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ile düşmandı. Cihanşah’ın Erdebil’de iken Şeyh Cüneyd ile arasında geçen husumeti bilen Uzun Hasan, Cüneyd’e dostluk ve saygı teminatı içeren bir mektup yazarak Diyarbakır’a davet etmiştir. Ancak Âşıkpaşazâde, Uzun Hasan’ın Şeyh Cüneyd’i tutuklatarak hapse attırdığını onu; Cihanşah’a karşı birlikte hareket edebilecekleri teminatını verdikten sonra serbest bıraktığını söyleyerek, Cüneyd’in Diyarbakır topraklarına gelme nedeni ile ilgili farklı bir görüş ortaya koymuştur. Uzun Hasan’ın şeyhlere olan hürmeti göz önüne alınırsa eğer Ahsenü’t-Tevârih’e inanmak daha doğru olacaktır. Şeyh Cüneyd, Diyarbakır ‘a doğru yola çıkınca, Uzun Hasan onu karşılamış, atından inerek kucaklayıp: “*Hoş geldin.*” demiştir.²⁴⁸

arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, I/5, (Sonbahar 2008), s.212; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.416

²⁴⁶ Hinz, *Uzun Hasan Ve Seyh Cüneyd*, s.22; Baha Said, “Bektaşiler”, s.356

²⁴⁷ Âşıkpaşazâde, Cüneyd’in Trabzon üzerine yaptığı bu seferi şöyle nakletmektedir: “*Canik’te o Muhammed Bek’e gitti, birkaç bin adamı (yönetimi altına) topladı, oradan Trabzon’a gitti. Trabzon Begi bir ordu topladı, bu orduyu Şeyh Cüneyd’e karşı gönderdi. Ve onlar Trabzon ordusuyla savaştılar ve Trabzon ordusunu yendiler ve Trabzon topraklarını yakıp yıktı. Rum Beylerbeyi Hızır Ağa topladığı ordu ile Cüneyd’e karşı hareket etti. Bunu duyan Cüneyd kaçtı ve Uzun Hasan’a gitti.*” Rustam Shukurov, “Şeyh Cüneyd Safevi’nin Trabzon Seferi (M.1456/H.860)”, (çev.Murat Keçiş), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl:1993, S.17, s.147

²⁴⁸ Hinz, *Uzun Hasan ve Seyh Cüneyd*, s.26; Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”, s.124

Uzun Hasan, Cihanşaha'a karşı yaklaşık 20.000 silahlı müride sahip olan Cüneyd'i, ikram ve iltifatlar ile karşılamakla kalmamış, kızkardeşi Hatice Begüm'ü de ona zevce etmiş, bu izdivaçtan da Haydar dünyaya gelmiştir.²⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, eserinde Sünnî itikade mensup olan bir devletin hakimi olan Uzun Hasan'ın bu hareketi yapma sebebini, Şîî itikade mensup Karakoyunlu hakimi Cihanşah karşısında, Şeyh Cüneyd'in kuvvetlerinden yararlanma amacı olduğunu nakletmiştir.²⁵⁰ Veyahut Şeyh Cüneyd'in kendisini Uzun Hasan karşısında ılımlı bir Şîî olduğunu göstermiş olabileceği de akla gelebilmektedir.²⁵¹

Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm'ü, Şeyh Cüneyd'e verip akraba bağı kurarak ezeli rakibi Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı; evvelden de gelen Cihanşah ve Cüneyd arasındaki anlaşmazlığa binaen, Cüneyd'in nüfusundan ve rutin etkisinden fayda sağlamayı düşünmüş ise de; buna mukabil Şeyh Cüneyd de kendisinin Azerbaycan'da saltanat kurmasına engel olan Şîî itikade mensup Karakoyunlu hakimi Cihanşah'a karşı, Sünnî bir devlet olan Akkoyunlularla akraba olup Türkmenleri kendisine bağlayıp manevi gücünün yanında siyasi gücünde artırmayı istediği için bu evliliğe olumlu baktığı düşünülmektedir. Yani her iki tarafın kendisine göre çıkarları vardı ve bu çıkarlar her ikisini de ortak noktada buluşturmuydu. Nitekim bu çıkarlar sonuç vermiş olacak ki Akkoyunlu Devleti'ni meydana getiren Türkmen gruplarının beyleri, Şeyh Cüneyd'e bağlılıklarını bildirmişlerdir.²⁵²

Şeyh Cüneyd Diyarbakır'da kaldığı süreç içerisinde bölgede yaşanan olayları dikkatle takip etmekte idi. Bölge tebaasının çoğunluğunun Sünnî olması ve bunun yanında Hristiyan ve Yahudilerin de bulunması saltanatını genişletmesi ve taraftar

²⁴⁹ Münecimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.180; Yinanç, "Cüneyd", s.244; Selahattin Tansel, Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı, TTK, Ankara 2017, s.261; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.69; F Sümer, *Çepniler*, s.35; Mükrimin H.Yinanç, *Makaleler*, (haz. Fahmeddin Başar-İlyas Gökhan-Ömer Hakan Özalp), TTK, Ankara 2017, s.259

²⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s 226

²⁵¹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.10

²⁵² Nilgün Dalkesen, "15. Ve 16.Yüzyıllarda Safevî Propagandası ve Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi SBE*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s.5; Aka, "X.Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şîilik", s.89; Haksever, "Şeyhlikten Şahlığa Safevilik ve 15.Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Tarikatlar", s.518; Şeyh Cüneyd, Diyarbakır'daki propaganda faaliyetleri sonucunda Türkmenleri kendisine bağlamıştı. Akkoyunlu Devleti'ni oluşturan Avşar, Musullu, Döğer, Harbendeli, İnallu, Karamanlı gibi Türkmen grupları üzerinde etkili olarak beylerini kendine bağlamıştır. Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri, Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s.164

sayısını artırması açısından da son derece elverişli bir bölge idi. Cüneyd, Uzun Hasan'ın sağladığı ayrıcalıkla bölgede halifelerini görevlendirerek ordusu için, yeni güçler oluşturmaktaydı.²⁵³

Bu arada Trabzon Rum İmparatorluğu, Osmanlı tehlikesi karşısında kendisine müttefikler aramaktaydı. Bu amaçla Komninos elçisi Amid (Diyarbakır)'e yollanarak Akkoyunlu hakimi Uzun Hasan'a, Kalo Yoannis'in kızı Kirya Katerina'yı zevce olarak vereceğini söylemesine karşılık Uzun Hasan'da bunu kabul ederek karşılığında çeyiz olarak Kapadokya (Sivas) şehrini almıştır. Uzun Hasan ile evlenen Katerina bundan sonra Despina Hatun olarak bilinmiştir.²⁵⁴

Uzun Hasan ve Katerinan'ın kızı daha sonraları, Şeyh Cüneyd'in oğlu olan Şeyh Haydar ile izdivaç edecek ve bunlardan da Safevileri devlet şekline getiren Şah İsmail dünyaya gelecektir. Despina Hatun ve Uzun Hasan'ın izdivacı iki devlet arasında dostane ilişkilerin başlangıcı olmuş ve Osmanlı Devleti'ne karşı da birlikte mücadelelerin geçtiği bir döneme girilmiştir.²⁵⁵

Diyarbakır'da yaklaşık 4 sene kalarak, gönderdiği ve görevlendirdiği halifeler sayesinde silahlı bir ordu meydana getiren Cüneyd, artık baba ocağı ve tarikatlarının kurulduğu yer olan Erdebil'e bir kısım müridi ile giderek faaliyetlerine devam etmek için yola çıktı. Ancak Erdebil'e geldiği zaman dünyevi istekleri ve Şîî düşünceleri yüzünden arasının açıldığı amcası Şeyh Cafer ile Erdebil'den gönderilmesini sağlayan Cihanşah, onun Erdebil'de kalmasına karşı çıktılar. Cihanşah, Şeyh Cüneyd'i Uzun Hasan ile kurduğu akrabalık bağı nedeniyle daha da tehlikeli görmüş ve Erdebil'den çıkmasını istemiştir.²⁵⁶

²⁵³ Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 27; Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", *İA*, s.124

²⁵⁴ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kırgız Ellerini Fethi (1451-1590)*, s.25; Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu'daki Siyasi Faaliyetleri", s.75

²⁵⁵ Uzun Hasan ve Osmanlı'nın Trabzon Şehri için verdiği mücadeleye detaylı olarak ulaşabilmek için Bkz.Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.II, Yıl:1964, S.2, s.67-81; Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.27-34

²⁵⁶ Yinanç, *Makaleler*, s.259; Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.180; Yinanç, "Cüneyd", s.244; Sıtkı Uluerler, "Safevi-Osmanlı İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı", *Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu*, C.II, Yıl:2014, s.25

Şeyh Cüneyd'in Anadolu'dan yaptığı propagandalar ve Uzun Hasan ile kurduğu ilişkiler bölge hakimi olan Osmanlı tarafından takip ediliyor ve hoş görülüyordu. Her yıl düzenli bir şekilde Erdebil Tekkesi'ne gönderilen yardım ve Çerağ Akçesi'nin artık gönderilmemesi tekkenin devletleşmesine karşı olunduğunu gösteren bir tepkiydi. Şeyh Cüneyd Erdebil'e gelince Osmanlı Devleti'nden yardımın devam etmesini istemiş ise de Fatih Sultan Mehmet onu: “*Vallahi Teke'nin Koçı ölmüştür.*” diyerek reddetmiştir.²⁵⁷

2.1.2. Çerkesler Üzerine Sefere Çıkışı Ve Şeyh Cüneyd'in Ölümü

Şeyh Cüneyd, Cihanşah'ın kendisine karşı gösterdiği tepki üzerine 12.000 kişilik silahlı derviş ile birlikte Çerkesler ve Gürcistan üzerine sefere çıktı. Bu sefer için kullanacağı yol mecburen Şirvan²⁵⁸ ülkesiydi. Ancak buranın hakimi Halil Allah, haber yollamış, Cüneyd'in güçlü bir komşu ülke olan Gürcüler ve Çerkesler üzerine yapacağı seferin şeriata uygun olmadığını belirtmişti. Şeyh Cüneyd ise uyarıları dikkate dahi almadan Gürcistan'daki belli başlı yerleri yağmalayıp, kışlağına döndü. Şirvan hakimi, Cüneyd'in bu hareketini hilafetinin elinden gitmesine neden olacak bir tehlike olarak gördü ve saygı duyduğu Erdebil Tekkesi'nin şeyhi Şeyh Cafer'den, Cüneyd'in maksadının şeylik ve irşad faaliyetlerini yürütmek olmadığını da öğrenince; Beylerbeyini yanına göndermiş, Şirvan ülkesini terk etmesini iletmisti. Fakat Şeyh Cüneyd Beylerbeyini öldürmüştür.²⁵⁹

Şeyh Cüneyd'in gönderilen elçiyi öldürmesi savaşı da zaruri kılmıştır. Halil Allah'ın gönderdiği ordu Karasu'da Cüneyd'i sıkıştırmış ve atılan bir ok ile Şeyh Cüneyd öldürülmüştür. Müridleri cansız bedenini alarak Müneccimbaşı'nın dediği gibi Kurnal veya Kurbal²⁶⁰ da gömmüşlerdir.²⁶¹

²⁵⁷ Dedeyev, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri”, s.212

²⁵⁸ Şirvan, Kür'ün kuzeyinde, Hazar Denizi'nin batı kıyısı üzerinde yer alan bir ülkedir. Şirvan, Kür'den Derbent'e kadar olan araziye içine almaktaydı. Kazım Paydaş, “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25, Yıl:2006, S.40, s.114; Mustafa Aydın, “Şirvan”, *İA*, C.39, s.204-206

²⁵⁹ Yinanç, *Makaleler*, s.259-260; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.34-35

²⁶⁰ Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.181

²⁶¹ Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”, s.124; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s. 226; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, s.174; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.416; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.69; Üzümlü, “Kızılbaş”, s.549; Gündüz, *Kızılbaşlar-Osmanlılar-Safeviler*, s.61; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.10; Yazıcı,

Şeyh Cüneyd, Anadolu'daki propagandalarıyla güçlü ve eli silahlı müridlerden oluşan ordusu ile Hristiyan olan ülkelere de seferler yaptı. Kendisine bağlanan Türkmenlerini de bu seferlerden elde ettiği ganimetlerle tatmin etmek için uğraşıyordu. Bu da bir tarikat olan Safevilerin askeri ihtilalci döneminin onunla birlikte başladığının kanıtı idi. İlk defa hem sultan olarak hem de ruhani bir lider olarak kendini göstermiştir. Böylece Cüneyd, hem şeyh olarak dini işlerle ilgilenme, hem de şah olarak saltanat kurma arzusunu gerçekleştirmiş oluyordu. Kendisine bağladığı müridler onu On iki imama bağlı bir temsilci olarak gördükleri için, şeyhlerinin saltanatları uğruna savaşmaktan çekinmiyorlardı.²⁶² Fazlullah b. Ruzbihan'ın anlattıklarına göre Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki bu müridleri Cüneyd için “Allah”, Cüneyd'in oğlu Haydar için ise “Allah'ın Oğlu” lafzını kullanıyorlardı.²⁶³

2.2.Şeyh Haydar Dönemi

Şeyh Cüneyd ile Uzun Hasan'ın kız kardeşi olan Hatice Begüm'den dünyaya gelen Haydar²⁶⁴ babası Şeyh Cüneyd'in, Şirvanşahlar üzerine çıktığı ve hayatını kaybettiği bu seferin ardından müridleri tarafından etrafında toplanılarak, Erdebil ocağına yeni şeyh olarak seçildi.

Haydar'ın dünyaya geldiği zaman ile ilgili de farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazı kaynaklar Âşıkpaşazâde gibi, Haydar'ın Şeyh Cüneyd'in ölümünden hemen sonra doğduğunu söylerken²⁶⁵ bazı kaynaklar da Faruk Sümer gibi, Cüneyd'in hayatta iken Haydar'ın dünyaya geldiğini ifade etmiştir.

İskender Beg Münşi ise Haydar'ın, Cüneyd'in ölümünden evvel veyahut sonra doğduğu ile ilgili görüş bildirmemiş ancak Haydar'ın doğumu ile ilgili şu ifadeleri

“Cüneyd-i Safevî”, s.124; Yinanç, “Cüneyd”; s.245; Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s.412; Tansel, *Sultan II.Bayezid'in Hayatı*, s.261

²⁶² Dalkesen, “15. Ve 16.Yüzyıllarda Safevî Propagandası ve Etkileri”, s.6

²⁶³ Reşat Öngören, “Sünnî Bir Tarikattan Şîî Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti”, *Bilgi ve Hikmet*, Yıl:1995, S.11 ,s.83

²⁶⁴ Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.181

²⁶⁵ Âşıkpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osman*, s.375; Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.35-36; Aka, “X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şîilik”, s.90

kullanmıştır: “*Velayet burcundan doğan bir güneş ve saltanat denizinden sahile düşmüş olan sedeften çıkan bir inci idi.*”²⁶⁶

Cüneyd’in ölümü ile Haydar’ın doğumu arasında birkaç aylık bir sürenin olması nedeni ile bu konuyla alakalı kesin hüküm vermek kolay olmasa bile, kendisine aslan anlamına gelen ve genellikle Şîîlerin kullandığı bir isim olan Haydar’ın konulması²⁶⁷, onun babası hayatta iken doğmuş olacağını göstermektedir. Bununla birlikte Şeyh Cüneyd’in Haydar dışında başka oğlu da varken Haydar’ın onun yerine halef olması da, babası hayatta iken doğduğuna kanıt olabilmektedir. Şeyh Cüneyd’in Haydar’ı yerine halef seçmesinde Akkoyunluların desteğini alma düşüncesi yatmakta idi. Anne tarafından asil olan Haydar, diğer yandan da gerekli görüldüğü hallerde dayısı Uzun Hasan’dan yardım ve himaye elde edebilecekti. Nihayet öyle de oldu.²⁶⁸

9 yaşına kadar Diyarbakır’da Uzun Hasan’ın yanında kalan Haydar, dayısının yardımı ile posta oturmuştur. Ancak bu süre zarfına kadar Akkoyunlu Uzun Hasan’ın mücadelelerine de şahit olmuştur. Uzun Hasan, rakibi olan Karakoyunlu hakimi Cihanşah ile olan mücadelesini kazanmıştı. Ancak bu mücadeleden kurtulan Cihanşah’ın oğlu Hasan Ali, devletin hazinesini boşaltarak Akkoyunluların üzerine göndermek için bir ordu meydana getirdi. Fakat bu ordu ilk çarpışmada dağıldı. Bu nedenle Timuroğullarından olan Ebû Said’den yardım istedi. Uzun Hasan’ın gönderdiği uzlaşma tekliflerini dikkate almayan Hasan Ali, Sultaniye’ye kadar gelmişti. Marand civarında Haydar’ın ordusuna tekrar yenilince bu seferde Haydar’ın amcası Şeyh Cafer’in yanına Erdebil’e kaçtı. Cafer ise yardım sözü vererek Uzun Hasan’a karşı Karakoyunlular safında oluyordu. Şiddetli soğuklar Sultaniye’de daha fazla hissedilince Uzun Hasan, Karabağ’da kışlağa çekilmişti. Ebû Said’in ordusu soğuk ve yiyecek sıkıntısı çekmesine imkân sağlayan Uzun Hasan, durumun vehametini anlayan Ebû Said’in uzlaşma teklifini de bu sefer kendisi kabul etmemişti. Nihayetinde çıkan savaşta Ebû Said’in ordusu yenildi ve Ebû Said öldürüldü, kellesi ise Memlük Sultanına yollandı. Sultan Hasan Ali’nin de Hemedan’da yakalanarak

²⁶⁶ Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.21

²⁶⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.36

²⁶⁸ Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesi’nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.11

öldürülmesi ile artık Uzun Hasan'ın İran'a hakim olmasında bir mani kalmıyordu. Nihayetinde 1469 tarihinde Tebriz'i ele geçirerek devletin başkenti yaptı. Yeğeni Haydar, 9 yaşına kadar dayısının sarayında kaldığı için bu mücadelelere şahit oldu.²⁶⁹

Uzun Hasan'ın İran'da kazandığı bu başarı, özellikle de babası Şeyh Cüneyd'i Erdebil'den uzaklaştıran Cihanşah'ın devleti Karakoyunluları ortadan kaldırdıktan sonra yeğenini Erdebil postuna oturtması ile sonuçlanmıştır.

2.2.1.Şeyh Haydar'ın Erken Dönem Ve Anadolu Faaliyetleri

Uzun Hasan, yeğeni Haydar'ı Erdebil tarikatının postuna oturttuğu zaman, Haydar henüz 9 yaşındaydı. Bir merasimle Haydar'ı Tarikat reisi yaptı. Çünkü onu, babası Cüneyd'in şerefli bir halefi olacağını umut ediyordu. Ancak yaşı küçük olduğu için tarikat reisliği, Şeyh Cafer'in gözetiminde olmaktaydı. Yeğenine karşı hasetlik besleyen Şeyh Cafer'in, Haydar'a ilm-i nücüm denilen yıldızlara bakarak geleceği görme ilmini öğrettiği söylenmektedir. Şeyh Haydar'ın bu gözetimi Şeyh Cafer'in ölümü ile son bulmuştur. Haydar posta oturduğu andan itibaren, babasının ölümü ile durma noktasına gelen Safevilerin yayılmacı propaganda faaliyetleri tekrar başlamıştır. Daha önceki Safevi şeyhleri dönemlerinde olduğu gibi, Haydar döneminde de Anadolu'daki müridler Erdebil'e akın etmekteydiler. Bu akın, özellikle de Osmanlı illerinden olan; Karaman, Teke ve Hamid ili gibi güney bölgelerinden, Suriye'nin Şam havalisinden ve Hazar Denizi'nin güney batı ve batı kıyılarından olan Geylan²⁷⁰ ve Taliş'ten gelmekteydi.²⁷¹

Hem anne tarafından asil olan hem de Akkoyunlu hakimi Uzun Hasan'ın himayesinde olarak saltanatına katkı sağlayan Haydar, bu sefer de dayısı Uzun Hasan'ın kızıyla evlenerek akrabalık bağını pekiştirmiştir. Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm ile evlenen Şeyh Haydar'ın; Sultan Ali, İbrahim ve İsmail adında üç oğlu

²⁶⁹ Ekinci, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu'daki Siyasi Faaliyetleri", s.80-82 ;Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s.263; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *İA*, C.II, s.270-274; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.190-196

²⁷⁰ Türkçe'de Geylan olarak geçen Gilan olarak da bilinen bu bölge İranlı bir kabilenin konakladığı bir yerdir. Günümüzde ise büyük bir kısmı İran'ın idari bölgesi ile çevrilidir. Tahsin Yazıcı, "Gilan", *İA*, C.14, s.68-69

²⁷¹ Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.36; Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, C.X, s.261; Sayın Dalkıran, "İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlıların İran'a Bakışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2002, S.18, s.68

oldu.²⁷² İskender Beg Münşî'ye göre Şeyh Haydar'ın Hatice Begüm ile yaptığı bu evlilik, onun devlet ve izzetinin artmasına neden olmuş böylece Erdebil Tekke'si seçkin adamların ve halkın toplanma yeri haline gelmiştir.²⁷³

Çünkü Akkoyunlular önemli Türkmen aşiretlerinden mürekkebtî. Akrabalık bağının tesisi ile bu Türkmen gruplar Sufiyan adı ile Safevilere bağlanarak temel gücünü meydana getirmişlerdir. Ancak bu güç boy yönünden değil de Safevi şeyhlerinin Mürşid-i Kamil yani Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülüp oluşturulan bir güçtü. Türkmenlerin Safevileri bu yönden görüp seçme nedenleri ise, bölgedeki Sünnî itikade sahip olan Osmanlı, Özbek ve Memlûklü Devletleri'nin hakimiyet alanları içerisinde kalarak, kendi saltanatlarını kuramadıkları için özgürlüklerinin yok olacağı endişesi idi.²⁷⁴

Şeyh Haydar, Anadolu'dan daha fazla mürid toplamak için adeta başı Azerbaycan'da olup gövdesi Anadolu'da bulunan bir sistem geliştirmişti.²⁷⁵ Babası Şeyh Cüneyd, Anadolu'da propaganda faaliyetleri yürüterek mürid kazanırken Şeyh Haydar'da Erdebil Tekkesi'nde faaliyetlerini sürdürüyordu. Anadolu'dan gelen yetenekli kişiler tekkede özel olarak eğitilerek tekrar Anadolu'ya propaganda faaliyetlerini yürütmek amacı ile halife adı altında yollanmaktalardı. Gittikleri bölgelerde tarikatlarını anlatarak kendilerine mürid edinmelerini sağlamak ve şeyhleri adına mal toplamakla görevlendirilmiş olan bu halifeler görevlerini iyi yapmış olmalıdır ki tekkeye birçok Türkmen zümresinden mürid akını olmuştur. Bu artışı sağlayan halifelerden birisi de Tekeli (Antalya) Hasan Halife idi. Hasan Halife, Teke yöresine komşu olan Menteşe (Muğla) ve Hamid illeri (Isparta, Burdur) yörelerindeki birçok kişiyi tarikata sokmuştur.²⁷⁶

²⁷² Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s;181; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.226; Tansel, *Sultan II.Bayezid'in Hayatı*, s.262 ; Üzümlü, "Kızılbaş", s.549 ; Sümer , *Çepniler* , s.37 ; Aka, "X. Yüzyıldan XX.Yüzyıla Kadar Şiilik", s.90; Hamidreza Sahrabiabad, "Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, C.XVIII, 2018, s.212; Öngören , "Safeviyye", s.461; Baha Said , "Bektaşiler" , s.356; CL.Huart, "Haydar", *İA*, C.V/1, s.387

²⁷³ Münşî, *Türkmen, Târîh-i Âlem- Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.21

²⁷⁴ Dalkesen, "15. Ve 16.Yüzyıllarda Safevî Propagandası ve Etkileri", s.7-8;Öngören , "Safeviyye" s.461

²⁷⁵ Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s.90

²⁷⁶ Sümer, *Çepniler*, s.37

Kaynaklar, Erdebil’de sadece Anadolu’dan gelenlerin ikamet ettiği bir mahallenin varlığından, bu müridlerin hediyelerle birlikte Anadolu’dan Erdebil’e gelip bunları şeyhlerine takdim ettiklerinden söz etmektedir. Sünnî itikadlı komşuların bu kadar zahmet çekip Erdebil’e giden bu müridlere Medine’ye giderek Hz. Peygamber’in türbesini ziyaret etmenin daha doğru olacağını söylemeleri üzerine: “*Biz ölüye değil, diriye gideriz.*” cevabını verdikleri ifade edilmiştir. Şeyh Haydar’ın Anadolu’da yürüttüğü Şîliğe meyilli Batınî halk arasındaki propaganda faaliyetleri sonuç vermekteydi.²⁷⁷ Dönemin tarihçisi Fazlullah Ruzbihan, bu durumdan bölgenin hakimi olan Osmanlı Devleti Sultan II. Bayezid’i sorumlu tutmaktaydı. Fazlullah b. Ruzbihan’a göre Şeyh Haydar’ın Anadolu’da bu kadar geniş kitlelere ulaşmasında II. Bayezid’in çekingenliği neden olmuştur.²⁷⁸

Şeyh Cüneyd’in vefatı ile birlikte Haydar’a; tarikat’ın ruhani liderliği, hem müslim hem gayrimüslim komşu devletlerle de savaşılmaya hazır sufi müridlerden oluşan bir ordu ve Akkoyunlu Devleti içerisinde sağlam bir mevki kalmıştı. Haydar, bu üç önemli mirası da kullanarak müridlerini sınırlandırıp bir ordu oluşturmaya başladı. Bu ordu ile birlikte babasının intikamını almayı istiyordu. Şeyh Haydar’ın niyetinde Şirvanşaha saldırmak vardı. Bu cihetle tekkesini kılıç mızrak, ok ve yay gibi savaş malzemelerini üretmek için bir silah imalathanesine dönüştürmüştü. Kendisinin de silah ustası olduğu söylenen Şeyh Haydar, eli silahlı müridlerine de ders vererek talimler düzenlemekteydi.²⁷⁹

Ayrıca silahlı bu askeri kuvvetleri için de üniforma diktirerek başlarına da taç yaptırmıştır. W.Hinz, Haydar’ın bu askerlerinin kıyafetlerini şöyle tarif etmiştir: “*Tarikat mensupları sırtlarına derviş entarisi giyerler, başlarına da taç denilen Haydari sarık sararlardı. Türkmen sarığının kabarık olmasına mukabil, taç beyaz bir tülbent üzerine sarılan sürahi biçiminde yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli kırmızı renkli bir kavuktur. Parmak kalınlığındaki on iki dilim ve kırmızı renk Safeviliğin Alevi akidesini ve mübarek On iki imamı temsil etmektedir. Peygamberle*

²⁷⁷ M.C. Şehabeddin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikalar Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *Tarih Dergisi*, C.XVII, S.22, İstanbul 1968, s.50

²⁷⁸ Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesi’nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.11-12

²⁷⁹ Ekinci, “Erdebil Tekkesi’nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu’daki Siyasi Faaliyetleri”, s.83-84

*kan akrabalığı dolayısıyla yalnız bu On iki imam onun meşru halefleri sanıldığından isimleri dilimlerin üstünde işlenmiş bulunmaktadır. Bu başlığı kullananlara verilen ismi de yeni sarığın rengiyle ilgilidir. Önceleri istihza makamında Osmanlıların kullandığı bu isim daha sonra umumileşmiştir”.*²⁸⁰

Ordusunu hazırlayan Şeyh Haydar Şirvanşahlardan intikam almayı istediği anlarda, dayısı Uzun Hasan vefat etmiş yerine ise oğlu Halil ve ondan sonra da Sultan Yakub geçmişti. Şeyh Haydar, tarikattaki müridleri ile istişare yaparak Dağıstan ülkesine sefere gitmeyi planlamaktaydı. Ancak Çerkeslere sefer yapabilmek için Şirvanşah'ın ülkesinden geçmesi gerekmektedir. Bu amaçla Sultan Yakub'tan ferman istedi. Şeyh Haydar'ın ülkesinden geçeceği haberini öğrenen Şirvanşah Sultan Halil ise, babasının intikamını alır korkusuyla Haydar'a tek başına gücünü yetmeyeceğini bildiği için Sultan Yakub'a, Şeyh Haydar'ın görünüşte Çerkeslere gazaya çıktığını ancak Derbent ve Tabersaran'a gelince Şirvan ülkesini fethetmeye yönelirse iyi olmayacağını haber etmişti. Öteden beri Şeyh Haydar'a nefret duyguları besleyen Sultan Yakub ise bu haber üzerine Türkmen ordularından dört bin kişiyi, Biçen Süleyman isimindeki komutanını, Şirvanşah'a yardım için gönderdi. Bunun yanında Şirvanşah, Şamahi etrafında Türkmen ve Şirvan askerlerinden oluşan bir ordu meydana getirmişti. Derbent'i geçen Şeyh Haydar ordusu, Şirvanşah'ın ordusunu yenerek, zafer kazandılar.²⁸¹

Bu zaferin ardından elde ettiği ganimetleri Şeyh Haydar Erdebil'e dönünce halka dağıttı. Şeyh Haydar ertesi yıl yine sefere çıkınca bu sefer Osmanlı Devleti, Haydar'ın saltanatının artan gücünden rahatsız oldu. Bu seferinden de boş dönmeyen Haydar'ı, Sultan Yakub uyarmak zorunda kalarak Tebriz'e çağırdı. Ancak Şeyh Haydar, onun yanına eski bir hırka ve kirli bir sarık ile gelince, Yakub onu affederek ödüllendirdi. Şeyh Haydar'ın gittikçe artan savaşma arzusu etrafındakileri tedirgin ettiği için buna önlem alınması gerektiğini söyleyerek Sultan Yakub'u uyarmışlardı. Ancak Haydar'ın eski bir hırka ve kirli bir sarık ile gelmesinden dolayı olacak ki Yakub: *“Bir şeyhin akınından ne olacak, bir şeyh ne yapabilir ki? Eğer şüphe*

²⁸⁰ Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.65

²⁸¹ Münşî, *Türkmen, Târîh-i Âlem- Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.22-23

duyarsanız ondan yemin alın, aksi bir durum yaparsa başı sarayımıza geri gelir.” demiştir. Şeyh Haydar, Kadı İsa’nın huzurunda yemin ettirilmiş ancak yeminin bir değeri olmamıştır.²⁸²

2.2.2.Safevilerde Kızılbaşlılığın Tezahürü

Şeyh Cüneyd ile Şiîleşmeye başlayan Erdebil Tekkesi Şeyh Haydar döneminde de eli silahlı müridlerle dolu bir ordugâh halini almıştır. Haydar, müridlerinin ellerine silah vermenin yanında onlar için özel üniformalar da yaptırmıştı. Bundan sonra müridler sırtlarına entari geçirip başlarına da on iki dilimli, kızıl renkli “*Tac-ı Haydarî*” denilen kavuğu giyeceklerdi.²⁸³ Safevi Şiîliğini ve on iki imamı temsil edecek şekilde parmak kalınlığındaki on iki dilime, Peygamber soyundan olan on iki imamın ismi yazılacak şekilde tasarlanan bu kavuk, beyaz bir tülbent üzerine sarılan sürahi biçiminde gittikçe yukarı doğru sivrilen kırmızı bir kavuktu. Bu kavuğu takanlara da renginden dolayı kızılbaş denecektir.²⁸⁴

Haydar’ın askerlerini diğer insanlardan ayırt edebilmek için üniforma ve Tac-ı Haydarî denilen kavuğu yapmasının bir rüya sonucunda meydana geldiğini kaydedenler bulunmaktadır. İskender Beg Münşî, bu rüyayı şöyle anlatmıştır: “*Gördüğü doğru rüyaların birinde, on iki imama işaret olarak, on iki dilimli kırmızı (Kızıl) keçeden Taç giydiğini gördü ve müridlerin başını bununla süslemesini gayb aleminin ilham ile memur olduğunu bu sadık rüyada gördü. Bu rüyadan çok sevinçle kalkan Sultan Haydar, o güne kadar daima giydiği Türkmen takkesini çıkarıp, on iki dilimli Haydarî külahını giydi. Saf niyetli müridlerde bu mürşide uyararak bu sülalenin mensuplarının hepsi bu on iki dilimli kırmızı külahı giymek şerefine erişmekle diğer*

²⁸² Mürüvvet Karagöz , “Safevi Devleti’nin Kuruluş Dönemi”, *Harran Üniversitesi SBE*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2010, s.45-46

²⁸³ Münecimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.181-182; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, C.II, TTK, Ankara 2011, s.691; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, TTK, Ankara 2018, s.7; Tansel, *Sultan II.Bayezid’in Hayatı*, s.262; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.72-73; Üzümlü, “Kızılbaş”, s.549; CL.Huart, “Haydar”, s.387; Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler* , s.415; Hinz , *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*,s.6; Eröz,*Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*,s.91; Dalkesen,”15. Ve 16.Yüzyıllarda Safevî Propagandası ve Etkileri”, s.8 ; Ahmet Gökbek, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2019, s.508

²⁸⁴ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.65; Allouche, *The Origins And Development Of The Ottoman-Safavid Conflict*, s.51; Teber, “XVI. Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması” , s.67

*halk arasında büyük bir imtiyaza malik oldular. Bunun için bu zümre Kızılbaş ismi ile meşhur oldu.*²⁸⁵

Mehmet Eröz, İskender Beg'in anlattığı rüya ve bunun gibi çoğu rivayetlerin bir kısmında²⁸⁶ tarihi açıdan gerçek olan şeyleri olsa bile kızılbaşlık giymenin bunlara dayandırılmasının yanlışlığından söz eder. Bu rivayetlerde kızılbaşın kutsaliyet kazanması adına Hz. Ali'ye, Hz. Muhammed'e, Uhud, Hayber ve Sıffin savaşlarıyla bağlantı kurulduğunu aktaran Eröz, eserinde bu bağlantılarla ilgili bir Bektaşî babasının söylediklerini aktarmıştır: “*Hayber Kalesini almak için giden başaramadan dönüyormuş. Hz. Ali kızıp gitmiş. Nara atıp, büyük demir kapıyı sökmüş kapıyı hendeğin üzerine yatırıp, üzerinden yürüyerek kaleye girmiş. Arkasından da askerleri geliyormuş, kale kumandanı, etrafındakilere korku ile sormuş: “Kim o ilk giren?”, “İlk giren Kızılbaş.”* demişlerdi. Hz. Ali'nin başında da Kızılbaş olduğu için buradan yola çıkarak kızılbaş demişlerdir.”²⁸⁷

Safevi Şeyhleri kendilerine söylenen bu kavramı övünerek kullanmışlar ve devletlerine Devlet-i Kızılbaşan tabirini yakıştırmışlardı. Anadolu'daki Alevi halka karşı kullanılan Kızılbaş tabirini ilk zamanlarda Osmanlı Devleti, Safevileri ve Anadolu'daki destekçilerini alaya alarak küçümsemek amaçlı olarak kullanmıştır.²⁸⁸ Osmanlı Devleti aynı zamanda Sünnî olan Özbekleri de Yeşilbaş diye

²⁸⁵ Münşî, Türkmen, Târîh-i Âlem- Ârâ-yi Abbâsî, C.I, s.22

²⁸⁶“1.Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed'i korumak isteyen Ebû Düçane'nin başında sarığin kana boyanıp kızıl olması .Başka bir rivayete göre de yine Uhud Savaşında başından yaralanan Hz. Muhammed'in imdadına yetişen Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in başını kan revan içinde kıpkızıl görmesi ve o günden sonra Ali'nin Uhud'un acısıyla katıldığı her savaşta başına bir kızıl taç giymesi ve Kızılbaşların bu adı ordan alması.2.Hayber Savaşı'nda Hz. Ali'nin başına geri dönmeme anlamına gelen ve şehit olmayı hedefleyen kırmızı sarık sarması.3.Sıffin Savaşı'nda Muaviye'nin askerlerinden ayırt etmek için, Hz. Ali'nin askerlerinin başlarına kırmızı sarık sardırıp kendisinin de bağlaması.4.Hz. Ali'nin Kufe'de camide namaz kılarken İbn-i Mülcem tarafından başından kılıçla yaralanıp başındaki bezin akan kandan kızıl taca benzemesi.5.Safevilerden Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar'ın babasını öldüren Sultan Halil'den öç almak için Şirvan'a yürürken askerine kırmızı sarık bağlatması ve daha sonra Şah İsmail'in ordusunun bu kırmızı sarığı bağlamaya devam etmesi”. Gökbel, Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü, s.508

²⁸⁷ Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik, s.87-88

²⁸⁸ Savaş, XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik, s.7

adlandırmıştır.²⁸⁹ Şeyh Safiyüddin'in seyyidlik adı altında bu tür siyasi kalkışmalara karşı rızasının olmadığını Hulvî'nin eserinde verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz.²⁹⁰

Günümüzde Kızılbaş teriminin içerisini Anadolu'nun Alevi Türkmenleri, Müfrid Şîlik gibi isimler doldururken, düzeysiz bazı kimseler tarafından ise Din dışı, Rafizî Mülhid, Sapkın, Asi ve genellikle de Radikal-dinci çevreler tarafından da “*Mum Söndürenler*”²⁹¹ veya “*Mum Söndü Yapanlar*” gibi asılsız, ağır ve aşağılayıcı ifadelerle doldurulmaktaydı. Mum söndürenler ifadesinden kasıt ise; gece ayin yaparak, ayinin sonunda lambaları söndürüp birbirlerinin eşleri, kızları ya da kızkardeşleri ile cinsel ilişkiye girenlerdir.²⁹² İrene Melikoff, Kızılbaşlara söylenen bu asılsız çirkin yakıştırmalardan sonra onlara Alevi denildiğini²⁹³ ifade etmiştir. Ancak, önceleri Alevi ve Sünnî farketmeksizin bütün Türkmen zümrelerin bu kızıl börtü kullandığını ama daha sonraları Sünnîlerin bu börtü takmadıklarını böyle olunca da kızılbaşlık, Alevi kesimin kullandığı bir başlık ve kavram hükmüne girdiği bilinmektedir.²⁹⁴

Şeyh Haydar müridlerini Tac-ı Haydarî'yi giymeye mecbur etmişti. Bunun yanında onlar için hazırlattığı üniformalarla da bir nevi müridlerine moral verirken, Kızılbaş kavramı ile de onlara bir kimlik kazandırmış oluyordu. Tüm bu hazırlıklar da kendisini babasının intikamını almak için çıktığı Çerkes seferinde gösterecekti.

2.2.3. Şirvan Seferi Ve Şeyh Haydar'ın Ölümü

Sultan Yakub'a daha önce söz verip yemin eden Şeyh Haydar, ettiği yemini tutamamış içindeki savaşıma duygusu depresmişti. Babasının intikamını alma arzusu ile Çerkezlere tekrar bir akım daha yapmak için Sultan Yakub'un halası da olan annesi Hatice Begüm'ü, 1488 senesinde izin almak adına Sultan Yakub'un yanına gönderdi.

²⁸⁹ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kırgız Ellerini Fethi (1451-1590)*, s.113

²⁹⁰ Haydar müridlerini iki fırkaya ayırmıştır. Bir kısmı kisve giyerek Kızılbaş adını almış, diğer kısım ise siyah kisveye bürünerek Karabaş adını almıştır. Karabaş adı daha sonraları Sünnî kesim için kullanılmıştır. Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîye ez-Lemezât-ı Ulvîye*, s.327

²⁹¹ Bu ismin kullanma tarihini detaylı öğrenmek için Bkz. Doğan Kaplan , “Alevilere Atılan ‘Mum Södü’ İftirasının Tarihsel Kökenleri Üzerine”, *Hünkar Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2014, S.2, s.41-53.

²⁹² Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, s.416-417

²⁹³ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, (çev.Turan Alptekin), Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s.33

²⁹⁴ Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, s.80

Yakub ise Haydar'ın yeminine dayanarak ona inanmış hatta kayınpederi olan Şirvanşahı Ferruh Yesar'a, Haydar'a yardım etmesi gerektiği talimatını vererek istenen izni çıkarmıştı. Bu haberi alan Şeyh Haydar, topladığı ordu ile yola çıktı. Ancak Şeyh Haydar Şirvan'a bir baskın yapmanın uygun ortamını kollama derdinde idi. O dönemde Şirvan ülkesinde de sükunet hakimdi. Haydar'ın, babasının intikamını almaya geleceği haberi üzerine Ferruh Yesar, haremini ve eşyalarını Gülistan Kalesi'ne yollayarak kendisi de şehrin surlarını savunmak için hazırlanıyordu. Ancak bu çaba boşunaydı. Şeyh Haydar, Ferruh Yesar'ı yenmiş, şehri yakarak ahalisini de öldürmüştür.²⁹⁵

Bunun üzerine Ferruh Yesar, damadından yardım isteyince Sultan Yakub da orduyu yardımına gönderdi. Akkoyunlular ile Şeyh Haydar'ın ordusu meydan savaşına tutuldular.²⁹⁶ Şeyh Haydar, Sultan Yakub'un gönderdiği Süleyman Biçen komutasındaki orduyu yenmek üzere iken atılan bir okun isabet etmesi ile atından düştü ve öldü.(893/1488)²⁹⁷ Sultan Yakub Osmanlı hükümdarı olan II. Bayezid'e, Şeyh Haydar'ın intikam hırsı ile Şirvan'a saldırısında, Şirvanşah'a yardım göndererek muhabere esnasında ölümünü haber etmesi üzerine, Bayezid bu durumdan memnun kalarak Haydar ve müridlerini sapık bir grup olarak nitelendirmiştir.²⁹⁸

Şeyh Haydar ölünce geride üç tane oğlu kalmıştı ve müridler, Sultan Ali'yi şeyh kabul edip etrafında toplandılar. Sultan Yakub savaş sonrasında kız kardeşi Alemşah Begüm ile üç oğlunu yakalattı. Yakub onları öldürmedi ancak Alemşah Begüm ile birlikte üç oğlu Ali, İsmail ve İbrahim'i İstahar Kalesi'nde hapsedtirdi.²⁹⁹

Sultan Yakub'un ölümüne (1490) kadar bu kalede hapis hayatı yaşayan Şeyh Haydar'ın ailesi, Rüstem tarafından çıkar amaçlı olarak azat edilmişlerdir. Sultan Yakub'un ölümü ile çıkan taht mücadelelerinde, Ali gibi birinden fayda görmek amacı

²⁹⁵ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.71-72; Âşıkpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osman*, s.376

²⁹⁶ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.71; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.195

²⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.227; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.II, s.691; Âşıkpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osman*, s.37; Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, s.63

²⁹⁸ Teber, "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması", s.68

²⁹⁹ Allouche, *The Origins And Development Of The Ottoman-Safavid Conflict*, s.55; Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", s.90; Münşî, *Türkmen, Târîh-i Âlem- Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.24

ile Rüstem tarafından azat edilen Ali, Safevi müridleri tarafından halef seçildi. Ancak Sultan Ali'nin gücü ve ona bağlılığını gösteren kitle toplanınca Sultan Rüstem kendi otoritesini düşünmüş Ali'yi tekrar tutuklatıp ortadan kaldırmak amacı ile geri döndürdü ve üzerine ordu yollayarak Ali'yi öldürttü.³⁰⁰

³⁰⁰ Yazıcı, “Safeviler”, s.54; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.13-14; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.227; Allouche, *The Origins And Development Of The Ottoman-Safavid Conflict*, s.58; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.II, s.691; Şerefhan, *Şerefname*, s.135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE ŞAH İSMAİL

3.1.Şah İsmail'in Ortaya Çıkışı Ve Anadolu Siyaseti

Safevi şeyhi Ali'nin, bir tertip ile savaş meydanında öldürülmesinin ardından, müridler mücadeleden yılmamış ve İsmail'in etrafında toplanmışlardır. Zaten kaynaklar da Sultan Ali'nin öleceğini hissettiği için önceden İsmail'i yanına çağırıp, ailevi bir sırrı bildirip başına Tac-ı Haydarî'yi giydirerek kendisinden sonra yerine halef seçtiğini kaydetmektedir. Ayrıca kendisine ve ailesine yapılan takibat sırasında, devlet içerisinden güvendiği içlerinde önemli isimler olan; Hüseyin Bey Lala, Kara Piri Bey Kaçar, Abdal Bey ve Talişli Dede Bey'in de bulunduğu kişilere, kardeşleri İbrahim ve İsmail'i emanet ederek Erdebil şehrine götürmesini de söylemiştir. Bu sebeptendir ki Sultan Ali ölünce müridler dağılmamış, İsmail'in etrafında toplanarak İsmail ile kardeşi İbrahim'i kaçırmışlardır. İsmail ve İbrahim, Annesi Alemşah Begüm'ün de talimatı ile ilk olarak Erdebil'deki tekkenin mağarasında saklanmaya çalıştılar. Zira İbe Sultan ve emrindeki askerler Erdebil'deki evleri tek tek arayarak halkı da sıkıştırıyorlardı. İbe Sultan'ın Alemşah Begüm'e bile eziyet edeceği düşüncesi³⁰¹ ile annesine dahi, İsmail'in saklandığı yer söylenmemiştir. İbe Sultan'ın Erdebil'de sıkı takibat yapması üzerine İsmail ve kardeşini, Hacı Ali zamanında Timur'un serbest bıraktığı esirlerin kurduğu, Rumlu (Anadolu) mahallesinde oturan Dulkadirli Uba³⁰² adında bir kadın evinde sakladı.³⁰³

³⁰¹ Rumlu Hasan, aslında İsmail'in annesine de işkence edeceklerini fakat Kuran-ı Kerim'de Bakara Suresi'nin 233. ayetinde geçen: "Anneye çocuğu uğruna zarar vermeyin" anlamındaki ayetin onu bu düşüncesinden men ettiğini yazar. Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*, (terc. Oktay Efendiyev- Namıg Musalı), Kastamonu, 2017, s.343

³⁰² "Aba" yahut "Ebe" olarak anılmaktadır. Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.15

³⁰³ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.82-83; Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *DİA*, C.38, s.253; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, s.3; Gündüz, "Safeviler", s.452; Şerefhan, *Şerefname*, s.136; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, C.XI, s.275; Yazıcı, "Safeviler", s.54; Tansel, *Sultan II.Bayezid'in Hayatı*, s.262; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.13-14; Garthwaite, *İran Tarihi*, s.146; Behset Karaca, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II.Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.IX, Ankara 2002, s.762; Âşıkpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osman*, s.376

Ancak İbe Sultan'ın İsmail'i sıkı denetimle her yerde araması korkusu ile emanetine verilen sufi müridler tarafından İsmail ve kardeşi İbrahim Gilan'a kaçırılmışlardır. Buradaki bölge halkının ekserisi Şiî olduğu için, Akkoyunlu Devleti ile aralarında iyi olmayan ilişkiler mevcuttu. Gilan halkı İsmail ve kardeşini güzel karşıladı. Gilan'ın Lahican eyaletinde günlerini geçiren İsmail, burada sufi müridleri tarafından çok iyi saklanıyordu. Lahican eyaletinin hakimi Kargıya Mirza Ali, İsmail ile ilgilenmiş ve onun eğitimi için hoca tutmuştur. Adı Hoca Şemseddin Lahici olan bu öğretmen, İsmail'e Kur'an, Farsça ve Arapça eğitimi vermiştir. Ancak kaynaklarda Şiîlikle ilgili bilimleri öğrettiğine dair bilgiler bulunmamaktadır.³⁰⁴

İsmail'i Lahican'da kaldığı süre zarfında çoğunluğunu Anadolu müridlerin kapsadığı, bir kısmı da Azerbaycan ülkesindeki Karacadağlı ve Eherli olup, hediyelerle birlikte ziyaretine gelmeyi ihmal etmezlerdi. Bu sıralarda Akkoyunlu ülkesi içinde yaşanan saltanat mücadelelerinin başlangıcı, İsmail'in işine gelmekteydi. Dedesi Uzun Hasan olan Göde Ahmet Beg³⁰⁵, bazı Akkoyunlu beylerinin de teşviki ile, Sultan Rüstem ile saltanat mücadelesine kalkıştı. Sultan Rüstem'i katlederek (902/1497) Akkoyunlu tahtına geçmiş ise de kendi sonu da İbe Sultan ile Fars Valisi Purnek Kasım Bey'in saldırısıyla, Sultan Rüstem gibi olmuştur. Bu durumda İbe Sultan, boş kalan Akkoyunlu tahtına Yusuf Bey'in oğlu Elvend'i oturttu. Ancak Yusuf Bey'in diğer oğlu Muhammedî, kardeşine savaş açarak yenmiş ve İbe Sultan'da öldürülmüştür. İbe Sultan devletin en kudretli adamı idi. Daha sonraları, Elvend Bey Diyarbakır'dan talep ettiği ordu ile Muhammedî'nin üzerine yürüdü. İsfahan'a kaçan Muhammedî burada Yakup Mirza'nın oğlu Murad Bey ile giriştiği mücadelede katledildi. Elvend Bey, Murad Bey ile; iki Irak, Fars ve Kirman'ın hakimiyeti; Azerbaycan, Erran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Akkoyunlu ülkesi de Elvend

³⁰⁴ Mazzaoui, *The Origins of the Safavids: Siism, Sufism and the Gulat*, s.80; Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, s.44; Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.29

³⁰⁵ Kollarının kısa ve şişman olması nedeniyle Göde Ahmet lakabı ile anılmıştır. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.196

Bey'e verilmesi ve Kızıl Özen'in de sınır teşkil edilmesi kararlaştırılan bir anlaşması ile barış ilan ettiler.³⁰⁶

İşte tüm bu karışıklıklar, Şeyh İsmail'in hükümdarlık emeline ulaşması için beklediği bir fırsattı. Gilan'dan çıkmayı planlayan Şeyh İsmail'i, Karkiya Mirza Ali, henüz erken olduğunu düşündüğü için ona mani gelerek engellemekteydi. Ancak bu mani, Uzun Hasan'ın torunları arasındaki barışın sağlanması nedeni ile İran ülkelerini aralarında paylaşıncaya kadar sürmüştür. Bundan sonra Şeyh İsmail altı buçuk senedir oturduğu Gilan'dan ayrılmıştır. Karkiya Mirza Ali de bir takım yardım ile kendisini uğurlamıştır. Şeyh İsmail, irşad merkezi Erdebil'e gelmiş atalarının mezarlarını ziyaret ederek, annesi ve kardeşi ile de görüşmüştü. Babası ve dedesinin intikamını almak isteyen Şeyh İsmail, Erdebil'den Karabağ'a gelerek sayısı giderek artan mürid topluluğu kazandı. Ancak burada Karakoyunlulardan Baranlu Sultan Hüseyin'den çekindiği için müridleri ile birlikte Anadolu'ya yönelerek Erzincan şehrine geldiler.³⁰⁷

Şeyh İsmail'e; Ustacalu, Şamlu, Tekelü, Rumlu, Afşar, Varsak, Dulkadirli, Kaçar kavimleri Karacadağ'dan ve diğer yerlerden birçok mürid katıldı.³⁰⁸ Sayısı 7000'i bulan bu müridler, Karasu'nun güneyindeki Sarıkaya'da Şeyh İsmail'in etrafında toplandılar. Bu toplantıda bundan sonra ne yapılacağı konuşulmuştur. Müridlerinden bazıları biraz daha güç kazanmayı söylerken bazıları da Azerbaycan hakimi Mirza Elvend'e karşı savaşa kalkışmayı dile getirmiştir. Bir kısmı Gürcistan'da gaza yapmaktan yana iken bir kısmı da Çukur-Saad'da kışı geçirmeyi tavsiye etmiştir. Ancak Şeyh İsmail'in asıl derdi atalarının intikamını almaktır. Bu cihetle ilk iş olarak Şirvanşahi Ferruh Yesar üzerine askeri hareket yapmak ortak karar oldu.³⁰⁹

³⁰⁶ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.15-16; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, C.III, (çev. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s.339-343; Yinanç, "Akkoyunlular", s.261

³⁰⁷ Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.29-30; Gündüz, "Şah İsmail", s.253; Allouche, *The Origins And Development Of The Ottoman-Safavid Conflict*, s.61

³⁰⁸ Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, s.47; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s.20, Savaş, *XVI.Asırda Anadolu'da Alevilik*, s.14; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.75

³⁰⁹ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti*, s.76; Hasan Geyiklioğlu, "Şah İsmail'in Devlet Kurma Yolundaki Faaliyetleri ve Şerur Muharebesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33, Erzurum 2007, s.219; Üzümlü, "Kızılbaş", s.549; Tansel, *Sultan II.Bayezid'in Hayatı*, s.262, Namıg Musalı, "Safevilerin Erzincan Valisi Nur Halife Rumlu ve Anadolu'daki Faaliyetleri", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları*, (26-28 Eylül), 2019, s.718

Şeyh İsmail'in müridleri, Azerbaycan'a hükmedebilecek güce sahip olduklarına inanan bir coşku içerisindeydiler. Namıg Musalı bir makalesinde, Safevi tarihçilerinden bir şahsiyetin o günlerdeki coşkusu şöyle nakletmişti: *“Erzincan mevkiinde toplanmış olan aslan gibi saldırgan gazilerin ve temiz yürekli sufilerin sayısı günden güne artmaktaydı, şöyle ki yörede huzurda hazır bulunmaları hususunda kendilerine itaat edilmeleri gereken fermanlar gönderilmiş olan kimselerin arasında tek bir kişi bile kalmadı ki celal sahasının yerini öpme (şahın huzuruna gelme) şerefine kavuşmamış olsun.”*³¹⁰ Bu sevinç ve müridlerin Şeyh İsmail'e olan tabiiliği ile ilgili Faruk Sümer de Şeyh İsmail'in müridlerini Erzincan'a davet ettiği zaman Dulkadir ilindeki bir gencin zıfak gecesinde iken bile davete icabet ederek geldiğini kaydetmektedir.³¹¹

Anadolu'daki bu müridlerin kolay bir şekilde toplanmalarında şüphesiz Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in dirayetsiz oluşu neden olmuştur. Ayrıca Sultan II. Bayezid'in bu sıralarda Modon ve Korun seferleri ile meşgul olması da ayrı bir etkendi. 906/1501 yılında emrindeki 7000 müridi ile atalarının intikamını almak amacıyla Şirvan ülkesine giren Şeyh İsmail ve ordusuna karşılık yaklaşık 20.000 atlı ve 6000 yayadan oluşan Şirvan ordusu Gülistan Kalesi önünde karşılaştı. Çıkan savaşta Ferruh Yesar'ın ordusu bozuldu, kendisi ise kaçarken Kızılbaş bir asker tarafından katledildi, cesedi de Şeyh İsmail'in emri ile yakıldı.³¹²

3.2.Şerur Mücadelesi, Devletin Kuruluşu Ve Sınırlarının Genişlemesi

Ferruh Yesar ve ordusunu yenilgiye uğratan İsmail saltanat kurma yolunda büyük bir adım atmış oldu. Fakat şeyh değil de şah olabilmek için Akkoyunlu ülkesinin büyük bir kısmını ele geçirmek gayesindeydi. Bu sebeple Şirvan ülkesini dağıttıktan sonra civarında bulunan Şamahi, Baki, Mahmudabad gibi şehirlere hakim oldu.

³¹⁰ Musalı , “Safevilerin Erzincan Valisi Nur Halife Rumlu ve Anadolu'daki Faaliyetleri”, s.721

³¹¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, TTK, Ankara 1972, s.152

³¹² Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.15-9-20; Yazıcı , “Şah İsmail”, s.276; Yinanç , “Akkoyunlular” , s.262; Bakıxanov, *Gülüstani-İrem*, s.109; Allouche, *The Origins And Development Of The Ottoman-Safavid Conflict*, s.61; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s.366; Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s.182

Mahmudabad'da kışlayan Şeyh İsmail, daha sonra da Gülistan Kalesi üzerine bir muhasara gerçekleştirdi.³¹³

İskender Beg Münşî, bu kalenin muhasara anında bir meleğin Azerbaycan hakimiyetinin müjdesini verdiğini, İsmail'in de bunun üzerine müridlerine Gülistan Kalesi mi yoksa Azerbaycan saltanatı mı diye sorması üzerine, müridlerin Azerbaycan tahtı müjdesine sevindiklerini kaydetmiştir. Bu esnada da Elvend Mirza'nın Türkmen asker topluluğu ile Şeyh İsmail'in üzerine gelmesini haber alan İsmail, Gülistan Kalesinin muhasarasını kaldırarak Elvend Bey'e karşı Azerbaycan'a hareket etmiştir.³¹⁴

Gönderdiği casuslarla durum tespiti yapan İsmail, Azerbaycan hakim Mirza Elvend Bey'in 30.000 kişilik ordusuyla Nahcivan'a geldiğini öğrendi. Şeyh İsmail de öncü birliklerin başına lakabı “*Tozkoparan*” olan Karapiri Bey Kaçar'ı ve İlyas Bey Helvacıoğlu'nu bırakarak Nahcivan'a doğru yola çıktı. İlyas Bey'in Elvend Bey'in üzerlerine gönderdiği Osman Bey Musullu'yu yakalamasının ardından Mirza Elvend, Şeyh İsmail'e Şirvan vilayetinin hakimi olmasını ve bununla idare etmesini isteyen bir mektup yolladı ise de Şeyh İsmail bunu redetti ve Şerur Ovası'nda Elvend Bey'in ordusunu bekledi. Elvend Bey'in ordusu sayı bakımından İsmail'in ordusundan çokça fazla idi. Lakin bu orduya güvenmiyordu. Bu sebeple de ordudaki askerlerini arkaya dizerek kaçmalarına mani olmak amacıyla zincirleme emrini vermiştir. Buna rağmen sayıca az olan Şeyh İsmail'in ordusu galip gelmiş Elvend Bey'in ordusu dağılmış, Elvend Mirza Bey ise Erzincan'a kaçmıştır. Bu zaferin ardından Şeyh İsmail Tebriz'e girerek devletini kurmuş ve Şah tahtına oturmuştur (1501).³¹⁵

Bu zaferden sonra On iki imam adına hutbe okutarak, sikke bastırdı. Böylece Safevi Devleti'nin kuruluşu resmiyet kazanmış oldu. Bundan sonra da Türkiye ile Orta

³¹³ Ekinci, “Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu'daki Siyasi Faaliyetleri”, s.113

³¹⁴ Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.30; Rumlu Hasan ise bu haberi bir imam tarafından aldığını nakleder. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s.367

³¹⁵ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti*, s.81-83; Geyiklioğlu, “Şah İsmail'in Devlet Kurma Yolundaki Faaliyetleri ve Şerur Muharebesi”, s.220-223; Karaca, “Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II.Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri”, s.763; Bakıxanov, *Gülüstani-İrem*, s.110-112, Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, C.III, s.345

Asya arasındaki ilişkiler zarara uğradı. Çünkü artık İslâm coğrafyasında Sünnî itikade karşı Şîî bir dünya ortaya çıkarılmıştı.³¹⁶

Şah İsmail, devletini kurmuştu ancak İran'ın tamamına sahip olması gerektiği için seferlerine devam etme düşüncesindeydi. Bu düşünce ile ilk olarak Irak'a sefere çıkması gerektiği için Fars ve Kirman bölgesinin sahibi olan Akkoyunlu Sultanı Murad'ın üzerine yürüdü. Şah İsmail'e 70.000 süvariden oluşan bir ordu hazırlayan Sultan Murad, Almakulağı'nda Şah İsmail'le karşılaştılar. Bu çarpışmada Güzel Ahmed adındaki bir beylerbeyinin de aralarında bulunduğu yaklaşık 1000 Türkmen asker öldü. Bu yenilgi üzerine Sultan Murad, Şiraz'a kaçtı ise de Şah İsmail bu korkaklığından ötürü Namurad diye adlandırdığı Sultan Murad'ın peşinden giderek, Fars bölgesine ayakbastı. Şiraz'da bulunan Kazirun hatiplerini Sünnî itikade sahip oldukları için öldürerek, mallarına da el koydu.³¹⁷

Böylece Fars ve Kirman'a sahip olan Şah İsmail, Kirman bölgesini Ustaca oğlu Muhammed Han'a, Fars bölgesini Keçel Bey diye tanınan İlyas Bey Dulkadir'e ve Rey şehrini de Aygut Oğlu'na iktâ etti. Bunun dışında kalan bazı Akkoyunlu beyleri ise başlarına Kızılbaş tacını takmayı tercih ettiler. Şah İsmail savaşarak kazandığı zaferlerinin yanında dini inançlarını da kabul ettirerek bu zaferlerini de sağlamlaştırmak için uğraşmaktaydı. Bu sebeple elde ettiği bölgelerde Şîî inancını zorla kabul ettirmeye çalışmıştır. Zira Farslar, Şah İsmail'in bu zaferlerinden sonra zorla Şîîleştirilmiştir.³¹⁸

Bunun yanında Kızılbaş tacını takmayarak ülkesini terk eden Sünnî itikade sahip kişiler de mevcuttu. Safevi düşmanı olan Fazlullah b.Ruzbihan, Şîîliği kabul etmeyip ülkesinden ayrılarak Türkistan'da Özbek Hanı Mehmet Şeybani'nin maiyetinde bulunmuş, ölene kadar da bu hizmetine devam etmiştir. Yine Önemli bir vakanüvis olan İdris-i Bitlisî de ülkesini terk etmiş ve İstanbul'a; Bab-ı Ali'ye göç etmiştir.³¹⁹

³¹⁶ Aka, "X.Yüzyıldan XX.Yüzyıla Kadar Şîîlik", s.90

³¹⁷ Şerefhan, *Şerefname*, s.137-138

³¹⁸ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.24-27

³¹⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.101-102

1504 tarihinde elde ettiği Irak'taki zaferleri Osmanlı Hükümdarı II. Bayezid'e elçi ve hediyeler göndererek bildiren Şah İsmail'in aynı karşılıklıda tebrikleri tebliğ edilmiştir. Şah İsmail bundan sonra da zaferlerine yenilerini eklemek ve kurmuş olduğu devletin sınırlarını genişletmek için Dulkadir Bey'i olan Alaüddevle ile mücadele içerisine girmiştir. Alaüddevle'nin, Diyarbakır'a hakim olmak için saldırması ve rivayetlere göre Şah İsmail'in Alaüddevle'nin kızını isteyip red cevabı alması üzerine bu iki sebepten ötürü Şah İsmail, Dulkadirli topraklarına saldırmıştı. Ancak bunu yaparken Osmanlı topraklarından geçmişti. Bu sebeple Şah İsmail Osmanlı'dan özür diledi. Bunu yapmasındaki amaç, Osmanlı ülkesinde bulunan alevileri tahrik ederek tabiiyetlerini kontrol etmek ya da Alaüddevle'yi habersiz bir şekilde tuzığa düşürmektir. Nitekim durum böyle de olmuştur. Elbistan'da birden karşısında Şah İsmail'i gören Alaüddevle Turna Dağı'na kaçmıştır. Şehri talan eden Şah İsmail, Alaüddevle'nin oğlu ve torunlarını da yakalatarak öldürmüştür (1507).³²⁰

Şah İsmail'in bu başarılarının ardından Bağdat tamamen alındı.(1508) Necef ve Kerbela'daki imamların türbelerini tahrip edildi. Bu sırada Sultan Hüseyin Baykara'nın ölmesi ile Maverâünnehir'den gelen Özbek istilas, Doğu İran'a doğu gelen tehdit unsuru idi. Şeybani Han idaresindeki Özbek Kuvvetleri Horasan'ı istila etmişti. Eğer önlem alınmasa İran'dan Orta Asya'ya şiddetli bir istila olması hayal bile değildi. Ancak Şah İsmail ve ordusu Merv şehrinde Özbek ordusunu bozguna uğrattı (1510).³²¹

Şeybani Han'ın kafasını bedeninden ayıran Şah İsmail, kafatasından şarap kadehi yaparak, kafatasının içerisine de saman koydurtup, zaferinin nişanesi olarak Osmanlı padişahı II. Bayezid'e göndermiştir. Bu mücadelelerin sonucunda Özbekler sulh talebinde bulunarak karşılığında Şah İsmail, Belh ve birkaç şehrin hakimiyetine nail olmuştur.³²²

³²⁰ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.II, s, 693; Tansel, *Sultan II.Bayezid'in Hayatı*, s.269

³²¹ Bala, "İran", s.1023

³²² Yazıcı, "Şah İsmail", s,276; Yazıcı, "Safeviler", s.54

3.2.1. Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Rol Oynayan Türkmen Aşiretler

Safeviler tarikat halinden devlet haline gelene kadar Anadolu'daki Türkmen zümrelerinden faydalanmışlardır. Kendilerine verilen görevleri başarılı bir şekilde yerine getiren bu zümreler bu devletin kuruluşunda da yine önemli bir unsuru teşkil etmişlerdir. Biz de bu Türkmen oymaklarından bahsetmeyi çalışmamız açısından uygun görerek ele almaya çalıştık.

Şamlu: Kuzey Suriye'de bulunan Osmanlı Devleti tarafından Halep Türkmenleri diye adlandırılan kalabalık bir Türkmen topluluğu vardı. Bu Türkmen topluluğundan ayrılarak Safevilere katılan gruplara Şamlu denilmiştir. Bu bağlanma ise Şeyh Cüneyd'in etkili Safevi propagandası zamanına denk gelmektedir.³²³ Şamlular yazın Sivas'ın güneyindeki Uzun-Yayla'da, kışın ise Halep-Gaziantep arasında yaşamaktaydı. Şeyh Haydar'ın en önemli halifesi Hüseyin Bey, Şamlu aşiretinden olup, Safevi Devleti kurulduktan sonra Emirü'l-Ümeralığa getirilmişti. Yine bu aileye bağlı olan Abdi Bey üç yüz atlı ile Şah İsmail'in daveti üzerine Erzincan'a gelen diğer bir önemli isimdi. Şamlu aşiretine bağlı diğer bir isim de Zeynel Han'dır.³²⁴

Tekelü: Aralarında Hamid ili (Isparta-Burdur Bölgesi) ve Menteşe ili (Muğla) ahalisinden de olan esasını Teke denilene Antalya Bölgesi Türkmenlerinden oluşan boydu. Erdebil tekkesinin faaliyetleri ile Anadolu'dan Tekkeye göçün yaşandığı Teke ve Hamid ili mensupları, Safevi Devleti'nin kuruluşunda etkili olmuştur. Ayrıca bu Oymak Şah Kulu İsyan'dan sonra sayısını artırarak daha da güç kazanmıştı.³²⁵ Tekelü oymağının ileri gelenleri Azerbaycan, Bağdat ve Horasan bölgelerinde idarecilik yapacak duruma gelmişlerdi. II. Bayezid zamanında önemli Tekelü Bey'i Şah Kulu, isyan çıkarmıştı. Yine Kanuni Sultan Süleyman zamanında, I. Tahmasb'a isyan edip sonrada Osmanlı Devleti'ne sığınan Ulama Han da Tekelü mensubuydu.³²⁶

³²³ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi, Tarih-i Kızılbaşan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s.21 (dipnot 9)

³²⁴ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.48-49

³²⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, "16.Yüzyılda Safevi Devleti'nde Etkili Olan Dört Türkmen Aşireti", *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.V, S.6, Ankara 2012, s.20

³²⁶ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s.201; Ulama Sultan'ın Osmanlı'ya sığınması hakkında detaylı bilgi almak için Bkz.Mehmet Dağlar, "Ulama Sultan-ı Tekelü ve Osmanlı Devleti'ne İlticası", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I, Yıl:2016, s.180-189

Rumlu: Rumlu aşireti Sivas, Tokat ve Amasya eyaletinde Türkmenlerin meydana getirdiği oymaktır. En önemli beyi Nur Ali Halife idi. Bunun yanında Piri Bey ve Div Sultan da önemli beylerdendi.³²⁷ Osmanlı Devleti'nden oldukları kesin kabul edilen Rumların, Safevilere ne zaman bağlandıklarına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Onların, Hacı Ali zamanında Timur'un serbest bıraktığı esirler olduğu, böylece minnet duygusu ile tekkeye bağlandıkları kaydediliyor ise de bu bilgi şüphelidir.³²⁸

Ustacalu: Safevi Devleti'nin kuruluşunda başta gelen Türkmen boylarından olan Ustacalu taifesi, adını Ustaca (usta gibi ya da Usta Hacı) adıyla anılan kimseden almıştı. Ustacaluların Sivas, Amasya Tokat bölgelerinin yanı sıra bazı oymakları da Kırşehir'e yayılan Ulu Yörük adlı topluluğa ait oldukları kaydedilmiştir. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar dönemlerinde önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Şah İsmail zamanında da hizmetleri devam etmiştir.³²⁹ İskender Beg Münşî Ustacalular için şunlar kaydetmiştir: *“Bunların hepsi, Memalik-i Mahrusada ülke sahibi olup, Hazret-i Şah-ı Cennet mekanın cülusunun başında daha önce yazıldığı gibi Tekelü Devleti Sultan'ın idarede söz sahibi olmak için mesele çıkardığında, Ustacalu emirleri bir müddet padişahın gazabına uğrayarak, Gilan'da vakit geçirmek zorunda kaldılar. Fakat Tekelülerin ikbali sona erip, onların saadet günleri nihayete erdiği zaman, tekrar iltifata mazhar olup, büyük itibar sahibi oldular. Bunların birçoğu Padişah-ı cennet mekanın vefatı sırasında muhtelif emirliklerde idiler. Tabl, sancak, asker ve ordu sahibi olup, değerli tıyulları vardı. Onların yüce dergahta bulunan büyüklerinden: Hasan Bey Yüzbaşının oğlu Hüseyin Bey idi. Bu zat amcasına ve Nazar Sultan'ın vefatından sonra emirlik rütbesine yükselmiş ve namılı Şahzade Mustafa Mirza'nın lalağı ile şereflendirilmişti. Padişahın yanında kadri vardı. Onların işleri danışları adamlardandı.”*³³⁰ Ustacaoğlu Muhammed Han ve Saru Pire Şah İsmail'in emrin altında da önemli görevlerde yer almışlardır. Ustacaoğlu Muhammed Han'ın mensubu olduğu bu oymak Türk Oğuz boylarından olup, XV. yüzyılın sonlarına doğru

³²⁷ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.76

³²⁸ Abdüllatif Kazvinî, Timur'un getirdiği esirlerin Sadreddin Musa zamanında getirildiğini kaydetmiştir. Oysa bu olay Hacı Ali zamanına tekabül etmektedir. Kazvinî, *Lubbu't Tevârih*, s.46 (dipnot, 173) ; Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, s.70-71

³²⁹ Zülfiye Veliyeva, “Safeviler Devri'nde Türkmenler ve Yayıldıkları Bölgeler”, s.11

³³⁰ Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.159

hem Osmanlı Devleti'nde hem de Akkoyunluların sınırları içerisinde konar göçer bir hayat geçirmektelerdi.³³¹

Dulkadir(Zülkadir) Bu oymak Maraş ve Boz Ok (Yozgat) bölgesindeki Dulkadir ilinden, genellikle de Boz Ok'ta yaşayan oymakların bir kısım kollarından oluşmuştur. Dede Abdal Beg, bu aşiretin önemli beylerindendi ve Şeyh Haydar zamanında müridlik faaliyetlerine başlamıştı. Şah İsmail'in Özbek ordusunu bozup Merv Şehrini ele geçirdiği zaman bu eyaletin valiliğine atandı. Ancak daha sonra Merv'i almak için gelen Özbek ordusundan korkup kaçtığı için görevden azledilmiştir. Diğer bir önemli isim ise Keçel Beg adıyla tanınan İlyas Bey idi. Fars'ın fethinden sonra bu bölgesinin valiliğine getirilmişti ancak hata yapınca İsmail tarafından öldürüldü. Halil Sultan ise Çaldıran Muhaberesi'nde rol oynamıştır. Ancak gevşeklik göstermiş ve Şah İsmail tarafından öldürülmüştür.1515 senesinde Dulkadir Beyliği'nin Şehsuvar oğlu Ali Bey'e verilmesinden sonra Dulkadirlilerin bir kısmı da Şah İsmail'in emrine girmiştir.³³²

Varsak: Tarsus bölgesindeki Türkmen boyudur. Şeyh Cüneyd Karaman'dan kaçarak Varsaklara sığındığı vakit burada birçok kişiyi müridi yapmıştı. Varsaklar Safevilerin hizmetine girerek hassa askeri olan korucular arasına dahil edilmişlerdir. Kendilerine ait şiir ve türküleri bulunmakta idi. Buna da Varsağı denirdi.

Çepni:24 Oğuz boyundan olan Çepniler, Anadolu'nun fethinde önemli faaliyetlerde bulundukları malumdur. XVI. yüzyılda bir kısmı Halep Türkmenleri, bir kısmı Sivas, Tokat ve Amasya bölgesindeki Uluyörük civarında yaşarken, bir kısmı da Trabzon, Bayburt Gümüşhane, Giresun ve Canik bölgesinde bulunuyorlardı.³³³

³³¹ Namıg Musalı, "Safevilerin Diyarbakır Beylerbeyi Muhammed Han Ustaca ve Anadolu'daki Faaliyetleri," Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, C.I, *Diyarbakır Valiliği Yayınları*, 2017, s.495-521

³³² Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.49-50; Ayrıca detaylı bilgi için Bkz. Arif Sarı, "Safevi Şeyhlerinin Dulkadirli Müridleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-i Veli Araştırma Dergisi*, Yıl:2019, S.89, s.83-95

³³³ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.51-52; Sümer, *Çepniler*, s. 39-40; Bilal Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15.Yüzyıl ve 16.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-i Veli Araştırma Dergisi*, Yıl:2016, S.77, s.116

Arapgirli: Malatya iline bağı bir boydur. Anadolu'dan İran'a yapılan göçlerde bir kısım Arapgirli'nin de gittiği bilinmektedir. Şamlular oymağı arasında karışıkları olmuştur.

Bozcalu: Halep Türkmenleri oymaklarından sayılmakta idiler.

Acirlü: Bozcalu oymağı gibi Acirlüler de Halep Türkmenleri oymaklarına mensuptur.

Çemişkezekli: Kürt menşeli olan bu oymak mensupları Tunceli iline bağı olan Çemişkezek kazasındandı.

Hınıslu: Bu Türkmen oymağı Tercan ve Karahisar'da oturmaktalardı. Önemli beyi Hüseyin Bey Aykutoğlu idi.³³⁴

Turgutlu: Karaman'da yaşayan Türkmen oymaklarından. Bu oymak Fatih döneminde yapılan Karaman seferinde Turgutoğullarının üzerine gidilince Tarsus tarafına kaçmışlardır. II.Bayezid döneminde ise Osmanlı ordusunun Toroslarda yine bu oymakla mücadele ettiği görülmektedir. Şah İsmail zamanında ise devlete önemli hizmetler vermişlerdir.³³⁵

3.2.2.Şah İsmail'in Devleti Şiileştirme Çabaları

Safevi Devleti'nin kurulmasında şüphesiz en önemli unsur Anadolu Suriye, Azerbaycan ve diğr yerlerden tarikata mürid olarak katılan Türkmen Kızılbaş oymaklarıydı. Bu müridler şeyhlerine bağı idiler ki, Sünnî itikadli kimselerin onlara: *“Erdebil'e gideceğiniz yerde, Mekke'ye gidip Hazreti Resulü ziyaret etmeniz daha doğru olmaz mı?”* dediklerinde, onlar da: *“Biz diriye gideriz ölüye gitmeyiz.”* cevabını verirlerdi. Yine Âşıkpaşazâde bu müridler için şunları söylemiştir: *“Bu müridler o kadar ileri gittiler ki memleketteki tüm müridler birbirleriyle buluştuklarında “Selamün Aleyküm” diyecekleri yerde “Şah” derlerdi. Hasta ziyaretinde dua yerine “Şah” derlerdi. Namaz kılmaz, oruç tutmazlardı. Rafizîlikle sözleri çok kullanırlardı. Sonunda Rafizîliklerini aşikâr ettiler. Bu sebeple Sultan Bayezid, Rum memleketinde olan Sufilerin halifelerini ve Erdebil'e giden Sufileri hakaretle Rumili'ne sürdü.*

³³⁴ Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi*, s.48

³³⁵ Dedeyev, “Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15.Yüzyıl ve 16.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri”, s.117

*İsmail’de asker çekip Tebriz’e yürüdü. Tebriz’in beyi kaçtı. Tebriz’i yağmaladılar. Ehl-i, malını elinden alırlar, birbirlerinin hanımlarını ortaklaşa kullanırlar ve bu yaptıklarına “Helaldir.” derlerdi.*³³⁶

Hoca Sadeddin Efendi ise Şah İsmail ve müridleri için “*Hayvanları andıran bu denli aşağılık insanların boyunlarını bağluluk halkasına alıp sapkınlık yoluna koymakla İran diyarını Viran ve Peygamberin Sünnetini ol iman sahiplerinin durağı olan onarılmış ülkeden iz bırakmamacasına silip süpürdü. Din bilginlerini tepeleyip batıl töreyle ol toprakları kirletip pisletti.*” cümlelerini kullanmıştır.³³⁷

İsmail Tebriz’de devletini kurmuştu ancak İran’da bulunan bir kısım Şîî bölgeler tarafından desteklenmemişti. Bu yüzden bir yandan onları iktidarı altına almaya çalışırken bir yandan da hızlı bir şekilde Şîîleştirme politikasına başvurdu. Bu sebeple de çoğunluğu Sünnî olan İran topraklarında On iki imam Şîîliğini devletin resmi dini ilan etmiştir.³³⁸ Şah İsmail’in tahta çıkmasından önceki gece emirleri ve Şîî ulema ile bir araya gelerek devletin resmi dinini değiştirme konusunda istişarelerde bulunduğunu, onların Şah İsmail’e Tebriz halkının ekserisi göz önüne alınarak, aşırılığa kaçılmamasının gerekliliği, aşırıya kaçınıldığı takdirde isyanların olabileceğini iletmeleri üzerine Şah İsmail’in de onlara: “Eğer reaya tek bir laf ederse, ben Allah’ın yardımıyla kılıcımı çeker ve hiç kimseyi sağ bırakmam. “diyerek cevap verdiğini kaynaklar söylemektedir. Buna binaen Tebriz’de bulunan Cuma Camii’nde Şîî hatiplerin önde gelenlerinden birisine On iki imam adına hutbe okunmasını emretti. Kendisi de yapılan istişare de söylediği üzere elinde kılıç ile minberin dibinde camiye gelenlerin başında bekledi ve karşılaşılan her direnişe karşılık verdiler.³³⁹ Halkın çoğunluğu Sünnî idi. Bu yüzden yeni itikade zorla girdirilmek istemeyen halk vardı bunun karşısında Şah İsmail ancak zulüm yapmak sureti ile bunu kabul ettirmek durumundaydı. İtaatsizliğin karşılığının ölüm olması halkın mezhep değiştirmesini kolaylaştırdığı için bu faaliyet işe yaramaktaydı. Pek çok Sünnî kökenli ulema ise

³³⁶ Âşıkpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osman*, s.376-377

³³⁷ Hoca Sadeddin, *Tacü’t-Tevârih*, C.IV, (çev. İsmet Parmaksızoglu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s.171

³³⁸ Karaca, “Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri”, s.760; Sümer, *Oğuzlar*, s.152

³³⁹ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti*, s.88

zulme uğrayarak öldürülmüş, bir kısmı da inançlarını yaşayabilecekleri bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır.³⁴⁰

Şah İsmail'in Şiâ alanında yaptığı diğer bir yenilik, Ezan-ı Şerif'e yaptırdığı eklemeler olmuştur. 'Eşşedü Enne Muhammeden Resullullah'dan hemen sonra 'Eşhedü Enne Aliyyen Veliyullah" ve " Hayy Ale'l-Felah" dan sonra da "Hayyi Ala Hayrû'l-amel', 'Muhammed ve Ali Hayrû'l –Beşer' sözlerini ilave ettirmiştir.³⁴¹ Böylece Tuğrul Bey'in, Besasiri'yi çıkartarak İslâm bölgelerinde okuttuğu Ezan-ı Şerif, 528 yılın ardından yeniden tesis edilmiş oldu.³⁴² Şah İsmail'in böyle bir ıslahata girişmesinde şüphesiz ki halka karşı bir alıştırma propagandası yatmaktaydı. Çünkü ezanın bir fonksiyonu da namaz vaktini bildirmesinin yanında günde beş vakit okunarak, kulağa aşinalık kazandırmaktı. Bu sebeple de Şah İsmail eklemeler yaparak günde beş kere kendi velayetini bildirmiş oluyordu. Bu haliyle de ezan bir nevi propaganda aracı olarak kullanılmıştır.³⁴³

Bunun ardından Şah İsmail, Tevelli ve Teberri propagandasını uygulamaya koydurdu. Ehl-i Beyt mensuplarını sevmek Ehl-i Beyt karşıtlarını da sevmemek anlamına gelen bu uygulama ile Hz.Peygamber'in ölümünden sonra halife olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz.Osman'a lanet okundu. Tevelli ve Teberri kavramları Şiâ'nın dini mezhebi ve siyasi bütünlüğü bakımından son derece önem arz etmekteydi. Çünkü onlara göre halifelik Hz. Peygamber'in ölümünün ardından Hz. Ali'nin hakkıydı bu hak, onun yerine gelen halifeler tarafından gasp edildiği için lanetlenmeliydi. Bunun için Şah İsmail fukahaya, üç halifeye sebbedilmesi ve lanet edilmesi yönünde fetva verdirdi. Şah ile dini müessese arasındaki bağlantıyı sağlayan sadr makamının önemli görevlerinin arasında, üç halifeye lanet okunmasını denetlemek de bulunmaktaydı.³⁴⁴

³⁴⁰ Teber, "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması", s.95

³⁴¹ Gündüz, *Son Kızılbaş, Şah İsmail*, s.68-69

³⁴² Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*, s.375

³⁴³ Mehmet Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4,Çanakkale 2014, s.21

³⁴⁴ Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", s.18-19

Bu propagandalarını Tebriz’de kestirdiği sikkelerin üzerinde de kullandı. Şiâ inancını yaymak ve Safevi Devleti’nin gücünü göstermek amacı ile yeni basılan sikkelerin üzerine ‘La ilahe illallah Muhammeden Resulullah ve Ali Veliyullah’ (Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisi Ali Allah’ın velisidir) simgesi ile bunun yanında sikkelerinin üzerine On iki imamın ismi ve Şah İsmail’in adı Ali’nin Kulu anlamına gelen Mukaddes Şah ifadesini eklettirmiştir.³⁴⁵ İskender Beg Münşî, Şah İsmail’in bu ıslahatının sonucunda olanları şöyle nakletmiştir: “*Dalalet yolunun, uydurma işleri ve bidatları ortadan kalktı. O zamana kadar takiye ile gizli yaşamakta olan pak Ehl-i Beyt Şiâları kendilerini artık açığa vurmaktan çekinmediler. Ve bunun hilafına muhalifler ise saklı köşelere sığındılar o hazretin (Şah İsmail) sesi her tarafa yayıldı.*”³⁴⁶

Şah İsmail hızlı bir şekilde Şiâ ıslahatlarına devam etmekteydi. Ancak bunların yanında, Şiîlik adına yararlı olacak gerekli kaynaklar mevcut değildi. Hasan Rumlu, Safevi Devleti’nin kurularak On iki imam Şiî mezheplerinin resmi ilan edilmesi zamanında bu doğrultuları öğretecek ilmi eserlerin olmadıklarından, bu sebeple de sadece yapılan araştırmalar neticesinde Caferiliğe ait bilgilerin bulunduğu Cemaleddin Mutahhar Hillî’nin eseri Kavaidü’l İslâm’ın birinci cildinden yararlanabildiğini söylemiştir.³⁴⁷ Bunun yanında ilmi alanda Şiîliğin dinamiklerini ortaya koymak için bölge de alim bulunmadığından etrafa gönderilen haberlerle Şiî ulema İran’a çağrıldı. Cebel-i Amûl ve Bahreyn’den gelen Şiî-Arap ulema ile yerel ulema, pek çok eser meydana getirerek, İran’ın fikri anlamda Şiîleşmesine katkı sağlamışlardır.³⁴⁸ Vecih Kevserani bu konuda, dışardan getirilen ulema ve fıkıh alanındaki eksikliğin tamamlanması olmasaydı eğer, Safevi Devleti’nin devletleşmeyeceğini, aciz olduğunu söylemiştir.³⁴⁹

³⁴⁵ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti*, s.88; Kazvinî, *Lubbu’t Tevârih*, s.49-50

³⁴⁶ Münşî, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I, s.31

³⁴⁷ Rumlu, *Ahsenü’t Tevârih*, s.376; Dalkıran, “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şiî İnançların Etkisi ve Osmanlıların İran’a Bakışı”, s.80

³⁴⁸ Gündüz, *Son Kızılbaş, Şah İsmail*, s.71-72

³⁴⁹ Vecih Kevserani, *Fakih ve Sultan Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkileri*, (çev.Ramazan Yıldırım), İşaret Yayınları, 2017, s.154

Safeviler daha önce mürid ile mürşidi arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumları oluşturmuşlardı. Bu kurumlar Ehl-i İhtisas adı altında; Lala Abdal, Dede, Hadim ve Halifetü'l-Hulefâ' dan oluşmaktaydı. Bu kurum siyasi propagandalarını başarılı bir şekilde idare ettiriyordu. Şah İsmail'in devleti vücuda getirmesinden sonra bu ihtisas kurumundan lalalık kaldırılarak yerine hem Mürşid-i Kamil hem de yeryüzünün şahı olan Vekil-i Nefs-i Hümayun kurumu oluşturuldu.³⁵⁰

3.3.Şah İsmail Ve Safevilerin Anadolu'dan Aldığı Destekler

İran'da Moğol ve Timur istilasının getirmiş olduğu siyasi ekonomik ve sosyal bunalımın içerisinde XIV. yüzyıl içinde Erdebil'de daha sonraları da kurulacak olan devlete adını veren Safiyüddin Erdebilî'nin kurmuş olduğu Safeviyye Tarikatı, ilk zamanlarda dünyevi işlerden uzak bir görünüm arz ederek irşad faaliyetleri yürütürken, daha sonraki şeyhlerle birlikte içerisine bir takım Şîi unsurları da alarak siyasi bir çehreye bürünmüştür. Tarikat halinde iken bile Anadolu'dan birçok Türkmen oymağını kendilerine mürid edinen Safeviler, daha sonraki yıllarda da yine bu Türkmenler vasıtasıyla devlet olma yoluna gitmiştir. I. Şah İsmail'in, Anadolu'daki Şamlu, Rumlu, Tekelü, Afşar, Varsaklu, Ustacalu, Dulkadir gibi Türkmen oymaklarını Tebriz'e çağırarak Safevi Devleti'ni kurduktan sonra yine bu müridleri sayesinde Anadolu'da istediği birçok emeline de nail olduğunu bilmekteyiz. Bu başlığımız altında da Şah İsmail'in bu emellerine ulaşabilmesi için Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinden hangi yardım ve destekleri aldığı açıklamaya çalışacağız.

3.3.1.Anadolu'dan Safevi Devleti'ne Yapılan Göçler Ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Önlemler

Şeyh Safiyüddin, Erdebil şehrinde Safeviyye Tarikatı'nı kurduğu zaman çağdaşı olan Osman Bey de Anadolu'nun toplumunu uç beyliği olarak geliştirmeye çalışıyordu. Erdebil tekkesine kısa sürede Anadolu'da dahil olmak üzere gelenlerin sayısı giderek artmaktaydı. Osmanogullarının beylikten sultanlığa geçmesi ile Erdebil Tekkesi'nin şeyhleri de Azerbaycan, Kafkaslar, Doğu Anadolu bölgelerinde tarikatlarını yaymaya devam ettiler. Buradaki Türkmen aşiretleri üzerinde daha çok etki yaratıyorlardı. Erdebil Tekkesi'nin ilk şeyhleri irşad faaliyetleri ile uğraşırken,

³⁵⁰ Teber , “XVI. Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması”, s.96-97

Şeyh Cüneyd tarikatın manevi gücünü, bölgedeki Türk-Müslüman devletlerin siyasi gücü ile birleştirdi. En önemlisi de Şeyh Cüneyd, Türkmenlerin tekkeye olan manevi bağını siyasal bir atılıma dönüştürdü. Kendisinden sonra yerine gelen Şeyh Haydar'da babasının yolunda gitmiş, bölgedeki diğer bir hakim güç olan Türkmen beyliklerinden oluşmuş Akkoyunlularla akrabalık bağını kurarak tarikata, Türkmenlerin bağlılığını ve saygınlığını iyiden iyiye kazandırmıştı. Osmanlı Devleti'nin karşısında oluşan diğer bir Sünnî itikade mensup Akkoyunlu Devleti'nin olması nedeniyle, iki ülke arasında bir takım değişimler meydana gelmişti ve Erdebil Tekkesi'nin varlığı ile Osmanlı ülkesindeki Anadolulu Türkmenler, Azerbaycan'a; Erdebil Tekkesi'ne şeyhlerini ziyarette gelmekteydiler. Akkoyunlu Devleti içerisindeki saltanat mücadelelerinden istifade eden Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail, Tekelü ve Kaçar gibi büyük Türkmen oymaklarının yanında Bayat, Karamanlu, Bayburtlu, Karacadağ ve Varsaklu gibi daha küçük Türkmen oymaklarının destekleri sayesinde Tebriz'de Safevi Devleti'ni kurması ile³⁵¹ Osmanlı ülkesinin toprakları olan Anadolu'da sosyal ve kültürel alanda değişimlere neden olmuştu.³⁵²

Anadolu Türkmenlerinin Safevi şeyhlerine ve Safevi Devleti'ne bu denli bağlanmalarının tek sebebi şeyh veya tarikat sevgisi değildi. Osmanlı Devleti, Anadolu'da genişleyince bölgedeki diğer hakim devletlere nazaran daha merkezci ve kısıtlayıcı bir siyasi yapıyı da hakim kılmıştı. Uç beyi iken Anadolu'daki gevşek ve esnek yönetim yerini kanunnamelere, tahrirlere bırakmıştı. Bunların yanında defterleri ve katipleri, komutanları, kadıları ile bir devlet gücünü ortaya koyan yerleşik bir düzen oluşturmuşlardı. Bu sıkı yönetime aşina olmayan göçebe Türkmenler buna alışkın olmadıkları için zorluk çekmekteydiler. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda katkıya sahip olan göçebe Türkmenlerin, daha sonraki dönemlerde geri planda bırakılması ve koyun vergisi, yaylak kışlak ile başlayan yükümlülüklerin getirdiği kısıtlamalar da Türkmenleri sıkıntıya sokuyordu. Osmanlı yönetimin yeni düzen kuralları ve devlet bürokratlarından kaçan Türkmenler, kendilerine rahat bir yaşam,

³⁵¹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.84; Kızıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi*, s.23

³⁵² Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s.106-107

önemli bir siyasi rol ve de tarikat adı altında dini bir heyecan arıyorlardı. Bunu da Erdebil’de ortaya çıkan tekkede ve Şah İsmail’in siyasi rolünde bulmuşlardı.³⁵³

Safevi Tarikatı’nda ilk göç XV. yüzyıl başlarında Şeyh Hacı Ali zamanında olmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre Timur, Osmanlı hakimi Yıldırım Bayezid ile yaptığı Ankara Savaşı’nın sonunda, Anadolu’dan esirleri de beraberinde getirmişti. Yolu Hacı Ali ile buluşan Emir Timur, şeyhin isteği üzerine beraberinde getirdiği Anadolu esirlerini serbest bırakarak şeyhe teslim etmişti. Walter Hinz bu esirlerin sayısının 30.000 olduğunu söyleyen kaynaklara nazaran bu sayının abartı olduğunu, ancak getirilen esirlerin de az olmadığını söylemiştir. Bu esirler minnet duygusu ile tekkeye bağlanmış, hatta Anadolu’dan geldikleri için Erdebil’de Anadolu mahallesi oluşturulmuştu.³⁵⁴ Anadolu’dan Azerbaycan’a ilk göç bu şekilde olmuştur.

Bundan başka Şeyh Cüneyd’in zamanında da göç olayı yaşanmıştır. Şeyh Cüneyd, Karakoyunlu hakimi Cihanşah’ın telkinleri ile Erdebil’den çıkıp Anadolu’ya yönelmişti. Anadolu’daki yaptığı faaliyetlerini tamamlayıp tekrar atalarının topraklarına dönerek Cihanşah’tan intikam almayı düşündüğü için Cihanşah’ın rakibi Akkoyunlu hakimi Uzun Hasan’a, 20.000 asker toplayacak gücünün olduğunu söylediği bilinmektedir.³⁵⁵ Ayrıca Cüneyd, Varsak ülkesine sığındığı vakit buradaki Varsakları kendisine bağlamayı da bilmişti. Bu göçebe Türkmen kabilesini Trabzon’daki faaliyetlerini icra etmek için beraberinde götürmüş oradan da Uzun Hasan’ın ülkesine sığındığı vakit bu mürid topluluğu da beraberinde gelerek İran’a göçmüş ve Erdebil tekkesinin hizmetine girmiştir.³⁵⁶

Şeyh Haydar döneminde de Anadolu’dan Azerbaycan’a göçler devam etmiştir. Özellikle Antakya, Kilis, Antep, Maraş ve Amik Ovası’nda yaşayan Türkmenler üzerindeki Safevi propagandası etkisini göstermiş, buradaki Türkmenler Şeyh Haydar’a mürid olmuşlardır. Ayrıca Dulkadirliilerden ve Şeyh Bedreddin isyanında

³⁵³ Akşin, *Türkiye Tarihi2, Osmanlı Devleti 1300-1600*, s.108

³⁵⁴ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.8-9

³⁵⁵ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.375

³⁵⁶ Hüseyin Demirbağ-Ali Sinan Bilgili, “Şeyh Cüneyt’ten Şah İsmail’e Kızılbaş Varsaklar”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları*, (26-28 Eylül) 2019, s.1383

taraf tar olanlardan bile Œeyh Haydar'a mürid olanlar mevcuttur. Bunlar Anadolu'da halife olarak grevlendirilmişlerdi. Durumun vehametini anlayan Osmanlı Devleti olayları yakından takip etmekteydi. Hatta müridlerin çokluğu ve faaliyetleri, akraba oldukları Akkoyunluları bile korkutmuştu.³⁵⁷ Osmanlı'ya mensup olan Türkmenlerin yurtlarını bırakarak Œeyh Haydar'a bağlanmaları, II. Bayezid'in Akkoyunlu Devleti'ne mektup göndererek bu konuda yardım edilmesinin istenmesine neden oldu.

Bu mektubun ardından 1487 tarihinde ikinci kez Çerkez Seferi'nden yanında altı bin esirle dönen Œeyh Haydar, derhl Tebriz'e çağırılmış, Anadolu'daki halifeleri ile olan ilişkilerinin de kesilmesi istenmişti. Haydar yanına, Dağıstan'a sefere çıktığı vakit her defasında 10.000 civarında Karaman, Tekelü ve Hamid ili aşiretlerinden oluşan taraf tar topluluğu meydana getirmişti.³⁵⁸ Bu topluluklar da Erdebil'e göç etmiştir.

Yazımızın başında Safevi Devleti'nin kurulmasına yardım eden Türkmen oymaklarını söylemiştik. Anadolu'da Safevi propagandalarını yapmak ve yaymak için görevlendirilen bu Türkmenler, şah İsmail'in kendilerini Tebriz'e davet etmesi zerine Anadolu'dan Tebriz'e giderek devletin kurulmasında katkıları olmuştur. Hatta devlet kurulduktan sonra önemli devlet kadrolarında yer almışlardır.

Anadolu'dan Azerbaycan'a glerin devam etmesi, Osmanlı Devleti için tehlike arz edecek boyuta gelmişti. Bu tehlikeyi anlayan II. Bayezid, Sivas sancak beyine 906/1501 tarihinde gönderdiği hükümle, Erdebil sufilerinden olanların Erdebil'e giderken Azerbaycan'a vardıklarında fenalıklar yaptıklarını ve ehli fesat olduklarını söyleyerek bunların sınırdan geçirilmesine izin verilmeyip öldürülmelerini istemiştir. Anadolu'dan Safevi Devleti'ne giden g dalgası yüzünden belli bölgelerdeki halk Yunan kıyılarındaki Mudon ve Koron Kalelerine; Budun ve Filibe'ye Rumeli tarafına sürülmüşlerdi. Bunun yanında Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında sınır boylarına şah İsmail taraf tarlarının g engellenmesi için Sünnî aşiretler yerleştirilmiştir. Askeri sınıf içerisinde Rafız fikirlerine sahip olanlar

³⁵⁷ Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Hayatı*, s.265-266

³⁵⁸ Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15.Yüzyıl ve 16.Yüzyılın İlk eyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Gleri", s.110-111

gerekli cezalara tabiî tutulmuş, Sünnî inanca aykırı kitapların bulundurulması, okunması ve taşınması yasaklanarak Şah İsmail taraftarlarına karşı bir dizi önlemler alınmıştır.³⁵⁹

Osmanlı Devleti bu önlemleri almak zorunda kalmıştı. Çünkü devletine tabii olan nüfusun göç etmesi ekonomik açıdan da devlete zarar vermekteydi. Göç edenlerin ödedikleri vergiler bundan sonra devlet hizmetinde olanlara ya da dini müesseselere tahsis ediliyordu. Sürekli göçlerden görevliler de zarar görmekteydi. Bu da devlet için büyük bir mesele haline geliyordu. Bu önlemler üzerine Şah İsmail, II.Bayezid'e tarikat mensuplarının,ziyaretine gelmesine izin verilmesini isteyen bir mektup yazmış ,II. Bayezid ise cevap olarak devletin göçler yüzünden sıkıntıya düştüğü sebeplerini söyleyerek buna ek olarak gidenlerin geri dönmesi şartı ile bu yasağı kaldıracağını söylemiştir. Ancak bu tedbirler de kâfi gelmemiş göçler devam etmiştir.³⁶⁰

1511 yılında ortaya çıkan Şah Kulu isyanı ile 1512 yılındaki Nur Ali Halife isyanları yeni göç dalgalarını ortaya çıkardı. Anadolu'da Teke ilinde bulunan Şeyh Haydar'ın halifesi olan Hasan Halife'nin oğlu, Şah Kulu Baba Tekeli, Şah İsmail'in halifesiyim diyerek sayısı çokça taraftar topladı. Yaklaşık 10.000 kişilik bu taraftar grubu ile Orta Anadolu'da isyan faaliyetleri yürüttü. Üzerine gönderilen orduyla yapılan savaşta Şah Kulu öldü, taraftarları ise İran'a göçtüler.³⁶¹

Şah Kulu İsyanı'ndan bir yıl sonra da Şah İsmail'in emri ile Nur Ali Halife Anadolu'ya gönderildi. Nur Ali Halife Koyulhisar'a geldiği vakit 20.000 kişiyi etrafında toplamaya muvaffak oldu. Anadolu'daki birçok belli bölgelerde isyanlar çıkararak, köylere taarruz edip çokça insan öldüren bu isyancılarla Göksu civarında savaş yapıldı. Yapılan savaş ile birçok taraftar İran'a kaçtı.³⁶²

³⁵⁹ Teber, "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması", s.110-111; Tansel, *Sultan II.Bayezid'in Hayatı*, s.266

³⁶⁰ Faruk Sümer, Anadolu'dan Erdebil şehrine yapılan göçleri anlatan bir Türk tarihçisinin kaleme aldığı şu beyitleri eserinde paylaşmıştır: "*Türkler Terk Edip Diyarların, Sattılar Yok Bahaya Davarların*". Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.27-29; Yazıcı, "Şah İsmail", s.276; Bilal Dedeyev, "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, (Kış 2009), s.127-128; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, C.III, s.346

³⁶¹ Kenan İnan, "II.Bayezid Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.IX, Ankara 2002, s.389-390

³⁶² Tansel, *Sultan II.Bayezit'in Siyasi Hayatı*, s.288

Giderek artan ve ciddi bir tehlike haline dönüşen bu göçlere karşı hastalığı ve yaşlı olma durumu nedeniyle II. Bayezid önlem alamayınca şehzade Selim, kardeşlerini ortadan kaldırarak Osmanlı tahtına geçti. İlk iş olarak da bu duruma önlem almaya çalıştı. Anadolu’da bulunan Safevi destekçileri olan Kızılbaşları tek tek tespit ettirerek, çoğunu kılıçtan geçirdi ve birçoğunu da tehcir ettirdi. Amacı Safevi-Kızılbaşlarla mücadele etmek değil onları tamamen ortadan kaldırmak olan Yavuz Sultan Selim, bu cihetle de 1514 yılında Çaldıran’da Şah İsmail ve taraftarları ile çarpışacaktır.³⁶³

3.3.2. Anadolu’da Kızılbaşların Çıkardığı İsyanlar

II. Bayezid döneminde oğulları Şehzade Ahmed ve Şehzade Selim’in arasında başlayan saltanat mücadeleleri ortaya çıkmıştı. Şah İsmail de bir yandan Anadolu’daki Kızılbaşlar üzerinde propaganda faaliyetlerine devam ederek, Osmanlı Devleti’ne aleyhte kışkırtmaya devam ediyordu. II. Bayezid ise yaşlılığı ve hasta olması nedeniyle devlet işlerini her konuda güvendiği vezirlerine bırakmıştı. Ancak bu vezirler tımar sahiplerinin tımarlarını haksız yere ellerinden almaktan çekinmezlerdi. Ülkede yaşanan bu huzursuz ortam nedeni ile birçok tımar sahibi Şah İsmail tarafına geçmişti. Tüm bu nedenler ise Anadolu üzerinde siyasi propaganda yapma isteği hiç bitmeyen Şah İsmail için önemli bir fırsattı. II. Bayezid devrindeki bu otorite eksikliği sayesinde Şah İsmail bu fırsatı değerlendirerek Anadolu’daki halifeleri ile bir teşkilatlanma oluşturdu. Bu teşkilatlanma hareketleri sonuç verdi ve ilk olarak Anadolu’da “*Şah Kulu İsyanı*” adıyla bir vaka ortaya çıktı.³⁶⁴

Osmanlı ve arşiv kaynaklarında Şeytankulu, Sofu, Karabıyıkoglu adları ile anılan Şah Kulu, Erdebil şeyhleri Cüneyd ve Haydar’ın hizmetlerinde bulunan Hasan Halife’nin oğludur. İsyandan sonra yakalanan bir müridi, Şah Kulu’nun Yalınköy’de bir mağarada dini telkinler vererek Safeviye Tarikatı’nın faaliyetlerini yürüttüğünü ifade etmiştir.³⁶⁵

³⁶³ Teber ,“XVI. Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması”, s.111-112; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, TTK, Ankara 2020, s.46-47

³⁶⁴ Salih Akyel, “Klasik Kaynaklarına Göre XVI.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kızılbaş Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, S.19, (Eylül 2014), s.120

³⁶⁵ Feridun Emecen , “Şah Kulu Baba Tekeli” , *İA*, C.38, s.284

Şah Kulu Baba Tekeli (Antalya) Teke ilinde büyümüştür. Babası Hasan Halife ve oğlu Şah Kulu'nun uzun seneler Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın emrinde bulunduktan sonra Antalya'da bulunan bir mağarada günlerini geçirdikleri, Sultan II. Bayezid'in bu baba oğlun mağaradaki ibadetlerinden haberdar olması üzerine, onlardan hayır dualarını almak adına her sene 6000 akçeyi gönderdiği söylenmektedir. Ancak bu durum biraz şüphe içermektedir. Çünkü o dönemde Şah Kulu'nun babası, Haydar döneminde önemli halife faaliyetleri yürütmekte idi. Bununla birlikte Şah Kulu, Rumeli'deki Kızılbaşlara karşı da oldukça ilgiliydi.³⁶⁶ Üstelik Teke ve Hamid ili Safevilerin en çok tarafları olmuş bir bölge idi. II. Bayezid bunlardan birçoğunu Modon ve Koron şehirlerine göçürmüştü.³⁶⁷

Şah Kulu propaganda faaliyetlerine başlayarak kendisine taraftar toplamaktaydı. Şah İsmail, Şah Kulu'na görevler vererek Batı Anadolu ve Rumeli'de Serez, Selanik, Yenice-i Zagra, Filibe Sofya ve diğer kazalardaki halifelerle iletişim kurdurarak, Safevi Devleti'ne taraftar kazandırıyor. Şah Kulu, Osmanlı ülkesindeki Şehzadeler arasında yaşanan saltanat mücadelelerini ve topladığı taraftar sayısını da göz önüne alarak aradığı isyan zeminini oluşturmuştu. Yaklaşık topladığı 10.000 kişilik grup ile ve o zaman Teke ilinin valisi olan Şehzade Korkut'un hazinesini de çalıp ellerine çokça para geçince “Şah İsmail'in halifesiyim”diyerek isyana başladı.³⁶⁸

Hoca Sadeddin bu isyanın tertibini ve başlangıcını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Ol insanlıktan eksik kişilerin nifakla dolu yüreklerinde bin bir türlü fesat gömülü olup, her biri insan biçiminde laf anlamaz hayvana benzer kişilerdi. Şehzadenin ince gönlü ol çirkin suratlılardan iğrenmeyin, eskiden sancağı olan Saruhan ilini arzulayıp Kapusu halkından birkaç yiğidi hazinesini koruyup taşımak için gerisi de bırakarak bir gece ansızın Saruhan'a doğru yola çıktı. Ol yöredeki şirretler özellikle Kızılkaya eşkiyası Şehzade'nin olağan dışı yola çıkıp gidişini görecektir, ay gibi tüm yolculuğu etmesinden saltanat göğü güneşinin battığı kanısına vardılar ve başkaldırıp fesat doruğuna doğru çıktılar. Dokuz yüz on altı Muharreminin onuncu gününde (19 Nisan*

³⁶⁶ Tansel, *Sultan II.Bayezit'in Siyasi Hayatı*, s.279-280

³⁶⁷ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, İstanbul 1971, s.413

³⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s. 230

1510) *Alevi töresine göre toplanarak Şah Kulu sanıyla tanınan bir aşağılık herifi kendilerine baş ve buğz ettiler.*³⁶⁹

Asıl amacının Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar elde etmek değil de Anadolu'yu zapt etmek³⁷⁰ olan Şah Kulu, Şehzade Korkut'a karşı yaptığı bu yağma başarısından sonra artan güveni ile harekete geçti. Antalya Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur ve Keçiborlu'ya baskınlar yaparak buradaki Alevi olan Türkmenleri bir araya topladı. Bu ilerleyişini yaparken de camii, mescit, zaviye ve medrese gibi ibadet yerlerini yakıp yıktığı, hatta Kuran-ı Kerim'i bile yaktığı, insanları ve hayvanları önüne ne çıkarsa yakıp talan ettiği, Şehzade Osman'ın divana yollamış olduğu raporda bildirilmiştir.³⁷¹

Şah Kulu bundan sonra ise kendisinin mehdi olduğunu iddia ederek etrafında topladığı taraftarlar tarafından Baba diye anılarak³⁷², ekserisini çoluk çocuk ve bütün mal varlıklarıyla yanlarına gelen Teke ili Türkmenlerin oluşturduğu bu toplulukla Burdur'a kadar ilerlemiştir. Vesikalardan öğrendiğimize göre Teke ilinde bir Türkmen devleti kurmak amacı gütmektedir. Bu amaçla da Tekeli Türkmenlerin desteği ile Kütahya üzerine yürüdüler. Bu sırada Anadolu Beylerbeyliği'nde olan Çeşm-i Siyah Paşa diye adlandırılan³⁷³ Karagöz Paşa bulunmaktaydı. Şah Kulu Kütahya Kalesi'ni zaptederek Karagöz Paşa'yı da esir almış ve kazığa vurdurmak sureti ile bir nevi etrafına korku salarak gücünü göstermeye çalışmıştır.³⁷⁴

Bu başarılarının ardından güçlerini artıran Şah Kulu, Şehzade Korkut'un, Hasan Ağa idaresindeki kuvvetlerini Alanya Ovası'nda yenerek, kumandanı Hasan Ağa'yı öldürmüş kendisini de Manisa Kalesi'ne çekilmeye mecbur etmiştir. Bu başarılarla birlikte isyancılar payitahtı ele geçirmek niyetiyle Bursa önlerine kadar ulaştılar. Ancak Şah Kulu bu arada Osmanlı Devleti hükümdarı II. Bayezid'in yaşadığı haberini alınca, bunu yandaşlarından gizleyerek, padişahın yaşadığı haberini

³⁶⁹ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, C.IV, s.41

³⁷⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, s.418

³⁷¹ Karaca, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", s.761

³⁷² Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.35

³⁷³ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, s.418

³⁷⁴ Şehabettin Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.7-8, İstanbul 1997, s.60

bilmemeleri için gayret göstererek zaman kazanmıştır. II. Bayezid ise yaşanan bu olaylardan habersizdi. Olayları Şehzade Korkut'un yazdığı bir mektupla öğrenen Bayezid, derin üzüntü duymuş ve bu bezginlikten sonra çekilmeyi yerine de Şehzade Ahmet'i geçirmeyi bile düşünmüştü. Ancak Şah Kulu meselesinin hala devam ediyor olması buna engel olmuştur. Şah Kulu olayının çözülmesi için Sadrazam Ali Hadım Paşa görevlendirildi. Ali Paşa'nın amacı aslında Amasya Valisi Şehzade Ahmet'i Şah Kulu meselesini çözerek tahta oturtmaktı. Bu sebeple Şehzade Ahmet ile buluşarak, Sadrazam Ali Paşa 4.000 Yeniçeri ve 4000 Kapıkulu ile birlikte Gelibolu'dan Anadolu'ya harekete geçti. Bayezid ise Şah Kulu meselesini halletmesi ile ilgili şu sözleri söylemiştir: *“Kam'ında isti'cal itmeyüp cidd ü cehd idüp ortaya almak kasdeyleyesiz, her canipden zad ü zevade'sin kesesiz. Tamam tezyik ettikten sonra ol etrak-ı bahayım alayimin dört tarafından kavayışim-i(?) erbaasın kesüp bi-mecal idüp bakisin atayağı altında paymal idesiz.”*³⁷⁵

II. Bayezid aldığı bu görev üzerine Ali Paşa, Şehzade Ahmet ile Kütahya'daki Altıntaş'ta buluştular. Sadrazamın bu hareketinden haberdar olan Şah Kulu Kızılkaya'ya çekilmişti. Ancak kuvvetlerin buraya geldiği haberi ile Karaman taraflarına hareket etti. Burada üzerine tertip edilen Haydar Paşa'yı öldürerek Osmanlı Ordusunu da dağıttı, çemberi yaran Şah Kulu Beyşehir'e geçti. Sadrazam Ali Paşa burada yetişerek Şah Kulu'nu sardı ve muhasara etti.³⁷⁶

Ancak Şehzade Ahmet'in kendi saltanatını düşünmesi durumu tersine çevirdi. Bu sırada Şehzade Selim'in babasını sıkıştırarak saltanatını istediğini duyan Şehzade Ahmet, buna karşılık olarak kendi saltanatı adına Yeniçerilere paralar dağıtarak kendisine tabii olmalarını istedi. Bu istek red cevabı ile geri çevrilince günlerce muhasara edilen Şah Kulu ve isyancıların bulunduğu alanı terk ederek sancağına çekildi. Böylece Şah Kulu da bir yolunu bularak Ankara-Sivas cihetine yöneldi. Ancak Sadrazam Ali, bu takibatı bırakmayarak isyancıların peşinden gitmiş ve Çubukova'da onlara yetişmişti. Gedikhanı mevkiinde yapılan muharebede Karamanlı sipahilerin kayıtsız davranışları gevşekliğe neden olmuş bir kısmı savaştan çekilmiştir. Sadrazam

³⁷⁵ Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, s.283-285

³⁷⁶ Emecen, “Şah Kulu”, s.286

Ali Paşa ise üzüntüsüne rağmen Şah Kulu ve taraftarlarıyla savaştan vazgeçmemişti. Ancak atı ile hücum ettiği sırada atılan bir okla şehit edildi. Sadrazam Ali Paşa başarılı bir mücadele vermiş ve bu savaşta Şah Kulu da öldürülmüştür. Başlarının ölmesi ile isyancılar dağılarak bu başarısızlıkla daha fazla ilerleyememiş ve İran'a çekilmişleridir.³⁷⁷

Osmanlı Devleti'ni yıkmak amacı olan Şah Kulu Anadolu'daki halifelerine mektuplar göndererek etrafında toplanmasını sağlamıştı. Bölgesindeki adaletsizlik nedeni ile de bu kadar taraftar toplayıp Osmanlı ülkesinde ciddi olaylara neden olmuştu. Öyle ki II. Bayezid'in Karaman Valiliği görevindeki oğlu Şahin Şah bile, Kızılbaş isyancıları Şah Kulu'nun başarılarından etkilenerek bir ara Kızılbaş tacını giymiştir. Şah Kulu ayaklanması çoğu bölgenin ciddi derecede tahrip edilmesine ve birçok insanında ölümüne sebep olmuştur. Dini nitelikli bir durum arz ettiği için de Selçuklular zamanında yaşanan Baba İshak olayı ile de karşılaştırılmıştır.³⁷⁸

Bu isyandan sonra II. Bayezid Teke ve Hamid ilindeki Şîh Alevileri sürgün etmiş, bu yüzden bu yörelerde köy ve kazalar nüfus olarak küçülmüş ve mezraya dönüşmüştür. Şah İsmail'in Kızılbaş halifeleri ile Anadolu'da yaptırdığı telkin ve propagandalar, Anadolu halkının uğradığı zulümler, şehzadelerin arasındaki taht mücadelelerinin yanında, Şah İsmail'in bölgede aldığı muvaffakiyetlerle siyasi birliğini kurma çalışması Selim'in henüz şehzade iken takibinde olan bir durumdu. Şah İsmail bu seferde Nur Ali Halife adındaki diğer bir halifesini Anadolu'ya göndererek propaganda faaliyetlerine başladı.

Osmanlı Devleti içindeki şehzadelerin taht mücadelelerini takip eden Şah İsmail, Şehzade Selim'in tahta geçmesinden, kendilerine bir planı olduğu düşüncesinin vermiş olduğu tedirginlikle Anadolu'ya, Rumlu Nur Ali Halife'yi göndererek bilgi toplayıp bir yandan da ülkedeki sofuların toplanması ile görevlendirilmişti. Bu görevinin henüz başlarında iken, Kara Hisar (Şebin) da bulunduğu vakit Sivas, Amasya, Tokat bölgesi Türklerinden 3000-4000 binlik haneyi toplamaya muvaffak

³⁷⁷ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.II, s.269

³⁷⁸ Sümer, *Şafevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.35-36; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, s.9

oldu. Bu esnada Selim'in tahta geçmesi ile sonuçlanmayan taht mücadeleleri yine meydana çıktı. Şehzade Korkut, Selim'in padişah oluşunu kabul etmemiş, onunla mücadele içine girmiştir. Bu olay da Nur Ali Halife'nin Anadolu'daki planlarını yürütebilmesi adına bir fırsat olmuştur. Bu cihetle Nur Ali Halife, Orta Anadolu bölgesindeki Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'daki Kızılbaş taraflarını ayaklandırdı. Hatta Sultan Ahmed'in Amasya'daki oğlu Sultan Murad, Kızılbaşlardan faydalanmak adına Kızılbaş tacını giymiştir.³⁷⁹

Müneccimbaşı'nın Nureddin diye adlandırdığı Nur Ali Halife ve yine Münecimbaşı'nın eşkıya diye adlandırdığı bu tayfa Amasya etrafından dahi çokça mürid ile beraber 30.000 kişiyi etrafında toplamaya mazhar olmuş ve Şah İsmail adına hutbe okutarak isyana kalkışmışlardı. Sultan Ahmet bunların üzerine asker ile birlikte Sinan Bey'i göndermiştir. Ancak Sinan Bey yenilmiş ve kendisi de bu savaşta ölmüştür.³⁸⁰ Buradaki görevini tamamlayan Nur Ali Halife Erzincan'a dönmüştür.

Osmanlı ülkesinde yaşanan Kızılbaş isyanlarının düzenleyicisi olan Şah İsmail'in Teke ilinde baş gösteren Şah Kulu Baba isyanında devlet desteği vermemiş fakat Nur Ali Halife'yi bizzat kendisi Erzincan Valiliği'ne atayarak, Orta Anadolu'daki ayaklanmayı kendisi tertip ederek alakadar olmuştu. Nur Ali Halife'nin görev amacı pek çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazısı Anadolu'da bulunan Safevi müridlerinin toplanarak Azerbaycan bölgesine göç ettireceğini söylerken, bazıları da Şah İsmail tarafından Şiiliği yaymak ve Osmanlı Devleti'ne gücünü kanıtlamak adına görevlendirdiğini iddia etmiştir. Bir başka görüşte de Nur Ali Halife'nin Osmanlı ülkesinde yağma ve akın yapma amacı ile gönderildiği bilinmektedir. Ancak bunların doğruluğu olmamakla birlikte iddia edildiği gibi talimatlara rastlanılmamıştır. Şah İsmail'in amacı Şah Kulu Baba isyanında olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni parçalamaktır.³⁸¹

³⁷⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.36-37

³⁸⁰ Münecimbaşı, *Sahayifü'l-Ahbar*, C.III, s;141

³⁸¹ Musalı, "Safevilerin Erzincan Valisi Nur Halife Rumlu ve Anadolu'daki Faaliyetleri", s.730

3.3.3.Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail İle Mücadelesi: Çaldıran Savaşı

Şah Kulu isyanı ve Nur Ali Halife olaylarının yanında giderek artan Kızılbaş hareketleri, Sultan Selim'in dikkatindeydi. Selim, Anadolu'da bu faaliyetler sonucunda halkın zulme uğramasını engellemek ve artan isyanlara son vermek için Kızılbaş Safevilere karşı harekete geçmek için niyetlenmişti. Hoca Sadeddin, Sultan Selim'in bu niyetini şu beyitlerle ifade etmiştir:

Böylece ol Padişah'ın doğdu gönline

Zamanede olan bid'atleri yok ide

Şen'at çerağı ışığı ki yanınca

Doğu ve Batının gözleri aydın ola

Her kim ki din yolundan ayrılıp beş çeker

*Onu, başından öcün kalemiyle sile*³⁸²

Sultan Selim, Anadolu'daki var olan düzeni bozan bu kişilerin takip edilerek ceza verilmelerinin yanı sıra, Şiîliğin önünü kesmek ve Sünnî itikat mensubu kişilerin akıl karışıklığına mani olarak itikatlerini kuvvetlendirmek ve en önemlisi de başları olan Şah İsmail'e karşı bir savaş içine girmeyi meşrulaştırarak bu kişilerle yapılacak savaşın zorunluluğuna dikkat çekmek için ulemayı toplayıp istişare etmiş ve fetva istemiştir. Kemalpaşazâde ve diğer önemli alimler, Rafizîlikle uğraşanların aşırı inançlar sebebiyle yapmış oldukları olayların İslâm dışı olması hasebiyle onlarla cihat etmenin Müslümanlar için farz olduğuna dair fetvalar yayınlamışlardır. İslâm mezheplerini Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'ât olarak iki ana gruba ayıran Kemalpaşazâde, Rafizîleri oluşturan on iki fırkanın Ehl-i Sünnet dışı olduklarını belirterek şu sözleri nakletmiştir: “*Bu fırkaların hepsi müptededir. Sultanın onları tövbe etmeye çağırması, eğer reddederler ise öldürmesi icap eder, Rafizîlerin çoğunluğu da mürtettir, çünkü*

³⁸² Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, C.IV, s.167-168

bu aşırı Şiîlerden bir kısmı Hz. Ali'nin ilah olduğuna inanır, şimşek onun kamçısının sesi, gök gürlemesi de kendi sesidir derler.”³⁸³

Diğer büyük bir alim olan Müfti Hamza (eş-şehîr bi-Saru Görez)' nın fetvası ise şu şekildedir: “Besmele ve duadan sonra... Müslimanlar bilûn ve âgâh olun, şollûyife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebil-oğlu İsmail'dür, Peygtini ve sünnetini ve din-i Peygamberimizün aleyhi's-selât ve's-selam şeri'atini ve sünnetini ve din-i İslâmve ve ilm-i din-i ve Kur'an-ı Mübini istihfaf itdikleri ve dahi Allahu Teâla harâm kıldığı günahlara helâldür didükleri ve istihfafları ve Kur'an-ı Azimi ve Mushafları ve kütüb-i şer'iatı tahkir idüb oda yakdukları ve dahi ülemâya ve sülehâya ihanet idüb kırub mescidleri yakdukları ve dahi reisleri la'ini mabûd yirine koyub secde itdükleri ve dahi Hazret-i Ebî Bekr'e radiyallahu anhu ve Hazret-i Ömer' radiyallahu anha söğüp hilafetlerine inkâr itdükleri ve dahi Peygamberimizin hatunu Âyişe ânâmuza (radiyallahu anha iftira idüb) söğdükleri ve dahi Peygamberimizin aleyhi's-selat ve ve's selâm şer'ini ve din-i İslâmı götürmek kasdın itdükleri bu zikr olunan ve dahi bunların emsâl-i şer'e muhâlif kavilleri ve fi'illeri bu fakir katlarında (tevâtürle) malûm ve zâhir olduğu sebebden biz dahi şeri'atün âhhükmü ve kitâblarımızun nakli ile fetvâ virdük ki ol zikr olunan tâife kâfirler ve mülhidlerdür ve dahi her kimse ki ânlara meyl idüb ol bâtil dinlerine râzı ve muâvin olalar,ânlar dahi kâfirler ve mülhidlerdür,bunları kırub cemâatlerin dağıtmak (cemi'müslimanlara) vâcib ve farzdur,müslimanlardan ölen sa'id ve şehid cennet-i a'lâdadur ânlardan ölen hor ve hakir cehennemün dibindedür,....burda kaldım...bunların hali kâfirler halinden eşedd ve ekbahdur,zirâ bunların buğazladukları ve dahi saydları gerekse doğanla ve gerekse okile ve gerekse kelb ile olsun murdardur ve dahi nikâhları gerekse kendülerinden ve gerekse gayrden alsunlar bâtıldur ve dahi bunlar kimseden mirâs yemek yoktur (ve bir nâhiye ehli ki bunlardan ola) Sultan-ı İslâm e'zze'l-lahu ens'arehu için vardur ki bunların (ricâllerin katl idüb)mallarını ve nisâlarını ve evlâdlarını guzât-ı İslâm arasında kısmet ide ve bunların ba'de'l-ahz tevbelerine ve nedametlerine iltifât ve i'tibar olunmayub katıl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilâyetde olub ânlardan idügi

³⁸³ Halil İbrahim Bulut, “Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemalpaşazâde Örneği”, Dini Araştırmalar Dergisi, V.VIII, S.21, s.185-186

biline ve yahud ânlarâ giderken tutula katl oluna ve bilcümle bu t'ayife hem kâfirler ve mülhidlerdür ve hem ehl-i fesaddır,iki cihetden katil(leri) vâcibdür,Allahümme ensur men nasared-dine ve ahzel de olubmen hazale'l-müsllimine,el-Müfti ez'afu'l-ibâd Hamza el-fakir eş-şehîr bi-saru Görez."³⁸⁴

Ulemeden da Safevilere karşı cihat etmenin farz olduğuna dair aldığı fetvalarla Yavuz Sultan Selim, topladığı ordusu ile Edirne'den Anadolu'ya harekete geçti. Buna paralel olarak Özbek Han'ına da amcasının intikamını almasının vakti geldiğini söyleyerek Safevilere karşı yanında olmasını isteyen bir mektup gönderdi. Bunun yanında aynı sene içerisinde de Şah İsmail'e de mektup yazarak, ülkesinin topraklarını terk etmesini istemişti. Ancak, Selim'in mektubuna cevap gelmemiş ve Yavuz Selim tekrar bir mektup yazarak kendisini Osmanlı tabiisi olmaya ve tövbe etmeye davet etmiştir. Sultan Selim'in amacı Şah İsmail'i kışkırtarak hazırladığı ordusuna karşılık savaşa zorlamaktı. Şah İsmail ise, Osmanlı'nın ordusunun yolunu uzatarak, askerlerini yorgun düşürmeyi planlıyordu. Sultan Selim, bu sefer de Şah İsmail'e atalarının yolundan gitmesi için yazdığı mektubunun yanında tesbih ve seccade göndermişti. Son mektubunda korktuğunu belirtmek için ve kışkırtmak için Şah İsmail'e kadın elbiseleri gönderdi.³⁸⁵

³⁸⁴ Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikalar Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", s.54-55

³⁸⁵ Serkan Taflıoğlu, "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihi'ne Stratejik Etkisi, *Turan-Sam Dergisi*, C.4,Yıl:2012, S.3, Kış 2010, s.112; Yavuz Sultan Selim'in mektubu şu şekildedir: "*Bilesin ve âgâh olasın ki*" ilâhî hükümlerden yüz çevirenlerden, dinî ve şeriatı yıkmaya çalışanların bu hareketlerine, bütün Müslümanların ve bu arada adalet-sever hükümdarların, kudretleri nispetinde, mani olmaları farzdır. Bunu söylemekten maksadımız şudur: Tekke köşesinden hâkimiyete yükselen sen, bu yolda yürüdün, Müslümanların memleketlerine saldırdın, şefkat ve utanmayı bir tarafa atarak zulüm kapılarını açtın, günahsız Müslümanları incittin, fitne ve fesadı kendin için esas kabul ettin ve "umûr-ı pâdişâhi ve ahkâm-ı Şehinşâhîyi mukteza-yi hevâ nefis ve rağbet-i tahiiyyeye uydurup kuyûd-ı şeriatı hakk" ettin. "İbâhe-i muharrem'e ve irâkat-i dimâ-i mükerreme ve mescitleri yıkm, türbeleri, mezarları yıkm, ulema ile Peygamber neslinden gelmiş olan seyyidlere ihanet ve "ilka-i mesâhiş-i kerîme der kazûrat ve sebb-i şeyhayn-i kerîmeyn" gibi işler senin kötü hâllerinden birkaçıdır. Dillerde dolaşmakta olan bunlar ve bunlara benzer hareketlerinden dolayı din adamları kesin delillere dayanarak senin küfür ve irtidadına, senin ve sana tabi olanların öldürülmelerinin vacib olduğuna; mallarınızın , rızıklarınızın yağma , kadın ve çocuklarınızın esir edilmesinin mübah olduğuna ittifakla karar vermişlerdir. Bu durum karşısında ben, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, zulüm görenlere yardım etmek ve "merasim-i nâmûs-i Padişahî için" ipekli elbiselerimi çıkardım, zırh giydim, kılıç kuşandım, ata bindim ve safer ayının başında Anadolu yakasına geçtim. Maksadım Allah'ın inayetiyle senin padişahlığını yok etmek ve bu suretle de acizler üzerinden zulmünü ve fesadını kaldırmaktır. Ancak, kılıçtan önce sana , "Sünnet-i seniyye icabı" İslâmiyet'i teklif ederim. Eğer yaptıklarına pişman olup can ve gönülden "istiğfar" eder ve aldığın kaleleri geri verirsen, tarafımızdan dostluktan başka bir şey görmezsin. Fakat kötü hallerine devam ettiğin takdirde "zulmet-i zulümden" simsiyah yaptığın yerleri

Şah İsmail işi daha fazla uzatmak istemiyordu. Osmanlı ordusu Çaldıran'da toplandı. O gün güneş tutulması meydana gelince, dönemde önemli bir olay sayılan bu tutulmayı bazı müneccimler: *“Mağrib vilayetinin şehr-yârı şark memleketine müsteveli olup hutbe ve sikkeyi tağyir eyleye deyü takrir itmişlerdi, şark padişahına azim nekbet ve zillet vardır deyü takvimlerinde tahrir itmişlerdi.”* diyerek yorumlamışlardır. Bu yorumlar da Osmanlı ordusu maneviyatına etki ediyordu. Nihayet iki ordu Çaldıran Savaşı'nın yapıldığı sahrada karşı karşıya geldiler.³⁸⁶

Şah İsmail'in ordusunun merkezinde Nizameddin Ebdülbaki, Muhammed Kamune ve Şerefeddin Ali komutasındaki Kızılbaş birliği yer alıyordu. Durmuş Hasan Şamlu sağ cenahta iken Muhammed Han Ustacalu ise sol cenahta mevzilenmiştir. Bunların yanında da Erzincan Valisi Nur Ali Halife Rumlu Tebriz hakimi Menteşe Sultan Fars hakimi Halil Sultan Dulkadir, Hüseyin Beg Lala, Hulefa Bey Pire Bey Çavuşoğlu ve Sultan Ali Mirza Afşar kanatlarda mevzilenmişlerdi. Yavuz Sultan selim ordusu ise sağ cenahta Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa sol cenahta ise Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa bulunuyordu. Merkezde ise düşmanın görmesini engellemek için özel birlikler olan azapların önünde durduğu 300'e yakın top bulunuyordu. Topçuların hemen arkasında ise piyade okçuları vardı. Ayrıca Kızılbaşların savaş alanında kaçmalarına engel olmak amacıyla davete katırlar birbirleriyle zincirlemişlerdi.³⁸⁷

Yavuz Sultan Selim'in harp meydanına gelerek bir meclis toplayarak savaşın askerin dinlenmesi için yirmi dört saat sonra mı yoksa sabahleyin şafak vaktinde mi yapılması hususunda istişare etmiş ve nihayet sabah şafak doğarken harp olmasına karar verilmiş ertesi gün savaşa başlanmıştır (24 Ağustos 1514). Şah İsmail Osmanlı ordusunun savaş düzenini öğrenmişti ve tuzağa düşmemek için dikkatli davranıyordu. Kızılbaş ordusunun sağ cenahı Osmanlıların sol cenahını bozarak beylerbeyi Hasan Paşa'yı da öldürmüşlerdi. Ancak sağ cenahtaki Hadım Sinan Paşa'nın topları vaktinde atarak sol cenah kumandanı Ustacaoğlu Mehmet Han'ı öldürerek kuvvetlerini

nura kavuşturmak ve senin elinden almak üzre inşaallah yakında geleceğim. Takdir ne ise öyle olacaktır.” Tansel, Yavuz Sultan Selim, s.49-50

³⁸⁶ Tansel, Yavuz Sultan Selim, s.63-64

³⁸⁷ Efendiyev, Azerbaycan Safevi Devleti, s.90

bozmasıyla birlikte Şah İsmail'in galip gelen sağ cenahı da bozulmaya başlamıştı. Bu sırada İsmail yaralanarak atından düşüncü üzerine gelen Osmanlı askerini yanıltmak ve İsmail'i kurtarmak için Mirza Sultan ile Şah benim diye bağırarak esir düşmeyi göze almıştı. Savaşta Şah İsmail'in savaş meydanından birilerinin yardımıyla canını kurtararak kaçmış ancak karargâhı ve eşi Taçlı Hanım yakalanarak esir düşmüş idi. Bu mağlubiyet üzerine Şah İsmail Tebriz'de duramayacağını anlayarak hayatının geri kalanını Dergüzi'ne kaçarak devam ettirmiştir.³⁸⁸ Yavuz Sultan Selim bu zaferinin ardından Kızılbaş Safevi kalıntılarını bırakmak istemeyerek Safeviler için önemli bir konuma sahip olan Kemah Kalesi'ni Varsaklı Kızılbaşlardan almak adına savaştı. Kaleyi teslim etmeyi değil de ölene kadar savaşmayı seçen Kızılbaş fedaileri yenilmiş ve Kemah Kalesi Osmanlı ordusu tarafından fethedilmiştir (19 Mayıs 1515).³⁸⁹ Çaldıran savaşının ardından Diyarbakır ahalisi Sultan Selim'e itaat ettiklerini bildirerek Dulkadiroğlu beyliği de ilhak edilmiş oldu.

³⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.267-269

³⁸⁹ Demirbağ- Bilgili, “Şeyh Cüneyt'ten Şah İsmail'e Kızılbaş Varsaklar”, s.1383

SONUÇ

Ön Asya coğrafyasında yaklaşık 250 yılı aşkın bir tarihe sahip olan Safeviler, Erdebil şehrinde bir tekke ile tohumlarını atmıştır. Tarikata adını veren ve kurucusu olan Safiyüddin İshak Erdebili'nin nesebi ve seyyidliği hakkında birçok görüş ortaya atılmış ve tartışma konusu olmuştur. Bu konuda Şeyh Safiyüddin'in oğlu olan Sadreddin Musa'nın isteği ile yazılan İbn Bezzaz'ın kaleme aldığı "Safvet'üs-Safa" adlı eserden faydaniılmaktadır. Safvetü's- Safa'da Safevilerin soyu yedinci imam Musa el-Kazım aracılığıyla Hz. Ali'ye ulaştığını gösteren bir şecere ve soylarının seyyidliğe dayandırıldığı üç hikaye yer almaktadır. Bu eserr orijinal haliyle günümüze kadar ulaşmamış ve kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre eserde yer alan şecere ve seyyidlikle ilgili yer alan üç hikaye bilinçli olarak sonradan eklenmiştir.

Safevi şeyhleri ise dönemin telakkisini de göz önünde bulundurarak Hüseyinî payesini kullnamış ve kendilerinin seyyid soyundan olduklarını söyleyerek Anadolu'da propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Tekkenin ilk dönem şeyhleri dünyevi işlerden uzak bir şekilde tarikatın öğretilerini yaymak suretiyle yürütmüş oldukları faaliyetlerle, giderek artan mürid topluluğuna malik olmuşlardır. Dönemin hakim devletlerinden bile hürmet gören tekke, Osmanlı Devleti'nden her yıl Çerağ Akçesi almaya mazhar olmuştur. Şeyh Safiyüddin'den sonraki süreçte şeyhlerin siyasi emellere yönelik faaliyetleri görölmektedir. Hace Ali ile başlayan bu siyasi emeller keskin çizgilerle belirgin olmamıştır. Hace Ali'nin masum insanların yasını tutmak için siyah kisveye bürünmesi de Şii temayüllerin olduğunun belirtisidir. Bu durum Şeyh Cüneyd ile daha da ileri bir boyut almış ve Safevi müridlerinin Anadolu'da bir takım Rafizî fikirleri hayata geçirmesiyle derinleşmiştir. Şeyh Cüneyd Anadolu'da Safevi Tarikatı'nı saltanat haline getirme isteği ile propaganda faaliyetleri yürütmüş ve bölgede bulunan Türkmenleri kendisine bağlamaya muvaffak olmuştur. Cüneyd'in saltanat düşüncesi Osmanlı Devleti'nden her yıl gelen Çerağ Akçesi'nin kesilmesine neden olmuştur.

Şeyh Cüneyd ile başlayan siyasi emeller Şeyh Haydar zamanında eli silahlı bir ordugâh haline dönüşmüş ve bu emeller kendisini kılık kıyafet değişikliğinde bile göstermişti. Haydar'ın müridlerini silahlandırılıp, silah eğitimi vermesinin yanında

onlara özel üniformalar yaptırıp, başkalarından ayırt edilebilmeleri amacı ile de Kızıl renkli kavuk giydirmesi ile Kızılbaş kavramı ortaya çıktı. Böylece bu kızılbaşlığı giyinen Anadolu'daki Türkmen zümreler Kızılbaş, Safevi Devleti de Safevi Kızılbaş Devleti olarak anılmaya başlandı.

Şeyh Cüneyd'in devlet kurma hayalini ise I. Şah İsmail gerçekleştirmiştir. Şah İsmail, Anadolu'daki Türkmen oymakları ile Erzincan'da toplanarak kuracakları devleti istişare ediyorlardı. Ancak Osmanlı hükümeti Anadolu'da böyle bir devlet kurmalarına müsaade etmeyince İran'a giderek Akkoyunlu hakimi Elvend Mirza ile yaptığı Şerur Savaşı'nı kazanarak Tebriz'de Heşt Behişt Sarayı'na oturdu. On iki imam Şîî mezheplerini devletin resmi dini ilan ederek, Sünnî halkı zorla Şîîleştirme faaliyetlerine girişti. Bu dönemde Anadolu'dan İran'a toplu göçlerin yaşanması ve Anadolu'da çıkan Kızılbaş ayaklanmaları Osmanlı Devleti'ni güç duruma sokmuş ve tedbirler almaya zorlamıştır.

KAYNAKLAR

- ABBASLI, Mirza, “Safevilerin Kökeni’ne Dair”, *Belleten*, C.XL, S.158, Ankara 1976
- ABU’L-FARAC, Gregory, *Abu’l-Farac Tarihi*, C.I, (çev.Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999
- ABU’L-FARAC, Gregory, *Abu’l-Farac Tarihi*, C.II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987
- AHMET b. MAHMUD, *Selçukname II*, (haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1987
- AHMET RİFAT EFENDİ, Yağlıkçızâde, *Lügât-i Tarihiyye ve Coğrafiyye*, I, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299
- AK, Ahmet, *Selçuklular Dönemi’nde Maturudîlik*, Yayınevi, Ankara 2009
- AKA, İsmail, İran’da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri), TTK, Ankara 2001
- AKA, İsmail, *900 . Yıldönümü Dolayısıyla İslâm Dünyası’nda Türk Hakimiyeti ve Malazgirt Zaferi, Makaleler*, C.I, (yay. haz.Semih Yalçın-Şahika Gedikli), Berikan Kitabevi, Ankara 2005
- AKA, İsmail, ”X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiîlik”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İSAV (İlmi Neşriyat), İstanbul 1993
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi I (1243-1453)*, Tekin Yayınevi, Ankara 1979
- AKSARAYÎ, Kerîmüddîn Mahmud-î, *Selçukî Devletleri Tarihi*, (çev.Nuri Gençosman, ön söz ve notlar F.N. Uzluk), Ankara 1943
- AKŞİN, Sina, *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi, İstanbul 2005

- AKTAŞ, Vahap, “*Safvetü’s-Safâ’ya Göre Anadolu’da Kızılbaş (Alevi) İnancının Teşekkülü ve Anadolu’da Kızılbaş (Alevi) - İktidar Münasebetleri (XIII.Yüzyıl)*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayın Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2013
- AKYEL, Salih, “Klasik Kaynaklarına Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mey Meydana Gelen Kızılbaş Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, S.XIX, (Eylül 2014), s.111-148
- ALPASLAN, H.Hüseyin, *Anadolu’da Alevilik ve Kızılbaş Türkler*, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2011
- ALLOUCHE, Adel, *The Origins And Development Of The Otoman-Safavid Conflict*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983
- ARAYANCAN, A. Ayşe, “Karakoyunlu Sultanı Cihanşah’ın Şeyh Cüneyd’e Karşı Aldığı Önlemler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.11, (Kış 2010)
- ÂŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmed Âşıkî, *Tevârihi Âl-i Osman (Âşıkpaşazâde Tarihi)*, (haz. Ayşe Kala) , Kamer Yayınevi, İstanbul 2018
- AYCAN, İrfan, “Emeviler Dönemi Türk-Arap İlişkileri ve Türklerin İslâmlaşma Sürecinin Başlangıcı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- AYDIN, Mustafa, “Şirvan”, *İA*, C.39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Şah Abbas ve Zamani*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “16.Yüzyılda Safevi Devleti’nde Etkili Olan Dört Türkmen Aşireti”, *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.6, Ankara 2012
- AZAMAT, Nihat, “Kalenderiyye”, *DİA*, C.XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001

AZAMAT, Nihat, “Hacı Bayram-Veli”, *DİA*, C.XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996

AZAMAT, Nihat, “Erdebîlî Alâeddin”, *DİA*, C.XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995

BABAK, Javanshır, “*İran’deki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevi Dönemi-I.Şah Tahmasb Hakimiyetinin Sonuna Kadar/1576)*”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007

BABİNGER, Franz, “Safiyüddin”, *İA*, C.X, İstanbul 1996

BAHAR, Hasan, *Eski Çağ Uygarlıkları Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya 2013

BAKIXANOV, A. Abbasgulu, *Gülüstani-İrem*, Bakı 2010

BALA, Mirza, “İran”, *DİA*, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1980

BALA, Mirza, “Erdebil”, *İA*, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1980

BALTACI, Cahit, *İslâm Medenietü Tarihi*, İfav Yayınları, İstanbul 2010

BARTHOLD, V. V, “Azerbaycan ve Ermenistan”, (çev. İsmail Aka), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII-XII/14-23, Ankara 1970-1974

BARTHOLD, V. V, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (terc. Ragıp Hulusi Özdem), TTK, Ankara 2017

BARTHOLD, V. V, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kervan Yayınları, İstanbul 1990

BARTHOLD, W , “Tahirîler”, *DİA*, C.XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970

BAUSANİ, Aleksandro, “İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran'da Din”, (trc. Mustafa Uyar), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, Ankara 2002, (ayrı basım)

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Selçuklu Devri’ndeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerindeki Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990

- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.II, Yıl 1964, S.2
- BAYRAK, Mehmet, *Alevilik ve Kürtler*, Öz-Ge Yayınları, 1997
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya, *Futuhû'l-Buldan*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987
- BİÇER, Bekir, “Kuruluş Devri'nde Nizâmîye Medreselerinin Müderrisleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, S.XVI, Aralık 2013
- BİRDOĞAN, Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü*, Berfin Yayınları, İstanbul 1994
- BROCKELMANN, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, (çev.Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1967
- BÜCHNER, F, “Sâmânîler”, *DİA*, C.X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967
- BULUT, Halil İbrahim, “Osmanlı-Safevi İlişkilerinde Ulemanın Rolü: Kemâlpâşazâde Örneği”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, VIII, S.21, (Ocak-Nisan 2005)
- CAHEN, Claude, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, (haz.Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012
- CAHEN, Claude, “Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiîlik Problemi”, (çev.Sabri Hizmetli), *AÜİFİİD*, C.V, Ankara
- CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, C.II, TTK, Ankara 2011
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa III*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988
- ÇELENK, Mehmet, “Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, Çanakkale 2014

- ÇELİK, Ali, “Çepnilerin Anadolu’nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara 2002
- ÇETİN. Osman, “Horasan”, *İA*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998
- ÇETİNKAYA, Nihat, *Kızılbaş Türkler: Tarihi Oluşumu ve Gelişimi*, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2004
- DAĞLAR, Mehmet, “Ulama Sultan’ın Tekelü ve Osmanlı Devleti’ne İlticası”, *Uluslararası Tarih Araştırmalar Dergisi*, C.I,Yıl 2016
- DALKESEN, Nilgün, “15. Ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999
- DALKIRAN, Sayın, “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şiî İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 200, S.18
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, İstanbul 1971
- DEDEYEV, Bilal, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/5, (Sonbahar 2008)
- DEDEYEV, Bilal, “Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15.Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu’dan Azerbaycan’a Türkmen Göçleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-i Veli Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2016, S.77
- DEDEYEV, Bilal, “Çaldıran Savaşı’na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/6, (Kış 2009)
- DEMİRBAĞ, Hüseyin-BİLGİLİ, Ali Sinan, “Şeyh Cüneyt’ten Şah İsmail’e Kızılbaş Varsaklar”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları*, (26-28 Eylül) 2019
- DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı I.Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 1996

- DROYSEN, *Büyük İskender Tarihi*, (çev. Bekir Sıtkı Baykal) Dharma Yayınları, İstanbul 2007
- el-HÜSEYNÎ, Şadrüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye* (çev. Necati Lugal), TTK, Ankara 1999
- EFENDİYEV, Oktay, *Azerbaycan Safevi Devleti (16.Yüzyıl)*, (çev. Ali Asker), Teas Press, İstanbul 2018
- EFENDİZÂDE, Oktay, "Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair", *XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım*, TTK, Ankara 1994
- EFLÂKÎ, Ahmet, *Ariflerin Menâkıbeleri II*, (çev. Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973
- EKİNCİ, Mustafa, "Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi ve Anadolu'daki Siyasi Faaliyetleri", *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, Şanlıurfa 1997
- EMECEN, Feridun, "Şah Kulu Baba Tekeli", *İA*, C.38, İstanbul 2010
- ERAVCI, Mustafa, "Safevi Hanedanı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara 2002
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İfav, İstanbul 2016
- ERÖZ, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990
- ERDEM, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, Yıl 2000, S.31
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Hatâyî Divanı, Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 2. Baskı, İstanbul
- el-MUHEYMÎD, Ali b. Salih, "Karahanlılar Devleti'nin Gazneli Devletlerle Siyasi ve İlişkileri (389-536/999-1141)", (çev. Ali Aksu), *İSTEM*, S.15, 2010

- el-HULVÎ, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye (Büyük Velilerin Tatlı Halleri)*, (haz.Mehmet Serhan Tayşı), İfav, İstanbul 1993
- el-HAMEVÎ, Şihabüddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-Buldan*, C.I, Beyrut (tarihsiz)
- FAZLULLAH, Reşidüddîn, *Camiü't-Tevarîh*, (çev, Erkan Göksu-Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010
- FRYE, R. N, "Ardabil", C.I, *E.I*, Leiden, 1967
- GARTHWAİTE, Gene. R, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011
- GENÇ, Reşat, "Karahanlılar Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- GEYİKLİOĞLU, Hasan, "Şah İsmail'in Devlet Kurma Yolundaki Faaliyetleri ve Akkoyunlularla Şerur Muharebesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33/Erzurum 2007
- GORDLEVSKİ, V, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Onur Yayınevi, Ankara 1988
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, Der Yayınları, İstanbul 1987
- GÖKBEL, Ahmet, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı, Ankara 2019
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyası'nın Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *Bellekten*, C.VII, S.25, TTK, Ankara 1943
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019
- GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013

- GÜNDÜZ, Tufan, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018
- GÜNDÜZ, Tufan, *Kızılbaşlar Tarihi, Tarih-i Kızılbaşan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015
- GÜNDÜZ, Tufan, “Safeviler”, *DİA*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008
- GÜNDÜZ, Tufan, “Şah İsmail”, *DİA*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. Reşat Uzman), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006
- HAİĞ, T. W, “Sâffârîler”, *DİA*, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967
- HAKSEVER, Cahit Ahmet, “Şeyhlikten Şahlığa Safevilik ve Osmanlı Siyasetinde Tarikatlar”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı/1*, (03-04 Mayıs), Ankara 2017
- HINZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (trc. Tefik Bıyıkoglu), TTK, Ankara 1992
- HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârîh*, C.III, (çev, İsmet Parmaksızoglu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979
- HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârîh*, C.IV, (çev, İsmet Parmaksızoglu), Kültür Bakanlığı, Yayınları, İstanbul 1979
- HUART, Clement, “Haydar”, *İA*, V/1, s.387
- HUNKAN, Ömer Soner, “Ortaçağ İranı'nı Anlamak: Firdevsî Nizâmü'l-Mülk, Sabbah Hayyam”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.77, 2016
- HÜSEYNÎ, Nasır İbn Ali, *el-Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lugal), Ankara 1999

- İBN-İ BİBİ, *Anadolu Selçukî Tarihi*, (çev. M.Nuri Gençosman, F.N.Uzluk), Basımevi Ankara 1941
- İBN-İ BİBİ, *el Evamirü 'l Alâ 'iyye Fi'l Umurü 'l Alâ 'iyye I*, (çev. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996
- İBNÜ'L ADÎM, Kemâleddîn Ebû'l Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Bugyetü't-taleb fî Tarihî Haleb: Selçuklularla İlgili Hâl Tercümeleri, Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, (çev.Ali Sevim), TTK, Ankara 1982
- İBNÜ'L CEVZÎ, Sıbt, "Mira'tüz'-Zaman fî Tarihî'l-Ayân (Kayıp Uyunü't- Te vâ rih 'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)", (çev. Ali Sevim), *Belgeler, Türk Tarihi Belgeler Dergisi*, C.XIV, S.18, Ankara 1992
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Ta r rih Tercümesi*, C.III, (çev. Ahmet Ağırakça, Redaktör: Mertol Tulum), Bahar Yayınevi, İstanbul
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Ta r rih Tercümesi*, C.V, (çev.Yunus Apaydın, Redaktör:Mertol Tulum), Bahar Yayınevi, İstanbul 1986
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Ta r rih Tercümesi*, C.IX, (çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Zülfikar Tüccar), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Ta r rih Tercümesi*, C.XII, (çev. Ahmet Ağırakça, Redaktör: Mertol Tulum), Bahar Yayınevi, İstanbul 1991
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed, "İbnü'l Kalânisi'nin Zeylû Tarîh-i Dîmaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.436-500-1044/500-1044/45-1106/7)", (çev. Ali Sevim), *Belgeler, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, C.XXIX, S.33, Ankara 2008

- İLBEY, Mustafa, *Geçmişten Günümüze Türkmenler (Oğuzlar)*, Hdy Yayınları, Ankara 2010
- İLHAN, Avni, “Batınîyye”, *DİA*, C.V, 1992
- İNAN, Kenan, “II.Bayezid Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, “Anadolu”, *İA*, C.III, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991
- İSMAİL, Yiğit, “Emeviler”, *DİA*, C.XI, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995
- İSKENDER BEY, Münşî-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, C.I,1,2,3. Kısımları, (çev. Ali Genceli, yay.haz.İsmail Aka), TTK, Ankara 2019
- KAFALI, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuklular”, *DİA*, C.X, Eskişehir 1997
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Alparslan”, *DİA*, C.II, İstanbul 1989
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016
- KAFKASYALI, Ali, *İran Coğrafyası'nda Türkler, İran Türklerini Tanıyalım*, Bilge Oğuz, İstanbul 2011

- KAPLAN, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türk Diyanet Yayınları, Ankara 2010
- KAPLAN, Doğan, “Alevilere Atılan ‘Mum Söndü’, İftirasının Tarihsel Kökenleri Üzerine”, *Hünkâr Alevilik Bektaşîlik Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2014, S.2
- KARACA, Behset, “Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- KARADENİZ, Yılmaz, “Safevilerin Seyyidliği Şiîliği Meselesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, S.75, 2015
- KARADENİZ, Yılmaz, “Safevi Devleti’nin Kuruluş Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2014, S.3
- KARAGÖZ, Mürüvvet, “*Safevi Devleti’nin Kuruluş Dönemi*”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2010
- KAVAS, Ahmet, “Kâbil”, *İA*, C.24, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001
- KAYA, Mahmut, “İskender”, *İA*, C.22, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000
- KAYGUSUZ, İsmail, “*İbn Bezzâz Vehhâb Rahman, Makalat-ı Şeyh Safî*, Alevi Akademisyen Yayınları, Ankara 2009
- KAZVİNÎ, Abdüllâtif, *Lubbu’t Tevârih, Safevi Tarihi*, (çev. Hamidreza Mohammed Nejat), Birleşik Yayınları, Ankara 2015
- KEVSERANÎ, Vecih, *Fakîh ve Sultan, Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkileri*, (çev. Ramazan Yıldırım), İşaret Yayınları, 2017
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976
- KİTAPÇI, Zekeriyya, *Türk Boyları Arasında İslâm Hidâyet Fırtınası: Sâmânîler, Karahanlılar, Selçuklular*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005

- KİTAPÇI, Zekeriyya, *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler:II*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005
- KİTAPÇI, Zekeriyya, *Türkistan’da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988
- KOCA, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017
- KOCA, Salim, *Selçuklular Devri Türk Tarihi’nin Temel Meseleleri*, (haz.Selcen Koca-İsa Sarı), Berikan Yayınevi, Ankara 2011
- KOCA, Salim, “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.37, 2015
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Tarih-i Dinisi*, (haz.Metin Ergun), Akçağ Yayınları, Ankara 2005
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1991
- KÖYMEN, A. Mehmet, *Alparslan ve Zamanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995
- KÖYMEN, A. Mehmet, *Selçuklular ve Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi*, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S1, (Haziran 1986)
- KUÇUR, Sadi, “Selçuklular (Sosyo-ekonomik ve Kültürel Hayat)”, *İA*, C.36, İstanbul 2009
- KUFRALI, Kasım, “Gazzalî”, *İA*, C.IV, İstanbul 1945
- KURT, Hasan, “Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları”, *AÜİFD*, C.XLIV, S.2
- KURT, Hasan, “Tâhîr b. Hüseyin”, *DİA*, C.39, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010
- KURT, Hasan, “Tâhîrîler”, *DİA*, C.39, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010

- KÜÇÜKDAĞ Yusuf-DEDEYEV Bilal, “Safevilerin Nesebine Farklı Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.II/6, s.416-424
- MAZZAOUÏ, M. Michel, *The Origins of the Safavids: Siism, Sufism anda the Gulat*, Weisbaden: Franz Steiner Verlag, 1972
- MELİKOFF, İrenê, *Uyur İdik Uyardılar*, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, (çev.Turan Alptekin), Cem Yayınevi, İstanbul 1993
- MERÇİL, Erdoğan, “Gazneliler”, *DİA*, C.13
- MERÇİL, Erdoğan, “Gaznevi Mahmut”, *DİA*, C.27, Ankara 2003
- MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, C.6, İstanbul 1992
- MERÇİL, Erdoğan, “Saffârîler”, *DİA*, C.35
- MERÇİL, Erdoğan, “Anadolu Beylikleri”, *İA*, C.III, İstanbul
- MERÇİL, Erdoğan, “Türkiye Selçukluları”, *Genel Türk Tarihi*, C.4, (edt. Hasan Celal Güzel-Ali Birinci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- MERÇİL, Erdoğan, “Sipahsalarlar: I. Sâ mânîler, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVL S.1, Temmuz-2011
- MERÇİL, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008
- MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, “Erdebil”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1995
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, “Hürremiyye”, *İA*, C.18, İstanbul 1998
- MUSALI, Namıg, “Safevi Hanedanının Kökeni: Tarikattan Saltanata Giden Yol”, *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyum Bildirileri İçinde*, (edt. Hüseyin Dedekargınoğlu ve Ahmet Taşgın), *Alevi İnanç Birliği Vakfı*, Ankara 2018
- MUSALI, Namıg, “Şeyh İbrahim Dönemi’nde Erdebil Tekkesi”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, S.80, Ankara 2016

- MUSALI, Namıg, “Safevilerin Erzincan Valisi Nur Halife Rumlu ve Anadolu’daki Faaliyetleri”, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları* (26-18 Eylül), 2019
- MUSALI, Namıg, “Safevilerin Diyarbakır Beylerbeyi Muhammed Han Ustaca ve Anadolu’daki Faaliyetleri”, Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, C.I, *Diyarbakır Valiliği Yayınları*, 2017
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmet b. Lütfullah, *Sahayifü’l-Ahbâr*, C.III, (trc. Ahmet Nedim), Matbaa-i Amire, Kahire 1285
- NASKALI, Esko, “İran”, *DİA*, C.XXII, İstanbul 2000
- NASKALI, Esko, “Sasani”, *İA*, C.36, İstanbul 2009
- NİZÂMÜ’L-MÜLK, *Siyasetname*, (haz. M.Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982
- NÜZHET, Sadeddin Ergun, *Divan-ı Şah İsmail Safevi, Edebî Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul
- OCAK, Ahmet, “Selçuklular”, *İA*, C.36, İstanbul 2009
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Anadolu”, *İA*, C.III, İstanbul 1991
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Baba İlyas”, *İA*. CIV, İstanbul 1991
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu-da İslâm-Türk Heterodoksisininin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Selçuklular, Osmanlılar ve İslâm*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017
- ÖNGÜL, Ali, *Büyük Selçuklular*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016
- ÖNGÖREN, Reşat, “Safiyüddin Erdebî”, *İA*, C.35, İstanbul 2008
- ÖNGÖREN, Reşat, “Sünnî Bir Tarikattan Şîî Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti”, *Bilgi ve Hikmet*, Yıl 1999, S.11

- ÖNGÖREN, Reşat, “Safeviyye”, *DİA*, C.35, İstanbul 2008
- ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2016
- ÖZ, Mustafa-eş-Şek’a, Mustafa Muhammed, “İsmailiyye”, *İA*, C.23, İstanbul 2001
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Alamut”, *DİA*, C.II, İstanbul 1989
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Nizamiye Medresesi”, *İA*, C.33, İstanbul 2007
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Karahanlılar”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hasan Sabbah”, *İA*, C.16, İstanbul 1997
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Nizamülmülk”, *İA*, C.33, İstanbul 2007
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Nizamülmülk’ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na Hizmetleri”, *USAD*, Bahar 2018, S.1-31
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Türklerin İslâmiyeti Kabulü”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Harzemşahlar Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- ÖZGÜDENLİ, Osman, “İran, Fetihten Safevilere Kadar”, *İA*, C.28, İstanbul 2003
- ÖZGÜDENLİ, Osman, “Maveraünnehir”, *DİA*, C.28, İstanbul 2003
- PAUL, Jürgen, “Karahanlılar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- PAYDAŞ, Kazım, “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.40, 2006
- RESULZÂDE, Mehmet Emin, *İran Türkleri (Türk Yurdu ve Sebilürreşad’daki Yazıları)*, (haz. Yavuz Akpınar- İ.Murat Yıldırım-Selehattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993

- RUMLU, Hasan Bey, *Ahsenü't-Tevârih*, (terc. Oktay Efendiyev-Namıg Musalı), Kastamonu 2017
- SAİD, Ahmet Baha, “Bektaşîler, Şeyh Safiyüddin-i Erdebilî, Oniki İmam, Cüneyd, Haydar, Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim, Balum Sultan Erkânı, Celaliler, Şah Kalender, Bektaşî, Felsefesi, *Türk Yurdu*, C.19-5, S.189-20, 1927
- SAHRABİABAD, Hamidreza, “Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, C.XVIII, 208
- SAMÎ, Şemseddin, *Kâmusû'l-A'lâm I*, İstanbul 1308
- SARAY, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara 2006
- SARI, Arif, “Safevi Şeyhlerinin Dulkadirli Müridleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-i Velî Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2019, S.89
- SCHWERTHEİM, Elmar, *Antikçağ'da Anadolu*, (çev. Nuran Batu), Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2009
- SEVİM, Ali, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 1998
- SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995
- SEVİM, Ali, “Dandanakan”, *DİA*, C.VIII
- SEVİM, Ali, “Malazgirt Muharebesi”, *DİA*, C.27, İstanbul 1995
- SHUKUROV, Rustam, “Şeyh Cüneyd Safevî'nin Trabzon Seferi (M.1456/H.860)”, (çev. Murat Keçiş), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl 1993, S. 17
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, (çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 2011
- SÜMER, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 2018

- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, TTK Ankara 1972
- SÜMER, Faruk, *Çepniler, Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1992
- SÜMER, Faruk-Sevim, Ali, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1971
- SÜMER, Faruk, “Türkiye Kültür Tarihi’ne Umumi Bir Bakış”, *AÜDTCF Dergisi*, C.XX, S.3-4, (1962)
- SÜMER, Faruk, “Kösedağ Savaşı”, *İA*, C.26, Ankara 2002
- SÜMER, Faruk, “Oğuzlar”, *DİA*, C.33, İstanbul 2007
- SÜMER, Faruk, “Anadolu Selçukluları”, *İA*, C.36
- SÜMER, Faruk, “Kınık”, *DİA*, C.25, Ankara 2002
- SÜMER, Faruk, “Dihkan”, *DİA*, C.IX, İstanbul 1989
- SÜMER, Faruk, “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihi’ne Umumi Bir Bakış”, *Belleten*, C.XXI,S.83, TTK, Ankara 1975
- SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *SAD*, I, (1969), Ankara 1970
- ŞAH, Serap, “*Safvetü’s-Sâfâ’da Safiyüddîn-i Erdebilî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menakıbeleri*, C.I,” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007
- ŞAH, Serap, “İbn-i Bezzâz, Safvetü’s-Safâ, Mukaddime ve Tahsîs: Gulâm Rızâ Tabâtabâî, Mecd, Dânişgâh-i Âzâd İslâmî 1994”, (kitap tanıtım ve değerlendirme), *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:8 (2007)
- ŞAHİN, Hanefî, “İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dini Mezhebi”, *İLTED*, Yıl 2016/1 S.45
- ŞAHİN, Hanefî, “Somuncu Baba”, *İA*, C.37, İstanbul 2009

- ŞEKER, F. Mehmet, *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011
- ŞEKER, Mehmet, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006
- ŞEREF HAN, *Şerefname, Osmanlı İran Tarihi*, (çev. M. Emin Bozarslan), Ant Yayınları, İstanbul 1971
- ŞEYH HÜSEYİN, b. Şeyh Abdal, *Silsiletü'n-Nesebi's-Safeviyye*, Berlin 1924
- TABERÎ, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C.III, (çev.Zakir Kadiri Ugan-Ahmet-Temir), MEB Yayınları, İstanbul 1991
- TAFLIOĞLU, Serkan, "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihi'ne Stratejik Etkisi, *Turan-Sam Dergisi*, Yıl: 2012, C.4, S.13, Kış, 2010
- T.H, "Olcaytu", *İA*, C.IX
- TAŞAĞIL, Ahmet, "Türkistan", *İA*, C.41, İstanbul 2012
- TAŞĞIN, Ahmet, "Erdebil Tekkesi'nin Rum'da Son Temsilcilerinden Yusuf Hakikî Baba", I.Milletlerarası Türkiye Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, *Kastamonu Üniversitesi Yayınları*, (12-14 Mayıs 2016)
- TEBER, Ö. Faruk, "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlılık Farklılaşması", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınlar, İstanbul 1995
- TEKİNDAG, C. Şehabeddin, *Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde 16.05.1966 Arası Verilen Konferanslar), Trabzon 1967
- TEKİNDAG, C. Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, C.XVII, S.22, İstanbul 1968
- TEKİNDAG, "Teke-Eli veTeke-Oğulları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.7-8, İstanbul 1997
- TOGAN, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981

- TOGAN, Z. Velidi, “Alamut”, *DİA*, C.I
- TOGAN, Z. Velidi, “Raşîd-üd-din Tabîb”, *İA*, C.IX
- TOGAN, Z. Velidi, “Azerbaycan”, *İA*, C.II, Maarif Matbaası, İstanbul
- TOGAN, Z. Velidi, “Reşidüddîn’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar”, *İÜİFM*, C.XV, Yıl 1953, S.1-4
- TOPALOĞLU, Fatih, “İran Coğrafyası’nın Şiileşme Süreci: İlk Dönem Emeviler, Abbasiler”, Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şîî-Sünnî İlişkileri Sempozyumu, C.VI, S.2, (27- 29 Eylül 2013), *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Çorum 2013
- TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara 2013
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012
- TURAN, Osman, “Türkler ve İslâmiyet”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- ULUÇAY, Çağatay, *İlk Türk Müslüam Devletleri*, Ötüken, İstanbul 2012
- ULUDAĞ, Süleyman, “Halvetiyye”, *DİA*, C.XV, İstanbul 1997
- ULUERLER, Sıtkı, “Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı’da Kızılbaş Algısı”, Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu, C.II, Yıl 2014
- USTA, Aydın, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni: Sâ mânîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013
- USTA, Aydın, “Sâ mânîler”, *DİA*, C.36, İstanbul 2009

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK, Ankara 2011
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK, Ankara 1988
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1969
- ÜÇÖK, Bahriye, *Emeviler-Abbasiler*, LXXXIV, Sevinç Matbaası, Ankara 1968
- ÜZÜM, İlyas, “Kızılbaş”, *İA*, C.XXV, Ankara 2002
- VAİLİEV, A. A, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C.I, (çev.Arif Müfid Tansel), Maarif Matbaası, Ankara 1943
- VAUX, B. Carra De, “Dai”, *DİA*
- VIDA, G. Levi Della, “Emeviler”, *DİA*, C.II, Maarif Matbaası, İstanbul 1944
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 1992
- YAZICI, Tahsin, “Şah İsmail”, *İA*, C.XI, İstanbul 1970, s.275-279
- YAZICI, Tahsin, “Safeviler”, *İA*, C.X, İstanbul 1980
- YAZICI, Tahsin, “Gilan”, *İA*, C.14, İstanbul 1996
- YAZICI, Tahsin, “Cüneyd-i Safevi”, *DİA*, C.VIII, İstanbul 1993
- YILDIZ, Dursun Hakkı, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac-oğulları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1976, S.30, İstanbul 1979
- YILMAZ, Selehattin, “Abdurrahman Erzincanî”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1996, S.1
- YİNANÇ, M. Halil, *Türkiye Selçuklular Devri I, Anadolu’nun Fethi*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934
- YİNANÇ, M. Halil, *Makaleler*, (haz. Fahmeddin Başar-İlyas Gökhan-Ömer Hakan Özalp), TTK, Ankara 2017

YİNANÇ, M. Halil, “Akkoyunlular”, *İA*, C.X, MEB, İstanbul 1949

YİNANÇ, M. Halil, “Cüneyd”, *İA*, C.III, Maarif Matbaası, İstanbul 1944

YİĞİT, İsmail, “Mevâli”, *İA*, C.29, Ankara 2004

YUVALI, Abdulkadir, “İlhanlılar”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017

WİLLWY, Peter, *Alamut Kalesi Haşhaşiler, Hasan el-Sabbah ve Fedaileri*, (çev. İlhan Kaya), Nokta Kitap, İstanbul 2007

